

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

DARBELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU KÜÇÜKASLAN

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

DARBELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU KÜÇÜKASLAN

Danışman: PROF. DR. UĞUR SELÇUK AKALIN

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT POLİTİKASI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi DUYGU KÜÇÜKASLAN'ın DARBELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi

: 17.07.2007

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. UĞUR SELÇUK AKALIN

2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. GÜLSÜM AKALIN

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. AHMET METE ÇİLİNGİRTÜRK

.....
.....
.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ KISALTMALAR

II
III

1. GİRİŞ

1

2. TEORİDE DEVLET-SINIF İLİŞKİLERİ

2.1 Çoğulcu Yaklaşım	8
2.2 Ortodoks Marksist Yaklaşım	10
2.3 Yapısalcı Yaklaşım	11

3. TÜRKİYE’DE DEVLET SINIF İLİŞKİLERİ

3.1 Türkiye’de Sermaye Sınıfı ve Burjuvazi	17
3.2 Türkiye’de İşçi Sınıfı	22
3.3 Cumhuriyet’in Kuruluşundan Darbelere Giden Yolda Devlet-Sınıf İlişkileri	24
3.4 Çok Partili Parlamenter Rejime Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi	36
3.5 Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Yeri ve Rolü	40
3.6 1960’tan 1980’e Askeri Müdahaleler Dönemi	43
3.6.1 1960-1980 Döneminde Uluslararası Ortam ve Gelişmeler	44
3.6.2 1960-1980 Döneminde İç Ortam ve Gelişmeler	47
3.6.2.1 Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler	47
3.6.2.2 1960-1980 Döneminde Türkiye Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi ve Temel Ekonomik Göstergeleri	64
3.6.2.3 1960-1980 Döneminde Uygulanan İktisadi Politikaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri	73

4. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ VE YANSIMALARI

4.1 1980 Döneminin Uluslararası Ortamı ve Gelişmeleri	80
4.2 1980 Döneminin İç Ortamı ve Gelişmeleri	84
4.2.1 Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler	84
4.2.1.1 24 Ocak 1980 Kararları’nın Ana Hatları ve Amaçları	86
4.2.1.2 12 Eylül Askeri Darbesi ve 24 Ocak Kararları’nın Uygulanma Süreci	90
4.2.2 Temel Ekonomik Göstergeler ve Yorumlanması	103
4.2.3 1980 Sonrasında Uygulanan İktisat Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri	114

5. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

120

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

126

KAYNAKÇA

130

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : 1960-1980 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri	65
Tablo 2 : GSMH, Sektörel Hasıllar ve Kişi Başına Dönem Ortalamaları	66
Tablo 3 : 1963-1977 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları	67
Tablo 4 : 1955-60 Yıllarına Ait Bazı Temel Ekonomik Göstergeler	69
Tablo 5 : İhracatın Oransal Bileşimi	70
Tablo 6 : İthalatın Oransal Bileşimi	70
Tablo 7 : İmalat Sanayinin Yapısı 1963-1980	71
Tablo 8 : Devlet Sanayinin Yapısı 1963-1980	72
Tablo 9 : Hanehalkının Beşli Ayrımına Göre Hanehalkı Gelir Payları	74
Tablo 10 : Başlıca Bölüşüm Göstergeleri 1962-1976	76
Tablo 11 : Toplumsal Kesimlere Göre Gelir 1973	78
Tablo 12 : 1981-1990 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri	104
Tablo 13 : 1980'li Yıllarda İmalat Sanayinin Payı	105
Tablo 14 : Sektörlerdeki Gelişme Hızları 1979-1985	106
Tablo 15 : Hizmet Sektöründe Katma Değer ve Yatırım Oranları	108
Tablo 16 : İhracatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı	110
Tablo 17 : Seçilen Yıllarda İthalatın Bileşimi	111
Tablo 18 : Hanehalkının Beşli Ayrımına Göre Hanehalkı Gelir Payları	115
Tablo 19 : 24 Ocak Dönemi Reel Ücret Endeksi	117
Tablo 20 : 28 Şubat Sürecinin Temel Ekonomik Göstergeleri	124

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ	Azgelişmiş Ülkeler
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BW	Bretton Woods
CENTO	Merkez Antlaşma Teşkilatı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirket
DB	Dünya Bankası
DÇM	Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GATT	Ticaret ve Tarifeler Genel Antlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MBK	Milli Birlik Komitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MÜSİAD	Müstakil İşadamları Derneği
NATO	Kuzey Atlantik Paktı Organizasyonu
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
s.	Sayfa Numarası

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TOB	Türkiye Odalar Birliği
TpCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
YHK	Yüksek Hakem Kurulu

1. GİRİŞ

Türkiye’de çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte yaşanması öngörülen demokratikleşme süreci 1960–1980 yılları arasında üç kez kesintiye uğranmıştır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin direkt olarak sivil yönetime müdahalede bulunması ve ülke yönetimine el koyması şeklinde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde, askeri kesimin ülke yönetimi üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisi farklı tarih ve koşullarda kendini göstermiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında asker kökenli bir kadro liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde 1946 yılına kadar tek partili bir sistemin varlığı hüküm sürmüş, 1950’li yıllar ise Türkiye’de çok partili parlamenter rejime geçiş yılları olmuştur. Demokrat Parti’nin iktidarda olduğu 1950’li yılların son dönemlerinde, ülke olumsuz bir konjonktür içine girmiş ve takip eden yıllarda bu durum daha da pekişmiştir. Sonunda Türk Silahlı Kuvvetleri açık bir biçimde sivil yönetime müdahale etme yoluna gitmiş ve Türkiye 27 Mayıs 1960 tarihinde ilk askeri darbesini yaşamıştır. Böylece Türkiye’de darbeler dönemi olarak adlandırılan ve 1960–1980 yıllarını kapsayan süreç de başlamıştır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle birlikte ülke yönetimine el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, bir süre sonra yönetimi tekrar sivil iktidara teslim etmiş, fakat bu kez 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle Türkiye’nin demokrasi süreci yeniden kesintiye uğramıştır. Ardından bir 10 yıl kadar sivil iktidarlara bırakılan ülke yönetimi, daha sonra 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan ve ülke için oldukça ağır biçimde sonuçlanan bir başka askeri müdahaleyle sarsılmıştır. Hiç kuşkusuz yaşanan bu üç askeri müdahalenin de gerek toplumsal ve siyasal, gerekse ekonomik açıdan çok önemli sonuçları olmuştur. Devlet-sınıf ilişkileri temelinde şekillendirilecek olan bu çalışmada askeri darbelerin özellikle ekonomik sonuçları üzerinde durulacaktır.

Burada altı çizilmesi gereken bir nokta da, yaşanan askeri müdahalelerde iç ve dış koşulların bir bütün halinde incelenmesi yönündeki saptamadır. Yaşanan bir toplumsal olayın meydana geldiği dönemin iç ve dış koşullarından bağımsız olarak incelenemeyeceği açıktır. Benzer şekilde bu koşullardan yalnızca birine ağırlık vermek de araştırmanın eksik

kalmasına neden olacaktır. Bundan dolayı bu çalışmada 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri incelenirken, söz konusu dönemlere ilişkin tüm koşullar göz önünde tutulmaya çalışılacaktır. Bunun için de hem ülkenin toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan nasıl bir süreçten geçtiği, hem de bu süreçte dış koşulların ülkeyi ne yönde etkisi altına aldığı gösterilecektir. Böylece yaşanan askeri müdahalelerin nasıl bir yapı içerisinde meydana gelmiş olduğu açıklanacak ve bu süreçlerin ekonomi üzerindeki yansımaları incelenecektir.

Bu bağlamda çalışma birbiriyle yakından ilişkili dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilkinde teorik düzeyde devlet-sınıf ilişkilerinden bahsedilecek ve konuyla ilgili görüşlere yer verilecektir. Söz konusu görüşler Çoğulcu Yaklaşım, Ortodoks-Marksist Yaklaşım ve Yapısalcı Yaklaşım başlıkları altında incelenecektir. Devletin toplumsal sınıflarla ilişkileri konusunda teorik düzeyde verilecek olan bu bilgilerin ardından çalışmaya Türkiye özelinde devam edilecektir. Buradan hareketle önce sermaye sınıfı ve işçi sınıfı hakkında kısa bir bilgi verilecek ve ardından Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından darbelere giden yolda devlet-sınıf ilişkilerinin izlediği seyir ana hatlarıyla gösterilmeye çalışılacaktır. Çok partili parlamenter rejime geçilmesiyle birlikte yaşanan süreç ise biraz daha detaylı olarak incelenecektir. Bunun nedeni Türkiye'nin yaşamış olduğu ilk askeri müdahale olan 27 Mayıs 1960 darbesinin, Demokrat Parti dönemini takiben ortaya çıkmış olmasıdır. Bu amaçla Demokrat Parti döneminin gerek siyasal ve toplumsal ve gerekse ekonomik açıdan nasıl bir dönem olduğu gösterilmeye çalışılacak ve özellikle, iktidarının son yıllarında ülkenin içinde bulunduğu durum ortaya koyulacaktır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yaşanan tüm bu süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke içindeki konumundan da bahsedilecektir.

Tüm bu bilgiler ışığında Türkiye'de yaşanan askeri müdahalelerin incelenmesine geçilecektir. Burada en önemli olan nokta söz konusu incelemenin belli bir mantık dahilinde yapılacak olmasıdır. Çalışmada izlenecek yol şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle, yeri geldikçe her askeri müdahalenin yaşandığı döneme ilişkin uluslararası ortam hakkında ana hatlarıyla bilgi verilecektir. Ardından, ülkedeki iç ortamın incelenmesine geçilecek ve bu inceleme üç başlık altında yapılacaktır. İlk olarak dönemlere ilişkin ekonomik ve siyasal gelişmeler detaylı bir biçimde anlatılacaktır. Burada hem askeri darbelere yol açan koşulların anlaşılması hem de bu darbelerin öncesi ve sonrasını karşılaştırmaya imkân verecek bilgilerin verilmesi amaçlanmaktadır. Bunun ardından söz konusu dönemlere ilişkin

temel ekonomik göstergelere yer verilecektir. Böylece yaşanan askeri darbelerin ülke ekonomisine ne yönde etki etmiş olduğu tablolar ve rakamlar aracılığıyla gösterilmiş olacaktır. İç ortama ilişkin son inceleme ise gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkileri konusunda olacaktır. Çalışmanın sınıf temelli bir çalışma olduğu göz önüne alındığında yaşanan askeri darbelerin hem kişiler hem de sınıflar üzerindeki etkilerini gösteren bu bölümün önemli olduğu düşünülmektedir.

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleri böyle bir yöntemle incelendikten sonra, çalışmanın bütünlüğü açısından bir konu üzerinde daha kısaca durulacaktır. Yaşanan bu üç askeri darbeye aynı biçimde olmasa da, Türkiye tarihinde 28 Şubat Askeri Müdahalesi ya da Post-modern Darbe olarak anılan sürecin özet bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu müdahale 1980 sonrası değişen iç ve dış konjonktür içerisinde askerin müdahale şeklinin de bir anlamda değişimini göstermesi açısından önemlidir. Önceki bölümlerde olduğu gibi burada da müdahalenin sebepleri ve özellikle ekonomik sonuçlarıyla ilgili bir değerlendirme yapılacaktır. Tüm bunlar yapılırken de yaşanan askeri müdahalelerin Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan bir etkisi olup olmadığı ve eğer olduysa söz konusu etkilerin ne yönde olduğu konusu açıklanacaktır.

2. TEORİDE DEVLET-SINIF İLİŞKİLERİ

Toplumsal olayları açıklamada ilişki kavramı çok önemli bir rol oynar. Gerek tüm toplumsal olaylar, gerekse bu çalışmanın konusunu oluşturan askeri darbelerin, temelde bireyler arası ilişkiler ya da başka bir ifadeyle sınıflar arası ilişkiler çerçevesinde açıklanması gerekir. Bu ilişkiler çoğu zaman eşit olmayan ilişkiler niteliğinde olup, farklı sınıflar arasında mücadelelerin ve çıkar çatışmalarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Uzun dönemli bir süreci ya da yaşanan bir toplumsal olayı açıklamada, tek başına sınıf ilişkilerini kullanmak yetersizdir. Ancak, toplumda varolan sınıf yapısı yani gerek sınıflar arasındaki gerekse sınıfların kendi içindeki ilişkiler ve güç dengeleri açıklanmazsa, gerçekleştirilen darbelerin yarattığı toplumsal ve ekonomik etkilerin incelenmesi de eksik kalacaktır. Bu nedenle birtakım temel kavramları incelemekte, bu kavramlar arasındaki ilişkilerden bahsetmekte ve genel hatlarıyla da olsa teorik çerçeveyi çizmekte fayda vardır.

Toplumsal sınıfların ortaya çıkışına baktığımızda üretim, mülkiyet, bölüşüm gibi kavramların önemi ortaya çıkmaktadır. Bu kavramların detaylı bir incelemesini yapmak çalışmanın konusu dışındadır. Ancak söz konusu kavramlarla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Toplumdaki üretim güçleri, üretim ilişkileri, üretim sonucunda ortaya çıkan artığın bölüşümü, üretim araçlarına sahip olma ve özel mülkiyet gibi kavramlar, insanların ve/veya grupların toplum içinde birbirinden farklılaşmasına ve dolayısıyla sınıfların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sınıflar arasında yaşanan çıkar çatışmaları ve devletin bu süreçte oynadığı rol ise toplumsal dönüşümlere ve bazı durumlarda askeri müdahalelere yol açabilmektedir.

Marx ve Engels'e göre söz konusu karşıtlık ya da çatışma burjuvazi ile proletarya yani işçi sınıfı arasındadır. Üretim araçlarına sahip olan, dolayısıyla üstün ve egemen durumda olan burjuvazi, işçi sınıfını üretim sürecini denetleme yoluyla sömürmektedir. Kapitalist düzende işçiler, emek güçlerini satışa çıkarmakta ve fakat bunun karşılığını alamamaktadırlar. Böylece işçi sınıfı ile burjuvazi aynı üretim ilişkisi içinde birbirine karşıt sınıflar olarak belirirler.¹ Başka bir ifadeyle her sınıf bir diğerine hem

¹ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, 10. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 2004, s.182.

bağımlıdır ve hem de onunla karşıtlık ilişkisi içindedir.² Bu bağımlılık ve karşıtlık ilişkisi içerisinde söz konusu sınıfları birbirinden bağımsız olarak algılamak ve anlatmak mümkün değildir. Toplumsal sınıflar tek tek değil, artığa el koymanın belirli biçim ve mekanizmaları çerçevesinde girdikleri karşılıklı ilişkiler yardımıyla (sömürü ilişkisi) kavranabilir. Sınıf çözümlemesi birbirinden ayrı ve durağan değil, ilişkili ve etkileşimli bir alanı konu almaktadır.³

Toplumsal sınıfların yukarıda bahsedilen bu karşıt konumları ve siyasal iktidar ile olan ilişkileri, iktisat politikalarının ve stratejilerinin belirlenip uygulanmasında önemli bir faktördür. Toplumsal sınıfların sahip oldukları ekonomik güçleri veri iken birbirleriyle girdikleri ilişkiler güç dengesi kavramı ile açıklanmaktadır. Buna bağlı olarak, toplumda alınan her türlü karar, mevcut sınıfsal ilişkilerin bir yansıması olup, güç dengesinin gereklerine uygun olarak oluşmaktadır. Mevcut koşullar da bu gereklilikler doğrultusunda düzenlenmektedir.

Söz konusu güç dengesini etkileyen en önemli faktörlerden biri devlet kurumudur ve her kesim tarafından kabul edilen, üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımı yoktur. Tam aksine konu üzerinde çok sayıda farklı görüş ve çalışmalar bulunmaktadır. Tüm bu devlet tanımlarını incelemek tezin konusu dışında kalmaktadır. Bunun yerine belli başlı bazı devlet tanımlarına yer verilecektir. Devlet tanımlamaları yapılırken başlıca iki görüşü ayırmak gerekmektedir; bunlar liberal görüş ve Marksist görüştür. Buna göre liberaller için devlet; parasal istikrarı, bütçe dengesini ve toplumsal yapı için yararlı bilgilerin dağıtımını sağlamak, toplumsal ilişkilerin barışçı ve genel çıkarlara uygun olarak düzenlenmesini güvence altına almak, dış dünyaya karşı ulusun çıkarlarını sağlamak, mal ve kişileri hukuka uygun bir biçimde güvence altına almakla yükümlü bir kurumlar bütünüdür. Marksistler için devlet ise, bir toplumsal sınıfın öteki toplumsal sınıf üzerindeki egemenliğini sürdürmeye yarayan bir düzenleme aracı olarak tanımlanmaktadır.⁴

² Korkut Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 2. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2005, s.11.

³ Metin Özuğurlu, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları” **Praksis Dergisi**, Sayı: 8 (Güz 2002), s.32.

⁴ Janine Bremond ve Alain Geledan, **İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü**, Ertuğrul Özkök (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, s.106.

Gerek liberallerin gerekse Marksist yaklaşımın devlet tanımlarını oldukça eksik ve sığ bir biçimde veren yukarıdaki görüşü başka tanımlamalarla genişletmek gerekmektedir. Örneğin liberal ve Marksist görüşlerin devlete bakışları şu şekilde ifade edilmektedir: Liberal kuramda devlet toplumun üstünde ve dışında duran, bunun yanı sıra toplumun yararı için bütün toplum adına hareket eden bağımsız bir güç merkezidir. Buna karşın Marksist görüşe göre, devlet toplumun dışında ve üstünde duran bağımsız bir kurum değil, kökleri sınıfsal yapıda olan iktidarı kullanmanın aygıtıdır.⁵ Marksist düşünceye göre devlet, burjuvazinin denetimi altındadır ve bunun için bu sınıfa hizmet eder. Ancak bunu yaparken kendini milletin bütününün hizmetindeymiş gibi göstererek sınıflar arası çatışmanın temel hatlarını gizlemeye çalışır.⁶

Devlet kuramları yazınında yaygınlıkla kabul edilen devlet tanımlarından biri de Weber'e aittir. Bu tanıma göre devlet; belirli coğrafi sınırlar içinde meşru fiziksel zorlama tekeli ile başarı ile üzerine alan siyasal topluluktur.⁷ Offe'nin yaklaşımında ise devlet, kapitalist toplumun yeniden üretimini güvence altına alması anlamında kapitalist bir devlettir ve yalnızca işçi sınıfının değil aynı zamanda tek tek kapitalistlerin çıkarlarına karşı, bir bütün olarak sermaye sınıfının çıkarlarını temsil eder.⁸ İlerleyen bölümlerde incelenecek olan araççı devlet anlayışında da görüleceği gibi Marx ve Engels "modern devletin yürütme organı, bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir"⁹ diyerek devlet ile burjuvazi arasındaki ilişkiye bakış açılarını açıkça ortaya koymaktadır. Yine bu görüşe paralel olarak gösterilebilecek bir başka tanımlama ise Adam Smith'e aittir. Adam Smith *Ulusların Serveti*'nde şöyle demektedir: "Devlet, mülkiyetin güvenliğini korumak üzere kurulduğu sürece, gerçekte zenginleri yoksullara ya da mülk sahibi olanları mülk sahibi olmayanlara karşı savunmak üzere kurulmuş demektir."¹⁰

Konuyla ilgili bir başka açıklama ise devlet ile sınıflar arasındaki ilişkinin boyutunu farklı şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre devlet aslında, toplum içinde

⁵ Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, İstanbul: Belge Yayınları, 1993, s.47.

⁶ Osman Demir, **Ekonomide Devlet**, Sivas: Cumhuriyet Üniv. İİBF Yayın No: 007, 1996, s.49.

⁷ Aylin Topal, "Latin Amerika'da Tabandan Gelen Hareketler ve Yerelleşme Politikaları", **Birikim Dergisi**, Sayı: 208 (Ağustos 2006), s.31.

⁸ Simon Clarke, "Devlet Tartışmaları", **Praksis Dergisi**, İbrahim Yıldız (çev.), Sayı 9 (Kış-Bahar 2003), s.394.

⁹ Gülalp, s.46.

¹⁰ Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Murat Belge (çev.), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.212.

ekonomik ve siyasal gücü ele geçirmiş olan sınıfın devletidir. Ancak devletin egemen sınıfa olan bu bağımlılığı, onun egemen sınıf karşısındaki görece özerkliğini ortadan kaldırmayacağı gibi, ekonomik yapı karşısındaki görece özerkliğini de yok etmez. Buna göre devletin egemen sınıfa olan bağımlılığının derecesi üstlendiği işlevlerin sınıfsal niteliğiyle bağlantılıdır.¹¹

Gerek burada belirtilen farklı görüşler ve gerekse az önce bahsi geçen görelî özerklik kavramı ilerleyen bölümde detaylı bir biçimde inceleneceğinden burada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Ancak; son olarak bir noktanın daha altının çizilmesi gerekmektedir. Özellikle Marksist görüş, devleti tanımlarken, sınıf ilişkileri çerçevesinde hareket etmiştir ve mülkiyet sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki kavgada devletin önemli bir taraf olduğunu savunmuştur. Bu noktada akla bir soru gelmektedir. Devlet gerçekten mülkiyetin güvenliğini korumak için mi kurulmuştur? İşte bu soruyla birlikte mülkiyet kavramının önemi açığa çıkmaktadır.

Gerçekten mülkiyet kavramı, hem insanların ya da sınıfların birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamak, hem de bu ilişkilerde devletin pozisyonunu görmek bakımından bahsedilmesi gereken bir konudur. Mülkiyet ilişkisi, toplumun sınıf yapısını anlatmak ve onun sınırlarını çizmek açısından önemlidir. Mülkiyet ilişkisinde mülk sahibi olan sınıf ya da sınıflar maddi avantajlar elde ederken, mülk sahibi olmayanlar bundan maddi zarar görürler. Böyle bir mülkiyet ilişkileri bütününe korumak için, bir ölçüde zor kullanmaya gücü yeten ayrıca buna istekli olan bir kurumun varlığı gereklidir ve bu niteliğe tamamen sahip olan kurum devlettir, yani devlet belli mülkiyet ilişkilerinin garantileycisi olarak gösterilmektedir.¹²

Mülkiyet ve bölüşüm gibi konuların insanlar ve toplumlar açısından önemi çok açıktır. Fakat burada asıl konu, devletin pozisyonuyla ilgilidir. Devletin belli sınıf ya da sınıfların yanında mı, karşısında mı yer alması gerektiği, yoksa tamamen tarafsız mı olması gerektiği önemli bir sorudur. Buna ek olarak sınıf kavramını etkileyen ve belirleyen mülkiyet ve bölüşüm konularında devletin pozisyonunun ne olacağı da önemlidir. Bütün bunlara açıklık getirebilmek için devlet ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilere kısa da olsa değinilmesi gerekmektedir.

¹¹ Hüsnü Aksoy, **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul: Yön Yayıncılık, 1994, s.85.

¹² Paul Sweezy, **Kapitalizm Nereye Gidiyor**, Aslan Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970, s.330.

2.1 ÇOĞULCU YAKLAŞIM

Devlet sınıf ilişkileri çerçevesinde ele alınabilecek görüşlerden ilki, temeli liberalizm olan Çoğulcu Yaklaşım'dır. Bu yaklaşıma göre devletin temel özelliği çeşitli sınıf ya da gruplar karşısında tarafsız olmasıdır. Devlet; sınıf ya da grupların herhangi birisinin aracı olmayıp, onlar arasında uzlaştırıcı ve hakem işlevini görür.¹³ Liberalizm deyince bireye, onun özgürlüğüne ve sonuçta kamu yararına sonuçlanacağı için bireysel etkinliklerde özgürlüğe ayrıcalık tanıyan bir iktisadi kuram anlaşılmaktadır. Bireylerin bu iktisadi serbestliğinin tehlikeye düşmemesi için, devletin bireysel özgürlükler karşısındaki yetkilerinin sınırlanması da savunulmaktadır. Böylece liberalizmde, iktisadi kuramla siyasal öğretinin iç içe olduğu görülmektedir.¹⁴

Liberal teorinin ana prensipleri, bireyin devlet karşısında doğuştan gelen temel haklara sahip olması, toplum yapısının bu hakları garantiye alacak şekilde yapılandırılması ve bu hakların tüm toplum bireylerine eşit biçimde tanınması gerektiği şeklinde sıralanmaktadır.¹⁵

Liberal görüş temelde mümkün olan en az müdahalenin yapılması gereğini savunur. Liberalizmin savunucularına göre devlet gerek ekonomiden gerekse sivil toplumdan mümkün olduğunca uzak durmalıdır. Piyasa ekonomisi zaten görünmez bir el tarafından kendi kuralları çerçevesinde işlemektedir. Bu çerçevede devlet, ekonomik karar verme sürecinin dışında yer almalı ve ekonomiyi yönlendirme yönteminden vazgeçmelidir. Devletin üstüne alması gereken birtakım temel görevleri vardır. Bunlar savunma, adalet, sağlık ve iç güvenlik olarak sıralanabilir. Bu işlevler dışında devletin müdahaleleri çok kısıtlı düzeyde olmalıdır. Devlet bu temel görevlerini yerine getirdiğinde ve özel mülkiyet, sistemin merkezinde yer aldığı anda, piyasa zaten kendi kurallarına göre çalışacak ve bu durum bütün sınıfların refahını arttıracaktır.

Ayrıca devlet, toplumda yaratılan zenginliğin bireyler ve sınıflar arasında yeniden dağıtımı aşamasında da müdahale etmemelidir. Çünkü Dogmatik Liberal Bakışa göre, Sosyal Devlet; sürekli başkasından hak talep eden, kendisi o hakkın elde edilmesinin

¹³ İlhan Uzel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2004, s.71.

¹⁴ Server Tanilli, **Değişimin Diyalektiği ve Devrim**, 5. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 2004, s.35.

¹⁵ Ümit Erol, **Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997, s.99.

koşullarını yaratmaya yeltenmeyen bağımlı ve eksik bireyler toplumu yaratır.¹⁶ Bu sebeple devlet, sosyal devlet anlayışından da uzak olmalıdır. Bu görüşe göre zaten herkes eşit ve özgürdür, ayrıca rekabet ortamı içinde varolan potansiyellerini gerçekleştirerek mülk edinebilirler, eğer bazıları mülk edinemiyorsa bu onların bireysel başarısızlıklarının bir ifadesidir. Daha da önemlisi, sözü edilen eşitlik, özdeşlik anlamına gelmemektedir yani kişilerin yetenekleri farklılaştığına göre mülkiyetin de özdeş olması gerekmemektedir. Burada üzerinde durulabilecek tek kıstas, insanların, potansiyellerini gerçekleştirmeleri ölçüsünde adil bir pay alıp almadığıdır. Ayrıca herkesin katkısı farklı olduğuna göre, eşit davranılması bir yana eşitlik amacı güdülmesine de gerek yoktur.¹⁷

Ulusal çıkar ile kapitalizmin çıkarlarını özdeşleştiren ve kapitalist sınıf için iyi olanın, toplumun diğer kesimleri için de iyi olacağını öngören liberalizmin, devlet-sınıf ilişkilerine bakış açısının bir diğer özelliği, devletin sınıflar üstü bir nitelik taşımasıdır. Bu, çeşitli grup ya da sınıfların, devletin aldığı kararlara etki etmediği anlamına gelmemekle birlikte, bu etkileme süreci yalnızca belli sınıflar lehine işlememektedir. Liberal görüşe göre, devletin karar verme mekanizması güçlü sermaye kesimine olduğu kadar işçi ve diğer kesimlerin etkisine de açıktır. Aradaki fark yalnızca derece farkıdır.¹⁸

Liberalizmin, gerek ekonomik gerekse siyasi alanda devletin rolünü azaltan ve kamusal alanı daraltan bu yaklaşımının tam olarak gerçekleşmediği söylenebilir. Sadece teorik düzeyde devlet dışarıda tutulabilmektedir. Ancak, gerçekte piyasanın ya da piyasa ekonomisinin bugünkü zaferinin altında devletlerin sürekli müdahaleleri yatmaktadır. Lasisez-faire dogmasının ilk ortaya çıktığı dönemlerden beri işler söylendiği gibi oluruna bırakılsaydı serbest piyasalar bugünkü şekliyle ortaya çıkmazdı. Devletlerin ihracat teşvikleri, gümrük tarifeleri, ücret desteklemeleri, kredi kolaylıkları gibi uygulamaları ya da aslında müdahaleleri olmasa serbest piyasadan da bahsedilemezdi. Bu durumda, serbest piyasaya ya da sözde “müdahalesiz devlet”e giden yolun aslında “sürekli bir müdahale”nin içinden geçtiğini söylemek çok da yanlış olmaz.

¹⁶ Ahmet İnsel, **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s.216.

¹⁷ Necip Çakır, “Piyasa ve Demokrasi”, **Onbirinci Tez Kitap Dizisi: 6**, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık 1987, s.108.

¹⁸ Uzgel, s.71.

Bu durum klasik liberalizmin özgürlükçü ve devletsiz bir toplum ile müdahaleci bir devlet düzeni arasındaki çelişkisini göstermektedir. Liberal görüşü savunanlar, güçlü ve müdahaleci bir devletin varlığının gerekliliğini yani sözkonusu çelişkiyi ifade etmenin bir yolunu da bulmuşlardır. Onlara göre özgür piyasanın varlığı bir hükümetin gerekliliğini inkar etmez. Tam tersine devlet hem oyunun kurallarını koyarak hem de bu kuralları yorumlayarak, bunlara uyulması için yaptırımlar getiren bir hakem işlevi görmektedir.¹⁹ Her toplumsal ve ekonomik süreci açıklarken olduğu gibi burada da söz konusu çelişkinin sınırının, belli ve egemen durumda olan kesimlerin zarar görmeyecekleri bir sınır olduğu söylenebilir.

2.2 ORTODOKS MARKSİST YAKLAŞIM

Marksistlere göre; mülkiyet sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki kavgada, mülk sahipleri, hükümeti, mülk sahibi olmayanlara karşı önemli bir silah olarak kullanmaktadırlar. Devlet, gücü egemen sınıfın çıkarlarına göre kullanır, günümüz toplumlarında bu kapitalist sınıfın çıkarlarına göre demektir. Modern kapitalist toplum ezenlerle ezilenlere, burjuvazi ile proletaryaya bölünmüştür. İkisi arasında her zaman bir çatışma vardır. İktisaden egemen olan sınıf yani üretim araçlarına sahip olan sınıf aynı zamanda politik egemenliği de elinde tutar. Daha açıkçası Marx ve Engels gibi düşünürlere göre, modern devletin yürütme organı burjuvazinin olağan işlerini düzenleyen bir kuruldandır başka bir şey değildir.²⁰ Bu durumda, toplumda egemen bir sınıfın olduğu ve devletin bu egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket ettiği/varolduğu söylenebilir.

Hatta, bu görüşe göre devletin varlığının temel nedeni toplumda bir sömürü ilişkisinin bulunmasıdır. Böyle bir sömürü ilişkisinin bulunduğu bir toplumda; haksızlığa uğrayan, sömürülen kitlelerin başkaldırması, ayaklanması doğaldır. Bu bağlamda devlet, egemen sınıfın çıkarına işleyen düzenin korunmasının ve sürmesinin zorunlu bir aracı olmaktadır.²¹ Bu yaklaşım Ortodoks Marksist yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşe göre egemen sınıf her şeyden önce ekonomik egemenliği elinde tutmalıdır. Zira devlet,

¹⁹ Çakır, s.126.

²⁰ Huberman, s.257.

²¹ Uzgel, s.73.

ekonomik anlamda güçlü ya da egemen olan sınıfın bir aracıdır. Buna göre, toplumsal kuruluşların normal evrimleri içinde ekonomik bakımdan egemen olan sınıf yani artı değere el koyan başlıca sınıf, devleti de kontrol eder. Egemen sınıfın alt-grupları arasında değişen güç dengeleri siyasal iktidarın biçimini ve içeriğini belirler.²²

Araççı yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşımda devlet bir baskı aracıdır. Tamamen karşıt çıkarlara sahip olan sınıflar arası ilişkilerde devlet, ezilen sınıfları, egemen sınıf adına ve onun çıkarları yönünde baskı altında tutar, yani devlet, egemen sınıfın devletidir. Devlet bazı durumlarda diğer sınıfların yararına olabilecek hizmetler yerine getirir de, bunlar devletin bu niteliğini etkilemezler ve önemsizdirler.²³ Zira devlet aslında bunu yaparken, egemen sınıfla bir uzlaşmazlık içinde değildir. Kısa ya da uzun vadede devletin uyguladığı ekonomik politikalar, egemen sınıfın çıkarlarıyla örtüşmektedir. Devlet-sınıf ilişkileri ile ilgili diğer görüşe geçmeden önce, altı çizilmesi gereken son nokta; devleti egemen sınıfın çıkarlarının doğrudan bir aracı olarak gören bu yaklaşımın ‘devletin görece özerkliği’ kavramına yer vermemesidir. Daha açıkçası bu yaklaşıma göre devletin egemen sınıflar karşısında herhangi bir şekilde özerkliği bulunmamaktadır. Şimdi bu kavramı incelemeye başlayalım.

2.3 YAPISALCI YAKLAŞIM

Devlet-sınıf ilişkileri konusunda bir başka yaklaşım, temelini Marksizm’den alan ancak Ortodoks-Marksist görüşten önemli noktalarda ayrılan Yapısalcı Yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapısalcı yaklaşımın en önemli dayanak noktalarından biri devletin görece özerkliği kavramıdır.

Devlet, toplumun sahip olduğu değerlerden ve mevcut dinamiklerden bağımsız bir kurum değildir. Tam da tersine toplumdaki ilişki biçimlerinin, değerlerin ve dinamiklerin yansıdığı bir pozisyona sahiptir. Kapitalist bir toplumda devletin, sistemin uzun dönemdeki çıkarlarını gözetten bir görevi vardır. Bu görev, hem devletin sürekliliğine hem de kapitalist toplumda egemen durumda bulunan sınıfların gereksinimlerine cevap verecek niteliktedir. Bu

²² Boratav, s.17.

²³ Uzel, s.75.

anlamda bakıldığında eğer kapitalist sistemin uzun dönemli çıkarları söz konusu ise devletin bağımsız bir biçimde hareket edebileceği bir alana sahip olması gerekir. Burada bahsedilen durum devletin görelî özerkliği kavramı ile açıklanmaktadır.

Esas olarak N. Poulantzas tarafından geliştirilen devletin görelî özerkliği kavramı, üstyapıyı altyapıya tam biçimde bağımlı olarak algılayan kaba Marksist yorumdan farklı olarak, bir devlette ekonomik düzey ile siyasal/ideolojik düzeyin zamanla birbirinden ayrıldığı varsayımına dayanır. Siyasal düzey ekonomiden görelî özerkliğe sahip olunca, devlet de karar almakta görelî olarak özerkleşir.²⁴

Poulantzas, öncelikli olarak, devletin toplumdaki egemen sınıfların doğrudan bir aracı olarak görülmesine karşı çıkmaktadır. Onun geliştirdiği devlet-sınıf ilişkileri kuramının en belirgin yönlerinden biri, kapitalist bir devletin temel işlevinin, sermaye sınıfının birliğini sağlaması olduğu yönündeki görüşüdür. Kapitalist sınıf olarak ifade edilen sınıf her koşulda bir bütün olarak algılanmamalıdır. Bu sınıf bazen, birbiriyle çatışan farklı çıkarlara sahip bölümlerden oluşur. Bu bölümlerden burjuvazi, doğası gereği, piyasa koşulları içinde birbiriyle rekabet halinde bulunan fraksiyonları içerir. İşte kapitalist bir toplumda devletin temel görevi, sermaye sınıfının birliğini sağlamaktır. Devlet böylece kapitalist sınıf bölümlerinin ‘kendi içlerinde’ mücadeleye girmeden kapitalist düzenin istikrar içinde sürmesini sağlayacak koşulları yaratır.²⁵

Bu çerçevede devlet aslında kapitalist sınıfların çıkarlarına uygun hareket edebilmek için özerk olmak zorundadır. Sermaye sınıfının herhangi bir bölümünün devleti ya da iktidarı doğrudan ele geçirmesi yani devletin bu kesimin doğrudan bir aracı olması, söz konusu sermaye sınıfı içerisinde çatışmalara ve anlaşmazlıklara yol açacağından, devlet aslında zorunlu olarak egemen sınıflar karşısında özerk olmalıdır. Aslına bakılırsa çalışmanın konusunu oluşturan darbeler de bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin burjuva karakterli ve 1923 yılından beri sermayenin değişik kesimleri arasında,

²⁴ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.40.

²⁵ Uzgel, s.90.

ülkedeki siyasi ve iktisadi gücü ele geçirme konusunda süren bir mücadele olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.²⁶

Temel işlevlerinden biri kapitalist sınıfın birliğini sağlamak olan devletin bir diğer önemli işlevi, yönetilen sınıfların örgütlenmesini önlemektir. Devlet böylece yönetilen sınıfların örgütlü bir biçimde kapitalist sistem için tehdit oluşturmasını engeller. Bu da sistemin istikrar içinde sürmesini sağlar ve doğal olarak devletin egemen sınıfların çıkarına uygun olarak yerine getirdiği işlevlerden biridir.²⁷ Zira yönetilen sınıfların örgütlenmesi -bazı durumlarda- mevcut sisteme bir tehdit olarak algılanır ve böyle bir durum hem devlet hem de egemen sınıflar tarafından istenen bir durum değildir.

Devlet, burjuvazinin politik çıkarlarını genel çıkar olarak gösterirken ve onun siyasal birliğini egemen sınıf olarak sağlarken, hâkimiyet altındaki sınıfların politik organizasyonunu engellemekte ve onları örgütsüz bir durumda tutmaktadır. İşte Poulantzas’a göre tam da bu noktada devletin temel çelişkisi doğmaktadır: O’na göre, devlet gerçekte bir sınıf devleti olduğu halde, tam tersine kendisini tüm toplumun devleti olarak nitelendirmektedir. Bunu yaparken kendisini sınıflara bölünmez, kurumsal yerleşikliği olan bir nesne gibi, toplumun sınıf devleti olarak sunmaktadır. Bu çerçevede, devlet kendisini burjuva devleti olarak sunmakta, ancak bunu yaparken toplumun tüm mensuplarının da adı geçen sınıfın üyesi oldukları izlenimini vermektedir.²⁸

Poulantzas’ın da belirttiği gibi devletin en önemli işlevi bir yandan sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet ederken, öte yandan “ulusal çıkar” kavramını kullanarak, izlediği politikaları bütün bir ulus adına yürüttüğünü açıklaması ve varolan sınıfı meşrulaştırmaya çalışmasıdır. Kapitalist bir toplumda, en üst düzeydeki siyasal örgütlenme olan devlet, bütün ulusun birliğinin temsilcisi olduğunu vurgular ve böylelikle devletin sınıfsal niteliği gizlenmiş olur.²⁹ Dolayısıyla devlet, toplumun birliğini muhafaza ederken, aynı zamanda egemen sınıfın

²⁶ Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul: Set Yayınları, 2002, s.46.

²⁷ Uzgel, s.81.

²⁸ Zafer Yılmaz, “Günümüz Türkiye’inde Devlet ve Hakim Sınıflar Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi” **Praksis Dergisi**, Sayı: 9 (Kış-Bahar 2003), s.60.

²⁹ Uzgel, s.83.

egemenliğini de muhafaza etmektedir. Aynı şekilde, egemen ideoloji egemen sınıfın ideolojisi değil, fakat içerisinde belli bir sınıfın egemen olduğu toplumsal bir bütünün ideolojisidir.³⁰

Devletin söz konusu işlevleri yerine getirebilmesi için sahip olması gereken olmazsa olmaz özelliği görelî özerkliktir, yani ülkedeki sınıflardan görelî olarak özerk olmasıdır; görelî özerkliğin en temel tanımı budur. Daha açık bir ifadeyle, yaptıklarını bu sınıfların kısa vadeli çıkarlarını sağlamak için yapmamasıdır. Aslında devlet buna zorunludur. Devlet tabii ki sınıfların uzun vadeli çıkarlarından etkilenir; ama bunlar arasında bir denge gözetmek ve böylece ülkede bütünlüğü korumak gibi bir işlevin de sahibidir.³¹ Poulantzas’a göre görelî özerklik, devletin bütün işlevlerini yerine getirebilmesinin, burjuvazinin uzun dönemli siyasal çıkarlarını koruyabilmek amacıyla hâkimiyet altındaki sınıflara kısa dönemli ekonomik tavizlerde bulunabilmesinin önkoşuludur.³² Devlet katında, ekonomik bakımdan egemen olan sınıflardan bağımsız, görelî olarak geniş bir hareket alanının varlığı anlamına gelen bu özerkliğin kapsamı büyük toplumsal krizlerde veya bir üretim biçiminden diğerine geçiş dönemlerinde genişleyecektir.³³

Burada önemli olan bir noktanın altını çizmekte fayda var. Devlet, bazı durumlarda egemen sınıfın çıkarlarına aykırı davranabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki devlet bunu yaptığında dahi (yani bazen, belli yönetilen sınıfların ekonomik çıkarlarına uygun ve egemen sınıfların ekonomik çıkarlarına aykırı davrandığında dahi) bu durum kısa sürelidir ve aslında egemen sınıfların siyasal çıkarları ve konumlarıyla uyum içerisinde. Çok açık bir biçimde ifade edildiği gibi; iktidar egemen sınıflar blokunun monopolündedir ve paylaşılmaz, ancak ekonominin genişleme konjonktürlerinde (ve ithal ikameci modelde olduğu gibi) halk sınıflarının görelî durumlarını değilse bile, mutlak gelir düzeylerini sürekli olarak ilerletecek mekanizmalar geliştirir. Egemen sınıfların denetimindeki bu mekanizmalar siyasi istikrar ve sosyal barış için gereklidir. Bu denetimin zayıfladığı, emekçi sınıfların ekonomik mücadeleleri, egemen sınıfların hazım sınırlarının ötesinde edinimler kazanmaya başladığı veya bu mücadelelerin bağımsız siyasi biçimler kazanarak rejimin gerçek bir

³⁰ Simon Clarke (Ed.), **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004, s.112.

³¹ Oran, s.40.

³² Yılmaz, s.61.

³³ Boratav, s.17.

burjuva demokrasisine dönüşme ihtimalinin güçlendiği durumlarda popülizm son bulur; askeri darbeler aracılığıyla tutucu-otoriter bir rejim gündeme gelir.³⁴

Kısacası devlet egemen sınıfın istekleri ve çıkarları doğrultusunda hareket ederken de, yönetilen sınıfa belli tavizler verirken de bunu hep, birtakım sınırlar içerisinde gerçekleştirmektedir. Söz konusu sınırlar da az önce bahsi geçen kapitalist sınıfın çıkar ve konumlarının zarar görmeyecekleri sınırlardır. Burada sözü edilen, kapitalist sınıfın herhangi bir bölümü değil, genel anlamda ve bir bütün olarak kapitalist sınıftır.

Özetle, yapısalcı yaklaşımın temelinde, devletin kapitalist sınıfın çıkarlarının doğrudan bir aracı olmadığı fakat bu şekilde de onun çıkarlarına uygun davranabileceğini savunması yatmaktadır. Devlet bu sınıftan belli ölçüde özerk durarak sistemin sorunsuz bir şekilde işlemeye devam etmesi için halk kesimine verilmesi gereken ödünleri de verebilmektedir. Böylelikle devlet, sisteme ilişkin meşruiyet sorununu da aşmaya çalışmaktadır.

³⁴ Korkut Boratav, **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908–1980**, 6. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.377.

3. TÜRKİYE’DE DEVLET SINIF İLİŞKİLERİ

Devlet ile toplumsal sınıf ilişkilerini inceleyen üç temel yaklaşımdan bu şekilde bahsettikten sonra, konu somut düzeye bir adım daha yaklaştırılabilir. Toplumda gelir kaynakları ve yaşantıları birbirinden farklı, çıkarları birbirlerine karşıt insan kümeleri varsa, o toplumun sınıflı bir toplum olduğu varsayılır. Buna göre sınıflı bir toplumun yüzeysel görünümdeki başlıca göstergesi, insan kümelerinin zenginler ve yoksullar biçiminde ayrılmış olmasıdır; fakat ne var ki, gelir kaynaklarıyla yaşantı farklılıkları, çeşitli kümeler arasındaki çıkar zıtlıkları ya da zenginlik ve yoksulluk biçiminde ortaya çıkan görüntü, sınıfların maddesel temellerinin kavranmasına elverişli değildirler.³⁵ Bir görüşe göre ise mülkiyet açısından aynı durumda olmak, aynı türden işe ve aynı düzeyde gelire sahip olmak bir sınıfı tayin eden üç önemli kriterdir.³⁶ Konuya son derece sığ bir biçimde yaklaşan bu görüşlerin genişletilmesi gerekmektedir.

Marx sınıflardan bahsederken bunların her şeyden önce bir karşıtlığın ifadesi olduğunu savunur; öyle ki bir sınıftan söz edebilmek için önce onun karşıtı olan bir başka sınıfın varlığını kabul etmek gerekmektedir.³⁷ Ona göre insanlar, doğdukları andan itibaren kendi isteklerinden tamamen bağımsız bir şekilde, hatta bazen istemedikleri bir biçimde zorunlu olarak belirlenmiş ilişkiler içine girerler. Marx bunu şu şekilde ifade etmiştir: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre ve kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar. Bunu, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar.”³⁸ Marx’a göre tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Onun tarih kuramına en önemli katkısı, sınıfları ya da sınıf mücadelesini keşfetmesi değil, sınıfların varlığı ile üretimdeki gelişmeler arasında bir nedensellik bağı kurması ve bunu bilimsel bir tanıma kavuşturmasıdır.³⁹

³⁵ A. Rıza Deniz, **Sosyal Sınıflar ve Siyasal Partiler Üzerine**, Ankara: Toplum Yayınları, 1976, s.9.

³⁶ Raymond Aron, **Sınıf Mücadelesi: Sanayi Toplumu Üzerine Yeni Dersler**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992, s.110.

³⁷ Tülin Öngen, “Marx ve Sınıf”, **Praksis Dergisi**, Sayı 8 (Güz 2002), s.23.

³⁸ Özügür, s.48.

³⁹ Öngen, s.22.

Aslında tüm bunlar göz önüne alınacak olursa, sınıf temelli bir incelemede dikkat edilmesi gereken en temel noktanın üretim araçlarının mülkiyeti ve kullanılış biçimleri olduğu görülmektedir. Söz konusu araçların mülkiyetini elinde tutanlarla, bu araçları kullananlar ayrı sınıflardır. Bu anlamda kapitalist bir toplumda yapılabilecek en temel ayrım burjuvazi ya da sermaye sınıfı ve işçi sınıfı ayrımıdır. Bunların tanımları sonraki bölümlerde yapılacaktır. Ancak burada son olarak bu sınıflar arasında mutlak ve fiili bir eşitsizliğin varolduğu vurgulanmalıdır. Bir yanda işçi diğer yanda ise üretim araçlarının sahibi burjuvazi sınıfı olduğunda, bu iki sınıf arasında hukuki bir serbesti olmasına rağmen, gerçekte hiçbir zaman bir eşitliğin olmadığı söylenmektedir.⁴⁰ Bu noktadan hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren adı geçen sınıfların hem kendi içlerinde, hem birbirleri arasında ve hem de devletle ilişkileri açısından geçirdikleri sürecin incelenmesi çalışmanın bütünlüğü açısından gereklidir. Türkiye'de yaşanan askeri darbeler sürecini açıklayabilmek için, ülkenin darbeler öncesinde yaşadığı tarihsel sürecin de anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple önce burjuvazi ve işçi sınıfı kavramlarından bahsedilecek, sonrasında ise bu sınıfların ülke içindeki konumlarına tarihsel bir perspektiften bakılacaktır.

3.1 TÜRKİYE'DE SERMAYE SINIFI VE BURJUVAZİ

Yukarıda değinilen genel çerçeve ışığında Türkiye'de sermaye sınıfının ya da burjuvazinin devlet ile ilişkilerinin inceleneceği bu bölümde sadece burjuvazinin değil aynı zamanda ve doğal olarak devletin de bir incelemesi yapılacaktır.

Artı ürüne kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri içinde el koyan ve onu paylaşan sınıfa burjuvazi denir. Bir toplumsal kuruluştaki egemen üretim biçimi kapitalizm ise, ekonomik düzlemde egemen olan sınıf, tanım gereği burjuvazi olur.⁴¹ Engels burjuvaziyi, gelişmiş ülkelerde tüketim araçlarının tümünü ve bunları üretmek için gerekli olan hammadde ve araçların neredeyse tamamını mülkiyeti altında bulunduran kapitalistler sınıfı olarak tanımlamaktadır.⁴² Bir başka deyişle burjuvazi kavramıyla ifade edilen toplumsal üretim araçlarını elinde bulunduran ve ücretli emeği bu yolla kullanan günümüz modern kapitalist

⁴⁰ Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, İstanbul: Marmara Ünv. Yayın No: 429, 1985, s.75.

⁴¹ Boratav, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, s.61.

⁴² **Marxist Düşünce Sözlüğü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.95.

sınıfıdır. Ancak, toplumu tanımlayan iki temel sınıftan biri olan sermaye sınıfının homojen bir yapıda olduğu düşünülmemelidir. Kapitalist bir toplumda burjuvazi kendi içinde gruplara ayrılmıştır ve bu gruplar zaman zaman birbirleriyle mücadele içindedirler.

Bir görüşe göre; Türkiye burjuvazisi temelde tekelleri sermaye zümresi ile tekelleri dışı sermaye zümresi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buna göre tekelleri sermaye zümresi; Türkiye Ekonomisi'nin tüm hareket alanlarına ve kilit noktalarına egemen olan, diğer sınıf ve tabakalar içinde en güçlü durumda bulunan, yabancı sermaye ile ortaklaşa çalışan ve işbirlikçi ya da komprador burjuvazi olarak anılan sınıftır. Tekelleri dışı sermaye zümresi yani orta burjuvazi denilen sınıf ise ulusal burjuvazi olarak da adlandırılmaktadır. Bunlar, işbirlikçi sermaye ile rekabet olanağından yoksun kaldığı için varlığını bu sınıfın tehdidi altında gören sanayiciler, ticaretin bu sanayicilere bağlı büyük holdinglerin yaygınlaşmasından dolayı da olsa zarar gören kesimleri, finans oligarşisinin kendisine yabancı saydığı çeşitli iş adamları, işin yapısı gereği yabancı sermaye ile ortaklık olanağı bulunmayan ya da çıkarları doğrudan çelişen birtakım girişimciler olarak sayılabilir. Aynı görüşte bunlara ek olarak, Türkiye nüfusunun ana kesimini meydana getiren ve orta halli köylüler, esnaf ve zanaatkarlar, yoksul köylüler ile bürokrat ve aydınlardan oluşan küçük burjuvaziden de bahsedilir.⁴³

Bir başka görüşe göre ise Türkiye'de burjuvazi; küçük, orta ve büyük burjuvazi olarak üçe ayrılır. Buna göre küçük burjuvaziyi -yani şehir burjuvazisinin en alt ve en kalabalık kesimini oluşturan ve üretime şahsen katılan bu kesimi- küçük girişimciler, küçük tüccarlar, bankaların ve sanayi işletmelerinin küçük hissedarları ve resmi bürokrasinin bir kısmı oluşturur. Bunun yanında durumu küçük burjuvaziden çok daha sağlam ve geniş olmasına rağmen büyük sermayeye bağımlı olan orta burjuvaziyi; küçük işletme sahipleri, ticarethane sahipleri, nispeten büyük tekstil fabrikaları sahipleri, toprak ağaları, tüccarlar, araçlar ve spekülörler, önemli ölçüde hükümet istikraz tahvili ve hisse senedi sahipleri oluşturur. Son olarak Türkiye burjuvazisinin iktisaden en güçlü kesimi olan büyük burjuvazi; az sayıdaki anonim şirket ve bankalar etrafında gruplaşan milyonerlerden oluşur.⁴⁴ 1970'li yıllarda yapılan bu tanıımı biraz daha açacak olursak, büyük burjuvazi, ağırlıklı faaliyetleri sanayide olmakla beraber, bankacılık, sigortacılık, müteahhitlik, taşımacılık, iç ve dış ticaret,

⁴³ Deniz, s.20-22.

⁴⁴ Y.N.Rozaliyev, **Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**, M.Anibal (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 1979, s.46-49.

turizm, kısaca tarım dışı hemen her alanda yatay ve dikey bütünleşmeler halinde faaliyet gösteren sermaye gruplarıdır ki, bu grupların çoğu “Holding” ya da “Şirketle Grubu” ve bazen de “Banka Merkezli” olarak yapılanmakta ve faaliyet gösterdikleri sektörlerde egemen durumda olmaktadır.⁴⁵

Bahsi geçen tanımlamalar burjuvazinin tarihsel süreç içindeki ayrımını açıkça göstermekle birlikte günümüzde daha çok kullanılan bir temel ayırmadan da söz etmek gerekir. Bu bağlamda tarım, ticari, sınaî ve mali sermaye ayrımının burjuvazinin temel alt gruplarını oluşturduğunu ve günümüzde de bu şekilde anıldığını söylemek mümkündür. Burjuvazinin tanımına ve alt gruplarına böylece değindikten sonra Türkiye’de burjuvazinin geçirdiği evrelerin ve devletle olan ilişkisinin incelenmesine geçilebilir. Şu açıktır ki, Türkiye tarihi ile ilgili herhangi bir araştırma yapılırken Osmanlı’dan kalan mirasın etkileri temel alınmaktadır. Bu açıdan Türkiye’de devlet ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkilerin değerlendirilebilmesi için incelemeye Osmanlı’nın son dönemlerinden başlamak faydalı olacaktır.

Klasik Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur. Bir yanda “Sultan, asker ve ulema üçlüsü”nden oluşan ve devleti temsil eden bir sınıf; diğer yanda toprakta çalışan ve “reaya” denen sınıf vardır. Toprakların asıl sahibi devlettir ve reaya o toprakları –bir çeşit kiracı sıfatıyla- kullanmaktadır. Toprağın mülkiyeti devletin olduğundan, reayanın yarattığı artık ürün de devlete ait olmaktadır. Böylece devleti temsil eden sultan, asker ve ulema üçlüsü “egemen”, reaya ise “tabi” sınıftır. Bu tabloda burjuvazi yoktur. Böyle bir sınıf ancak 19. yüzyılda, dış dinamiğin yani Batı kapitalizminin etkisiyle ve ona tabi olarak doğacaktır.⁴⁶ Buna göre 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı’da ulusal bir kimliği olmasa da bir burjuvazi sınıfı oluşmaktadır. Gerçekten söz konusu dönemde özellikle Rum ve Ermenilerden oluşan bir burjuvaziden bahsetmek mümkündür.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde, gerekse Türkiye’de gerçek anlamda bir burjuva sınıfının olup olmadığı çokça tartışılmaktadır. Örneğin 1962 yılına gelindiğinde Türkiye’de burjuvazinin varlığını sorgulayan bir tartışmaya yer vermek gerekmektedir. Bu çerçevede konuyla ilgili çalışmalar dikkat çekicidir. Bu çalışmalardan birine göre Türkiye’de Batı’daki gibi bir burjuva sınıfı yoktur. Zira 19. yüzyıl Avrupa’sında endüstrinin gelişmiş

⁴⁵ Mustafa Sönmez, “Türkiye’de Tarım ve Büyük Burjuvazi”, **11. Tez Kitap Dizisi** (Kasım 1987), s.230.

⁴⁶ Tanilli, Uygarlık Tarihi, s.360.

olduğu ülkelerde Marx, üretim araçlarıyla insan emeği arasındaki münasebette bir haksızlık olduğunu görmüş ve böylece bir tarafta sömürenler, diğer tarafta sömürülenler olmak üzere iki ayrı sınıftan bahsetmiş, bunlardan birine burjuva diğerine işçi adını vermiştir. Bu görüşe göre her devirde, her çağda sömürenler ve sömürülenler olmuştur ve fakat her sömürene burjuva, her sömürülene de işçi denmesi mümkün değildir. Hatta söz konusu görüş bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Nitekim bizde en çok devlet sömürüldüğü halde, kimsenin devlete işçi demek aklına gelmez. (...) Tanzimat burjuvayı kuramamıştı ve nihayet cumhuriyet de (...) bir burjuva kuruluşa gidememişti. (...) Benim demek istediğim bütün çabalamalara rağmen burjuvazi kurulamamış; buna karşılık, burjuva kalıpları, sadece idare edenler kadrosunun bir problemi, bir kavgası olmuştur ve olagelmektedir.”⁴⁷ Buna tamamen karşıt olarak algılanabilecek bir başka görüşe göre ise Türkiye’de bir burjuva sınıfı vardır. Ancak söz konusu sınıf Batı’dakine kıyasla güçsüz bir sınıftır. Ona göre sosyal sınıfları önce kendi toplumları içerisinde değerlendirmek gerekir ve bu açıdan bakıldığında Türkiye burjuvazisi de toplumun kendi özellikleri çerçevesinde bir burjuvazidir. Bununla birlikte söz konusu görüş, varolan politik düzenin bu burjuva sınıfına dayandığını ve onun yararına olduğunu savunmakta ve şöyle devam etmektedir: “Basınımızda enine boyuna belirtildiği üzere; planlama, devletçilik, vergi reformu hep özel teşebbüs için. Hatta ilk bakışta burjuvaziye karşı, işçi sınıfının yararına gibi görülen tedbirler bile nihai amaçları bakımından yine burjuva düzeninin desteklenmesi ve muhafazası için yapılıyor.”⁴⁸

Yaşanan tarihsel sürece ve burjuvazinin kelime karşılığına bakıldığında Türkiye’de bir burjuva sınıfının var olduğunu ve hatta Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana giderek güçlenen bir biçimde var olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Konuya geri döndüğünde, Osmanlı’da, özellikle de Osmanlı’nın son döneminde oluşan bir burjuva sınıfından bahsetmek de mümkündür. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta, söz konusu sınıfın ulusal nitelikler taşımayan bir sınıf olmasıdır. O dönemde toplumda çeşitli sebeplerle gelişme olanağı bulan bir gayrimüslim burjuvazi vardır fakat asıl amaç bir milli burjuvazi yaratmaktır.

Çok kısa olarak döneme bakıldığında 19. yüzyılın son yarısında İstanbul, Selanik ve İzmir başta olmak üzere bütün önemli şehirlerdeki ticaret burjuvazisinin büyük

⁴⁷ Cahit Tanyol, “Türkiye’de Burjuvazi Meselesi”**Yön**, 17 Ekim 1962, Yıl 1, Sayı: 44, s.6-7.

⁴⁸ Behice Boran, “Türkiye’de Burjuvazi Yok mu?”, **Yön**, 12 Eylül 1962, Yıl 1, Sayı: 39, s.8-9.

çoğunluğunun gayrimüslim olduğu görülmektedir.⁴⁹ Başka bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nda bir burjuva sınıfından bahsedilmekteydi, ancak bu sınıf milli değildi. Müslüman nüfus genelde tarım ya da memurluk gibi işlerle uğraşıyor; ticaret ve sanayi gibi gelir getiren işlerle ise gayrimüslim nüfus uğraşıyordu. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış döneminden itibaren istenen şey, az önce de değinildiği gibi, milli bir burjuvazi yaratmaktır. Bu durum ileriki yıllarda kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de ana hedeflerinden biri olmuştur. Bunun için Müslüman nüfus içinden yeni bir müteşebbisler sınıfı oluşturulması zorunluydu. Birinci Savaş sürecine kadar bu hedef doğrultusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Fakat İmparatorluk zamanında, İttihat ve Terakki iktidarı tarafından girilen devlet eliyle ulusal burjuvazi yaratma isteği ve hedefi başarılamamıştır.⁵⁰ Buna ek olarak Dünya Savaşı'nın başlamasından on yıl kadar sonra Hristiyan azınlıklar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları olarak kalan bölgelerin dışına çıkarılmışlardı. Bu nüfusun bir kısmı savaş sırasında ölmüş, ülkeden ayrılmış veya ayrılmaya mecbur bırakılmıştır. Savaş öncesi burjuvazisinin çok büyük çoğunluğunun bu nüfus içinde olduğu düşünülürse, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki burjuvazinin yapısı tahmin edilebilir.

1914 yılında, Türkiye'nin Kars ve Artvin illeri dışında kalan yerlerinde 15.9 milyon insan yaşamaktaydı. Bunun yüzde 80'i Müslümandı. Geri kalan gayrimüslimler arasında 1.7 milyon Rum, toplam nüfusun yüzde 11'ini; 1.2 milyon Ermeni de yüzde 8'ini oluşturuyordu.⁵¹ 1925'e gelindiğinde Müslüman nüfusun beşte bire yakını ölmüş, gayrimüslimlerin ise sadece sekizde biri ülkede kalmıştı. Savaş öncesinde Türkiye'de her 5 kişiden biri gayrimüslimken, savaştan sonra bu oran 40'da bire düştü. Bu dramatik değişme, savaş yılları içinde Türkiye'nin ticaret sınıfının çok büyük bir bölümünü kaybetmiş olduğuna ve Cumhuriyet kurulduğunda bürokrasi karşısında hiçbir rakip bulunmadığına işaret eder.⁵² Yani Cumhuriyet kurulurken savaş öncesi burjuvaziden arta kalan kısım oldukça zayıflamıştır. Buna savaşın getirdiği tüm yıkım, olumsuzluk ve kargaşayı da eklersek yeni kurulacak olan Cumhuriyet'in toplumsal yapısının ve sınıf dengelerinin büyük ölçüde değişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.111.

⁵⁰ Tanilli, s.360.

⁵¹ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.98.

⁵² Keyder, s.112.

3.2 TÜRKİYE’DE İŞÇİ SINIFI

Gerek burjuvazi gerekse işçi sınıfı açısından konuyu detaylandırmadan ve tarihsel sürece değinmeden önce genel hatlarıyla işçi sınıfı kavramının da açıklanması gerekmektedir.

Toplumsal sınıfları tanımlarken, çalışmanın ilk bölümünde de bahsedilen özel mülkiyet kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan kesim ile yaşamlarını sürdürebilmek için sadece kendi emek güçlerine sahip olan kesim toplumda iki ayrı sınıfı temsil etmektedir. Buna göre sınıflar arası çatışmaların temelinde, üretim sürecinde yaratılan artı değer bu sınıflar arasında eşitsiz bir biçimde bölüşülmesi yatmaktadır. Şu gerçektir ki, bir insan ancak zorunlu kalırsa bir başka insan için çalışır. İnsanlar kendileri için üretim yaptıkları bir toprağa [ya da bir işe] sahip oldukları sürece başkalarına çalışmazlar.⁵³ Ancak kapitalist bir sistemde işçiden bahsedildiğinde “kendisi üretim araçlarına sahip olmadığından, başkalarının sahip olduğu üretim araçlarıyla çalışan ve sermaye sahibine belli bir ücret karşılığında emek gücünü satarak yaşamını sürdüren” sınıf anlaşılmaktadır. Burada tam da yukarıda bahsedilen zorunluluk durumu işçi sınıfını tanımlarken karşımıza çıkmaktadır.

Ezilen ve sömürülen bir sınıf olarak tanımlanan işçi sınıfının, zamanla bu sömürünün bilincine varması ve mahkûm olduğu ağır yaşam ve çalışma koşulları, onu çeşitli ayaklanmalara ve hareketlere itmiştir, 19. yüzyıl tarihi bu türden ayaklanmalarla doludur.⁵⁴ Türkiye hakkında yapılan bir çalışmada tarihsel sürecin net bir biçimde ortaya konulabilmesi için, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinin de ana hatlarıyla incelenmesi gereğinden daha önce bahsedilmiştir. Yine Türkiye’de işçi sınıfından bahsederken de aynı mantık üzerinden hareket edilecektir.

Osmanlı toplumunda gerçek anlamda bir işçi sınıfının ortaya çıkması, bir başka deyişle emeğin giderek özgürleşmesi ve geçimini sağlamak için emek gücünü işgücü piyasasında ücret karşılığında serbestçe satan bir sınıf ile üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran bir sermaye sınıfının karşı karşıya gelmesi, kökenlerini 19. yüzyılın ilk yarısında

⁵³ Huberman, s.184.

⁵⁴ Oya Sencer, **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, s.15.

bulur.⁵⁵ Çalışma koşullarının bozukluğu, geçinme olanaklarının azlığı ve yönetimin aksaklığı gibi sebeplerle 1872'den bu yana grevler olmuş ve işçiler arasında örgütlenmeye önem verilmiştir.⁵⁶

19. yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı süreçten en çok etkilenen sınıflardan biri işçi sınıfı olmuştur. Bu dönemde nitelikli sanayi işçilerinin önemli bir bölümünü Ermeni, Rum ve Musevi işçiler oluşturmaktadır. 1915 kısmi sanayi sayımına göre, sanayi işçilerinin yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni ve yüzde 10'u Yahudi'dir.⁵⁷ Ayrıca 1919 yılında Batı Anadolu'da çalışmakta olan 3300 imalat sanayi işyerinin yüzde 73'ü Rumların olup, bu işyerlerindeki 22 bin işçinin yüzde 85'i de gayrimüslimdir.⁵⁸ Söz konusu dönemde, daha önce de bahsedildiği gibi, Osmanlı'nın savaş-tehcir ve göç gibi sebeplerle nüfus yapısında meydana gelen değişiklikler burjuva sınıfını olduğu gibi işçi sınıfını da etkilemiştir.

1839-1923 döneminin siyasi kargaşa ortamı ve ülkenin piyasa ekonomisine hızla geçişi; imalat, ulaştırma ve hizmet gibi sektörlerde yeni iş olanaklarıyla beraber yeni boyutlu bir işçi hareketini de getirmiştir ve 1839-1923 dönemi bu özelliğinden dolayı kent işçisinin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.⁵⁹ Bu dönemde kentlerde yeni iş imkânları ortaya çıkmış ve bu da beraberinde işgücü ihtiyacını doğurmuştur. Bu süreç işçi örgütlenmelerinin grevlerin ve işçi hareketlerinin de bir anlamda başlangıcı olmuştur. Özellikle 1908 II. Meşrutiyet döneminde işçilerin ekonomik mücadeleleri, siyasal izler de taşımış ve işçi sınıfının bilincine erenler kendi ideolojilerinin yaygınlaşması için örgütlenmeye geçmişlerdir.⁶⁰

Aslında 1908 yılına kadar geçen sürede yapılan işçi hareketleri ve grevler daha çok ekonomik bunalımın yarattığı kendiliğinden hareketlerdi ve bir sınıf bilinci henüz söz konusu değildi. 1908-1923 arasında ise böyle bir bilinçlenmeye doğru –hiç değilse Selanik,

⁵⁵ Kurthan Fişek, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Ankara: Doğan Yayinevi, 1969, s.37.

⁵⁶ Tanilli, s.369.

⁵⁷ Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1", **Praksis Dergisi**, Sayı: 5 (2002), s.135.

⁵⁸ Tezel, s.99.

⁵⁹ D. Quataeret ve E.J.Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950)**, Cahide Ekiz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.52.

⁶⁰ Tanilli, s.369.

İstanbul, İzmir, Bursa gibi endüstri kesimlerinde- gidildiği bir gerçektir.⁶¹ Her ne kadar bu dönemde birtakım örgütlenmelere gidildiyse de bunlar daha çok, esnaf derneği özelliği ağır basan örgütlenmeler olarak kalmış, işçi sınıfının kendi kültürünü ve bilincini yaratacak olan sendikalara dönüşmemiştir. Bu durum için yönetici kesimin, işçilerin sınıf bilinci edinmesini engellemek amacıyla yaptığı bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir. Bu nedenle de örgütlenme deneyimi ve birikimi açısından Cumhuriyet Türkiye'sine kalan miras oldukça sınırlı olmuştur.⁶²

Bu değinme ve açıklamaların ardından, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras ışığında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde devletin sermaye sınıfı ve işçi sınıfı ile ilişkileri ve bu sınıfların tarihsel süreçteki gelişiminin incelenmesine geçilebilir. Çalışmanın asıl konusunu 1960 yılı ve sonrasında yaşanan darbeler süreci oluşturduğundan, Cumhuriyetin kurulmasından 1960 yılına kadar geçen sürede gerek burjuvazinin gerekse işçi sınıfının konumu ve devletle ilişkileri fazla detaya girilmeden sadece ana hatlarıyla verilmeye çalışılacaktır.

3.3 CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN DARBELERE GİDEN YOLDA DEVLET-SINIF İLİŞKİLERİ

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal yapısının en ayırt edici özelliklerinden biri güçlü bir burjuvazinin bulunmayışydı. Osmanlı döneminde çeşitli faktörlerin etkisiyle gelişme olanağı bulan gayrimüslim burjuvazinin ülkeden çıkarılması, yeni cumhuriyetin devlet aygıtının, varolan zayıf ticaret burjuvazisi dışında, toplumsal sınıflar karşısında oldukça güçlü bir konumda olmasını sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulmuş olduğu açıktır. Bu mirasa bakılacak olursa, Türkiye; geçmişten kalan tarım karakterli bir ekonomiye, yabancıların hâkimiyetinde bulunan deniz ve demiryollarına, Osmanlı'dan devralınan borçlara, yetersiz bir sermayeye ve savaştan çıkmış bir nüfusa sahipti. Böyle bir dönemde hem kapitalist dünya sistemine entegrasyon hem de güçlü bir sınıf temeline dayalı

⁶¹ Sencer, s.305.

⁶² Akkaya, s.144.

bir devlet yapılanmasının gereği için, seçilmesi ve desteklenmesi gereken sınıfın “sermaye sınıfı” olması gerçeği, Ankara’yla özel sektör arasında ittifak zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı.⁶³

Zaten 1923–1930 döneminin ekonomi politikası daha Lozan Konferansı sürerken 17 Şubat–4 Mart 1923’de yapılan Türkiye İktisat Kongresi’nde belli olmuştu. Bu süreçte bütün azgelişmiş ülkelerde egemen sınıf konumunda bulunan toprak sahipleri ve tüccarlar Kongre’ye de hâkim olmuşlar ve 1920’li yıllar boyunca izlenecek iktisat politikasına yol gösterecek ilkeleri ortaya koymuşlardır. Buna göre, ekonomi dışa açık olacak, yabancı sermayeye hoşgörülü davranılacak, temel slogan da liberalizm olacaktır.⁶⁴

İttihat ve Terakki Hükümetleri döneminde amaçlanan milli burjuvazi yaratma isteğinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de hala ve tüm hızıyla devam ettiği görülmektedir. Buna göre 1922 yılında yani Türkiye İktisat Kongresi’nden önce ortaya çıkan Milli Türk Ticaret Birliği’nin temel amacı da Batı sermayesiyle işbirliğinin sürdürülmesi, bu bağlamda Batı sermayesine aracılık eden ya da işbirliğinde bulunan gayrimüslimlerin saf dışı bırakılması ve bunların yerine Türk işadamlarının ikame edilmesidir.⁶⁵ Ancak, Türkiye’de yeni oluşmakta olan devletin, siyasal bağımsızlığa aykırı düşmemek koşuluyla, yabancı sermaye ile işbirliğinden yana bir tavır sergilediği de altı çizilmesi gereken bir husustur. Hatta Mustafa Kemal Atatürk, Kongre’nin açılış konuşmasında “Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; Hayır bizim memleketimiz vâsidir [geniştir]. Çok sây [emek], ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerini lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayimize inzıam etsin [eklensin], ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin⁶⁶” diyerek, konuya verdiği önemi dile getirmiştir. Yabancı sermayenin konumu Türk devletinin yasalarına ve mali düzenine uymasıyla sınırlı tutulmuş, Müslüman-Türk unsur içinden güçlü bir girişimci sınıfın yaratılması amaçlanmış, Türkiye’nin barış yoluyla kalkınacağı ve kendi gücüyle kalkınması

⁶³ Akalın, s.15.

⁶⁴ Oran, s.244.

⁶⁵ Uğur Selçuk Akalın, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul: Set Yayınları, 2004, s.25.

⁶⁶ Tezel, s.149.

gerektiği temellendirilmiştir. Toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkilerinin yadsındığı bir siyasal yelpazede sınıflar arası “milli tesanüt” ön plana çıkarılmıştır.⁶⁷

İktisat Kongresi’nin başlıca iki amaçla toplandığı söylenebilir. Bunlardan ilki tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini bir bütünlük içinde belirlemek ve bu isteklerin siyasal yönetim tarafından bilinmesini sağlamaktır. Diğeri ise yabancı sermaye çevrelerini, ekonominin gelecekte alacağı biçimi ya da niteliği açıklamaktır.⁶⁸ Henüz oluşum aşamasındaki bir devletin hükümetinin başarıya ulaşabilmesi ve mevcut iktidarını/gücünü sürdürebilmesi için ülkedeki sosyal sınıflar ile uzlaşma ve birlik içinde olması gerektiği açıktır. Yeni uygulamaya konulacak bir programın başarı şansı, programa verilecek destek oranında artış gösterir. Bu amaç doğrultusunda, toplanan Kongre’ye ülkedeki çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi kesimlerini temsilen delegeler katılmıştır. Kongre’ye katılan grupların teklif ettikleri ve sonunda karar olarak çıkmasını sağladıkları maddelerden önemli olanlar şu şekilde sıralanabilir:

Tüccar Grubu⁶⁹:

- * Ticareti destekleyecek bir bankanın kurulması
- * Madenlerin korunması
- * Kabotaj hakkının elde edilmesi
- * Gümrük Vergisi muafiyeti

Çiftçi Grubu:

Az önce bahsedilen tüccar grubu Kongre’ye en hazırlıklı ve örgütlü biçimde katılan gruptu. Çiftçi grubu ise bu grup gibi örgütlü olmamakla birlikte ülke nüfusunun o günlerde yüzde 80 dolayında bir bölümünü temsil ettiklerinden sayısal ağırlıkları fazlaydı. Çiftçilerin başlıca istekleri şunlardı⁷⁰;

⁶⁷ İhsan Keser, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s.69.

⁶⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s.32.

⁶⁹ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.27.

⁷⁰ Kepenek ve Yentürk, s.34.

- * Aşarın ve tütün tekelinin kaldırılması
- * Tarım kredisi olanaklarının arttırılması
- * Güvenlik sorununun çözümü ve
- * Ulaşım, ormancılık, tarım, makine ve araçları ile eğitim konusunda kendi çıkarları doğrultusunda istemlerde bulunuyordu.

Sanayici Grubu⁷¹:

- * Koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası
- * Sanayiye ilişkin makine ve makine teçhizatı için gümrük muafiyeti
- * Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913 yılında çıkarılmış olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun hükümlerinin genişletilmesi
- * Sanayi üretimine ilişkin her türlü mamulün taşımacılığında özel tarifelerin uygulanması
- * Sanayiye kredi sağlayacak bir bankanın açılması

Amele (İşçi) Grubu⁷²:

- * Çalışma şartlarının iyileştirilmesi
- * Günlük çalışma süresinin 8 saat ile sınırlandırılması
- * Ücretli izin ve sigorta sağlanması
- * İşçilere sendika ve grev hakkı tanınması

⁷¹ Akalın, s.27.

⁷² Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1997, s.33.

Kongre’de teklif edilen önerilere ve alınan kararlara bakıldığında işçi kesimi ile ilgili olanlar dışında, diğerlerinin uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin 1925 yılında Aşar Vergisi’nin kaldırılması, sanayi kesimine kredi sağlaması için Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması, 1913 yılındaki kanunun genişletilmesiyle birlikte 1927’de yeniden bir Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkartılması, tüccar sınıfının istekleri doğrultusunda ticaret kredilerinin sağlanması için 1924’de İş Bankası’nın kurulması uygulamaya konulan önemli kararların sadece bazılarıdır.

İçeriklerine bakıldığında bu kararların tümü özünde sınıfsal bir nitelik taşımaktadır. Daha açık bir ifadeyle, alınan kararlar ve sonrasında Cumhuriyet yönetiminin uyguladığı iktisat politikaları hep belli sınıf ve grupların (burada kastedilen sınıf burjuva sınıfı ve onun alt gruplardır) çıkarları gözetilerek uygulanmıştır. Örneğin kararlardan biri olarak sözü geçen Aşar Vergisi kamu gelirlerinin çok büyük bir bölümüne karşılık geldiği halde kaldırılmıştır. Aşar’ın kaldırılması ile Milli Mücadele’ye destek veren tarım kesiminin yükünün hafifletilmesinin amaçlanmış olduğu söylenebilir. Sınıfsal bir temele dayanmadan kurulan Cumhuriyet’in, yönelen tehditler karşısında varlığını devam ettirebilmesi için iktidarın öncelikle –mücadele sürecindeki desteği ve devletin sınıfsal bir temele oturtulması ihtiyacı anlamında- tarım burjuvazisi lehine kararlar alması sürpriz bir adım olarak görülmemelidir.⁷³

Gerek uygulamaya konulan bu kararlar gerekse yeni kurulan Cumhuriyet’in temel amaçları göz önüne alındığında desteklenen ve gelişmesine olanak sağlanan sınıfların hangileri olduğu açıkça görülmektedir. Milli bir burjuvazi yaratmak ve varolan yerli burjuvaziye destekleyip gelişmesine yardımcı olmak amacıyla yola çıkan Cumhuriyet yönetimi, daha Cumhuriyet kurulmadan birkaç ay önce toplanan Kongre’de alınan bu kararlarla hedeflerini belirgin bir biçimde ortaya koymuştur. Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren sermaye sınıfının lehine alınan ve uygulamaya konan kararlar, yerli bir burjuvazi yaratmaya yönelik olup, devletin konumunu açıkça sergilemektedir.

⁷³ Akalın, Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.17.

Ancak, tüm bunlara rağmen özel kesimin söz konusu dönemde kendisinden beklenen sanayileşmeyi gerçekleştirememiş olması birçok iç ve dış etkene bağlanmaktadır. Bunlardan en önemlisi özel sektörün kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı işlerdir. Biraz daha açacak olursak şunlar söylenebilir: Söz konusu dönemde mevcut özel sermaye ticareti daha kârlı bulmaktadır. Ülkede sermaye piyasası gelişmediği için kredi imkânları sınırlıdır. Altyapı fakirdir ve sınaî üretimin maliyetini yükseltmektedir, ayrıca teknik eleman sayısı da çok yetersizdir. Bununla birlikte Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Rum ve Ermeni azınlıkların ülkeyi terk etmesi sanayide girişimci, teknik eleman ve nitelikli işgücü alanında mevcut açığı daha da genişletmiştir. Özel kesim sanayileşmenin kendilerine bırakılmasını istemekte, fakat bu eksikliklerin devlet tarafından tamamlanmasını beklemektedir.⁷⁴ Milli burjuvazi yaratmak amacıyla 1923-29 aralığında devletin verdiği her türlü teşvik ve desteğe rağmen, istenilen hamleleri yapamayan özel sektöre daha fazla yardım edilmesi gerektiği gerçeği, Türkiye'yi devletçilik politikalarına yaklaştırmıştır. Tüm bunların yanında 1929'da Dünya Krizi'nin patlak vermesi; sanayileşme yolunda atılması gereken adımların bizzat devletin kendi eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği yolundaki düşüncenin ortaya çıkmasında önemli bir gelişme olarak kendini göstermiştir.⁷⁵

Gerçekten Cumhuriyet'in kurulmasından devletçilik uygulamalarının başladığı tarih olan 1932 yılına kadar geçen süredeki milli burjuvazi yaratma çabalarına rağmen, sermaye birikimi sağlanmasında oldukça yetersiz kalınmış ve özel sektörün bir anlamda kendisine sağlanan kolaylıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı görülmüştür. Spekülatif kazançlara alışmış ticaret sermayesi kendisine hazırlanan desteklere karşı bu süreçte sanayi sermayesine dönüşmemiştir. Kısa dönem kârlarının yüksekliği uzun vadeli yatırımlara girme olanaklarını ve isteklerini ortadan kaldırmıştır. İç tüketimin büyük bölümünü gelişmiş kapitalist ülkelerden dışalım yoluyla karşılayan bir ülkede, tüccar sermayesinin çıkarları sanayileşme politikalarıyla çelişmiştir.⁷⁶

Bunun yanı sıra 1929–1931 yılları arasında sanayi burjuvazisinin de kendisine sunulan imkanları kötüye kullanmış olduğu söylenmektedir. Uygulanan politikalar ve verilen destekler sonucunda, hammaddeyi gümrüksüz ithal eden, basit işlemlerle bunu nihai mala

⁷⁴ Şahin, s.48.

⁷⁵ Akalın, s.22.

⁷⁶ Keser, s.83.

dönüştüren ve iç piyasada herhangi bir rekabet sözkonusu olmadığı için malını fahiş karlarla satan sanayicilerin bu tutumları devletçiliğe geçişin en önemli nedenleri olarak gösterilmiştir.⁷⁷ Tüm bu anlatılanlar çerçevesinde 1932 yılı itibarıyla Türkiye'nin iktisadi politikalarında belirgin bir değişme meydana gelmiş ve devletçilik dönemi olarak adlandırılan dönem başlamıştır.

Türkiye'deki devletçiliğin nasıl bir politika olduğunu Atatürk şu şekilde ortaya koymuştur: “Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik... sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden... tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş... bir sistemdir. Devletçiliğin... manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin iktisadiyatını devletin eline almak... Devlet... hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi.”⁷⁸

Bu sözlerde de açıkça belirtildiği gibi devletçiliğin amacı, özel mülkiyeti ve özel girişimi sınırlandırmak, küçültmek değil, tam tersine korumak ve gelişmesine yardımcı olmaktır. Yine açıktır ki devletçilik sosyalizmin bir parçası değil, kapitalist modelin bir parçasıdır. Devletçi bir gelişmenin dinamizmi ile buhran koşullarında liberalizmin zorunlu refakatçisi olacak olan durağanlığın, burjuvazinin kısa ve uzun dönem çıkarları açısından karşılaştırılması durumunda, birinci seçenek Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi bakımından çok daha elverişli bir ortam yaratacaktır.⁷⁹ Gerçekten devletçilik modelinin ortaya çıktığı dönemin iç ve dış koşulları göz önüne alındığında ülkenin kapitalist gelişimi bakımından elverişli bir ortam yaratılmasının amaçlandığı görülmektedir.

Ferdin yapamadığının devletçe yerine getirilmesi ve kamu çıkarının gerekli olduğu her işin devlet tarafından gerçekleştirilmesi ifadeleriyle özetlenebilen, sırasıyla ılımlı ve ileri devlet müdahaleciliği biçiminde sınıflandırılabilen⁸⁰ devletçilik modeli temelde kapitalist gelişme sürecinin devam etmesi ve eskiden beri varolan “milli burjuvazi yaratma” amacının ve sürecinin hızlanmasını sağlamış ve sınıf ilişkilerinin burjuvazi ya da sermaye sınıfı lehine olma durumunu daha da güçlendirmiştir.

⁷⁷ Kotkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınları, 1982, s.115.

⁷⁸ Tezel, s.246.

⁷⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2003, s.65.

⁸⁰ Akalın, s.25.

Devletçilik uygulamasında ekonominin temeli yine ilke olarak özel girişim olmuştur. Söz konusu dönemde piyasa kuralı ortadan kaldırılmamış, devlet girişimciliği özel girişimciliğin yerini almamıştır. Özel kesim ile kamu kesimi hem farklı üretim alanlarında ve hem de aynı üretim alanında yan yana bulunmuşlardır. Birbirleriyle rekabet etmemişler, tamamlayıcı fonksiyonlar yüklenmişler, işbirliği yapmışlardır.⁸¹ O güne kadar özel sektör tarafından yapılamayan yatırımlar devlet tarafından yapılmış, bir anlamda devlet, özel sektörün sermaye birikimini sağlama görevini üstlenmiştir. Burada önemli olan, bu süreç tamamlandığında, yani özel sektörde yeterli sermaye birikimi gerçekleştiğinde, devlete ait işletmelerin özel sektöre devredileceği biçimindeki yaklaşımdır ve bu yaklaşım, devletçilik politikasının kimin lehine işletileceğinin anlaşılmasında göz önüne alınması gereken önemli bir gerçektir.⁸² Devletçiliğin amaçları göz önüne alındığında; dönemde uygulanan sanayileşme politikaları sonucunda sermaye sınıfının kazançlı çıktığı düşünülebilir, fakat unutulmamalıdır ki dönemin koşullarından, burjuvazinin farklı kesimleri farklı biçimlerde etkilenmiştir.

Devletçilik, bürokrasinin hâkimiyetini uzatma amacına yönelik olduğu gibi, yeni gelişmekte olan burjuvaziye de yer açan bir koalisyon biçimidir.⁸³ Sonuç olarak uygulanan bu devletçilik, burjuvazinin gelişimini yadsımayan bir devletçiliktir. Bu noktada burjuvazi ile bürokrasi arasında belli bir çıkar birliğinin bulunduğu ve yatırım alanlarındaki boşluğun bürokrasi kökenli girişimciler tarafından doldurulduğu gözlenmektedir.⁸⁴

Genel hatlarıyla anlatılan devletçilik politikaları ve bu dönemin Türkiye'deki sosyal sınıflar üzerindeki etkileri savaş yılları nedeniyle kesintiye uğramıştır. 2. Savaş'a girmemiş olmasına rağmen yetişkin nüfusunun büyük bir kısmı askere alınan Türkiye'de savaşın tüm olumsuz koşulları yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle, döneme dair istatistiklere bakıldığında, sanayileşme açısından başarılı olarak nitelendirilebilecek devletçilik dönemi, 2. Savaş'ın başlamasıyla sona ermiş ve 1939-45 aralığında Türkiye'de savaş ekonomisinin koşulları uygulanmıştır. Devletin sermaye sınıfının lehine aldığı kararlar ve bu sınıfın çıkarlarını gözetken uygulamaları ise savaş koşullarında bile değişmemiştir. Hatta bu anlamda devlet-sınıf ilişkileri açısından önemli olan ve üzerinde durulması gereken üç temel kanundan

⁸¹ Şahin, s.50.

⁸² Akalın, s.30.

⁸³ Keyder, s.152.

⁸⁴ Uzgel, s.118.

bahsedilebilir. Bunlar Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi'dir.

Savaş yıllarında Türkiye'yi iki ayrı hükümet yönetmiş ve her iki hükümet de savaş ekonomisinin yarattığı sorunlara farklı çözüm önerileri sunmuştur. 1939-1942 yılları arasında görevde olan Refik Saydam hükümeti, sorunların çözümü için sıkı para kontrolleri ve fiyat denetimlerini ve ayrıca tarım ürünlerine düşük fiyatla el konulmasını savunmuştur. Söz konusu politikaların temel aracı ise 1940 yılında çıkarılan bir kanun olacaktır. Milli Korunma Kanunu adıyla bilinen ve bürokrasiye olağanüstü bir savaş ekonomisi yürütme imkânını veren mevzuat paketi, devleti, iktisadi konularda tam bir serbestlik içinde hareket etmesini sağlayacak araçlarla donatmıştır. Bu kanuna göre, hükümet özel sanayi kuruluşları için üretim hedefleri tespit etmeye yetkilidir; yatırım planlarını onaylamama hakkı vardır; fabrikalara ve madenlere el koyabilir, bütün piyasalardaki fiyatları kontrol edebilir ve bazı malların ticaretini millileştirebilirdi.⁸⁵

Özellikle uygulamaya bakıldığında, bu hükümlerin yerine, kanunun özel girişime yardımcı olan hükümlerinin (kredi vermek, mallarını satın almak, kârı garantilemek vb.) ve dar gelirlielerin haklarını kısıtlayan hükümlerinin (zorla çalıştırma, işçilerin işlerinden ayrılması yasağı, tatil günlerinin ve sabit çalışma saatlerinin kaldırılması vb.) egemen olduğu görülmüştür.⁸⁶ Ayrıca bu kanun hükümetlere; özel işletmelere el koyma, ithalat ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler veren bir kanundur.⁸⁷ Kanunun tarım sektörüne daha doğrusu büyük toprak sahiplerine yönelik uygulamalarının en ilginç olanı ise 500 hektardan büyük toprakların bir bedel ödenerek devlet tarafından işletilebilme imkânının getirilmesidir ki, bu durum, ekim yapmayı kârlı görmeyen toprak sahibine kaynak aktarmanın güzel bir örneğidir.⁸⁸ Ancak bu tür bir kaynak aktarma küçük çiftçiye yönelik olarak uygulanmamıştır. Kanuna göre, ekilen her 40 dönüm arazi için 1 çift öküz milli müdafaa yükümlülüğü dışında bırakılmaktaydı. Yani, arazisi 40 dönümden az olan köylü, çift hayvanlarını devlete vermek zorundaydı.⁸⁹ Bu

⁸⁵ Keyder, s.155.

⁸⁶ Oran, s.389.

⁸⁷ Boratav, s.84.

⁸⁸ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.59.

⁸⁹ Oran, s.389.

anlamda, büyük toprak sahiplerine kaynak aktarımına izin veren bu kanunun, küçük çiftçiye tümüyle mağdur ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak kanun metninde yer alan maddeler, sermaye ve toprak sahiplerine karşı ve onların aleyhine işletilebilecek hükümleri içeriyor nitelikte görünse de, savaş ortamı nedeniyle bu sınıfların katlanmak zorunda kalacakları kâr ve rant kayıplarının devlet tarafından güvence altına alınmasını içermektedir.⁹⁰ Bunun da ötesinde Milli Korunma Kanunu'nun özel sektörü ve sermaye sınıfını teşvik edip, küçük çiftçi ve özellikle de işçi sınıfı üzerine ağır yükler getirdiği söylenebilir. Hatta bu kanundan ciddi anlamda ve olumsuz yönde etkilenen tek sınıfın işçi sınıfı olduğu söylenebilir. Bu durum savaş dönemi gibi olağanüstü bir dönemde bile devletin, sermaye sınıfı lehine bir tavırdan vazgeçmediğinin bir göstergesi olarak algılanabilir.

Refik Saydam'ın ölümünün ardından 9 Temmuz 1942'de başbakanlık görevine getirilen Şükrü Saraçoğlu ise, önceki dönemde uygulanan fiyat kontrollerini ve sıkı denetim mekanizmalarını kaldırmak ya da bunları gevşetmek ve bu yollarla ekonomiyi canlandırmak istemiştir. Ancak bu süreç sonucunda hem enflasyonist eğilimler hızlanmış hem de aşırı kazançlar oluşmuştur. Saraçoğlu Hükümeti tarafından uygulanan politika değişikliği, kentlerde fiyatları ve çiftçi-tüccar kazançlarını büyük ölçüde artıran sonuçlar yaratmış; buğday fiyatlarının yüzde 200 ve yüzde 120, genel fiyat düzeyinin ise yüzde 90 ve yüzde 75 dolaylarında arttığı 1942 ve 1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı yıllar olmuştur.⁹¹ Yaşanan bu süreç sonunda bu kez Saraçoğlu Hükümeti, hem enflasyona karşı bir önlem almak hem de oluşan aşırı kazançların önüne geçmek amacıyla iki olağanüstü vergi koymuştu.

Bunlardan 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi gerek uygulandığı dönemde gerekse sonraki yıllarda çok büyük tartışmalara yol açan bir uygulamadır. Dönemin İstanbul Defterdarı'nın anlatımıyla, "Varlık Vergisi; 1) Devlete kaynak bulmak, 2) Piyasadan para çekip enflasyonu frenlemek, 3) Özellikle azınlıklardan oluşan karaborsacıların ve stokçuların aşırı kârını ağır vergiler ve zorunlu borç almalarla emmek için çıkarılmış bir servet vergisidir. Vergilendirilmemiş olan büyük gelir ve servet üzerinden bir defaya mahsus olarak takdiren

⁹⁰ Akalın, Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.39.

⁹¹ Boratav, s.84.

alınır, itirazı temyizi yoktur, 15 gün içinde tarh edilir, 15 gün içinde de tahsile gidilir; bu süre yüksek bir faiz uygulanarak 15 gün daha uzatılabilir. Vergilerini 30 gün içinde ödemeyen yükümlüler tutuklanabilir, çalışma kamplarına gönderilebilir, burada alacakları ücretin yarısı borçlarına mahsup edilir (100 bin Lira borçla gidenler bu borcu 250 yılda ödeyebilir), hiçbir dava hakkı tanınmaksızın mülklerine haciz konup satılabilir.”⁹²

Varlık Vergisi Kanunu ile, dört grup bu verginin mükellefleri olarak belirlenmiştir. Bu gruplar; Müslümanlar, Gayrimüslimler, Dönmeler ve Ecnebler olup, her bir gruba farklı vergi oranları uygulanmıştır. Verginin uygulanmasına ilişkin tek bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun yetkileri sınırsız kılınmış; üzerinde başkaca bir merci tesis edilmemiştir.⁹³ Varlık Vergisi’nin yüzde 70’i İstanbul’dan elde edilmiş ve toplanan toplam verginin yüzde 65’ini gayrimüslimler ve yabancılar ödemiştir. Gayrimüslimlerin tabi olduğu vergi oranı, Müslümanlara uygulanan oranın on katı olmuştur; Dönmeler ise Müslümanların iki katına eşit oranda vergi ödemişlerdir. Bu vergiyi ödeyecek hazır parası olmayan Hristiyan ve Musevi işadamları, işlerini ve mülklerini satmak zorunda kalmışlar ve bu işadamlarının çoğu savaştan hemen sonra Türkiye’den ayrılmışlardır.⁹⁴

Kanuna göre, vergi borçlarını bir ay içinde ödemeyenler, önce kamplara, sonra da çalışma yükümlülüğüne tabi tutulmak üzere Aşkale’ye sevk edilecekti ve gerçekten 1944 başlarında vergi yürürlükten kaldırıldığında 114 bin mükelleften 315 milyon Liralık Varlık Vergisi tahsil edilmiş ve 1400 mükellef [tümü gayrimüslim ve çoğu Musevi] Aşkale’ye sevk edilmiştir.⁹⁵

Bir çalışmada Varlık Vergisi uygulaması şöyle özetlenmiştir: “Din ve ırk ayrımcısı bir uygulama olarak ortaya çıkan Varlık Vergisi, gayrimüslimler açısından ekonomiden tasfiye edilme operasyonu; devlet açısından, Lozan’dan ve 11 Haziran 1932 kanunundan [Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun] sonra iktisadi millileştirmenin üçüncü aşaması; sınıfsal açıdan, Türk burjuvazisinin ilk büyük yok pahasına sermaye edinme fırsatı (bu türden ikinci büyük fırsat 1990’larda devreye girecek olan özelleştirmelerle ortaya çıkacaktır); İstanbul açısından, gayrimüslimlerin

⁹² Oran, s.392.

⁹³ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.60.

⁹⁴ Keyder, s.158.

⁹⁵ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.85.

yerini Anadolu toprak ağasının ve tüccarının alması; Türkiye açısından ise paranın el değiştirmesidir”.⁹⁶ 1944 yılında yürürlükten kaldırılan bu vergi, ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamında önemli bir yer edinmiş ve önemli sonuçları beraberinde getirmiştir.

Bir başka görüşe göre Varlık Vergisi sadece Türk azınlık ayırımına dayanan bir operasyon değil, aynı zamanda çiftçi ile kent burjuvazisi, Anadolu tüccarı ile İstanbul tüccarı arasında da belirli bir ayırım izleyen bir uygulama olmuştur. Burada bahsedilen ayırım birinciler lehine, ikinciler aleyhine sonuçlanan bir ayırımdır. Bu görüş Varlık Vergisi’nin azınlıklar üzerinde yıkıcı olduğunu kabul etmekte ancak büyük kentlerin Türk sermaye çevrelerinin de oldukça ağır biçimde vergilendirildiğini savunmaktadır. Ancak yine de arada bir fark vardır. Buna göre, azınlıklara kıyasla çok daha hafif oranda vergilenen Türkler, kendilerine sağlanan ödeme kolaylıkları yardımıyla işlerini tasfiye etmeden ya da gayrimenkullerini satmadan bu yükün altından kalkabilmişler ve fakat azınlıkların önemli bir kısmı servetlerini nakde çevirmek suretiyle tasfiyeye zorlanmışlardır.⁹⁷

Dönemin son olağanüstü vergisi olan ve 1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi ise, 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi’ne benzeyen ve gayrisafi üretim üzerinden yüzde 10 tutarında alınan bir vergidir. Varlık Vergisi’nin boyutlarına ulaşmamış olmakla birlikte Toprak Mahsulleri Vergisi, aşarın kaldırılmasından beri tarıma yönelik, büyük çapta, ilk dolaysız vergi olarak önem taşır ve bu verginin piyasa için üretmeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturduğu tahmin edilebilir.⁹⁸

Uygulanan tüm bu politikalar ve kanunlar sonucunda Türkiye’nin, savaş döneminden oldukça derin bir biçimde etkilendiği söylenebilir. Bu aşamada sınıfsal açıdan eklenecek bir nokta da savaş döneminde varolan ekonomik durum nedeniyle ortaya çıkmıştır. Kıtlık ve enflasyon ortamında küçük toprak sahibi ile işçinin ezilmesi bir yana; tüccar malını, büyük toprak sahibi de ürününü karaborsaya vermeye alışınca ikisi de sınıf atlamaya koyulmuştur. Ortaya çıkan bu durum savaşın sonunda, savaş sayesinde sermaye biriktirmiş olan yeni kesimi siyaset sahnesine çıkarmıştır.⁹⁹

⁹⁶ Oran, s.392.

⁹⁷ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s.264.

⁹⁸ Boratav, s.86.

⁹⁹ Oran, 391.

3.4 ÇOK PARTİLİ PARLAMENTER REJİME GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

1945 yılının sonuna gelindiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı Cumhuriyetin ilk onbeş yılının siyasi ve ekonomik atılımlarla sağladığı meşruiyeti büyük ölçüde yitirmiştir. Türkiye toplumunun tüm sınıf ve katmanları, savaş sonunda değişiklik özlemi ve beklentisi içine girmişlerdi.¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti, 1946 yılıyla birlikte siyasal, sosyal ve ekonomik olarak her açıdan yeni bir döneme giriyordu.

1946 yılına siyasi açıdan bakıldığında, tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç tarihi olduğu görülmektedir. Bu tarihten itibaren, parlamenter rejimin gereği olarak geniş halk kitleleri toplum sahnesinde artık seyirci değil, aktörler olarak yer alacaktır.¹⁰¹ Bundan sonraki dönemde siyasi iktidarlar, sadece seçim dönemlerinde de olsa işçi, köylü, esnaf gibi kitlelerin isteklerini dikkate alacak ve –kısa dönemde egemen sınıfların çıkarlarıyla çelişmek pahasına- birtakım popülist politikalar uygulayacaktır. Geniş halk kitlelerinin çıkarlarını sağlamaya ve korumaya yönelik ekonomi politikalarının, burjuvazinin çıkarıyla çelişeceği çok açıktır. Ancak, siyasal partilerin uyguladıkları politikalarda geniş halk kitlelerinin kısa ve burjuvazinin uzun dönem çıkarlarını uyumlaştırdığına dikkat etmek gerekir.¹⁰²

1946 yılına iktisadi açıdan bakıldığında ise, 1930’lardan beri sürdürülen dışa kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve iç piyasaya yönelik olarak uygulanan iktisat politikalarının gevşetildiği ve ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı bir ekonomik yapının başlangıç yılı olduğu görülür. Bu döneme iktisadi bakımdan bir dönüm noktası niteliği kazandıran özelliklerden biri, dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.¹⁰³

1950 yılında göreve gelen Demokrat Parti (DP)’yi iktidara taşıyan kesim tarım burjuvazisi olmuştur. Bu nedenle de DP’nin görevde kaldığı süre boyunca uyguladığı

¹⁰⁰ Boratav, s.91.

¹⁰¹ Boratav, s.93.

¹⁰² Akalın, s.71.

¹⁰³ Boratav, s.94.

ekonomi politikalarının, tarım sektörü lehine uygulanan yarı popülist nitelikte politikalar olduğu söylenebilir. Özellikle Kore Savaşı'nın ve olumlu iklim koşullarının yarattığı uygun ortam sayesinde DP 1954 yılına kadar söz konusu politikaları rahatlıkla uygulayabilmiştir. Bu dönemde tarım sektörüne yönelik düşük faizli krediler vermiş, vergi oranlarını düşük düzeylerde tutmuş ve kendisini iktidara taşıyan bu kesimi teşvik etmek için birçok ayrıcalık tanımıştır. 1954 yılından itibaren, oluşan bu olumlu havanın tersine dönmesiyle Türkiye'de dış ticaret açıkları artmıştır ve dışa bağımlılık süreci hız kazanmıştır. Bütün bunlara rağmen DP iktidarının tarım kesimine daha doğrusu tarım burjuvazisine yönelik olarak sürdürdüğü popülist politikalardan vazgeçmeyerek bu politikaları devam ettirmesi, iktidar ile tarım burjuvazisi arasındaki çıkar ilişkisinin somut bir delilini teşkil etmektedir.¹⁰⁴

Dönemin güçlü sınıfları olan büyük toprak sahipleri ve tüccarlar, gerek siyasal güvence ve demokrasinin pekişmesi gerekse ortaya çıkabilecek ekonomik olanaklardan yararlanabilmek için serbestleşmeyi ve dışa açılmayı gerekli görmüşlerdir. Bunun için de hem CHP iktidarı döneminde hem de bu sınıfların önderliğini yapan DP döneminde bu politikaya ilişkin adımlar atılmış dış yardım alma ve karşılığında gerekli koşulları yerine getirme işlevi devreye sokulmaya başlanmıştır.¹⁰⁵ Söz konusu süreçte özellikle tarım kesimi; hızlı makineleşme, traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla köklü bir değişime uğramıştır. Sanayide ise, temel tüketim mallarının yerli üretimi, özel kesimin de katılımıyla yeni bir ivme kazanmış ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi özlemi başlamıştır.¹⁰⁶

Türkiye'de devlet ile kapitalist sınıf ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1950'li yıllarda ve sonrasında devlet-burjuvazi ilişkisi artık kapitalist toplumlara özgü bir nitelik kazanmıştır. Burjuvazinin iktidara ortak olmasıyla somutlaşan bu dönemde burjuvazinin toplum içinde belli bir güce sahip olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁷ Burjuvazi, siyasi güdümlü birikim yoluyla yeterli gücü topladıktan ve savaş

¹⁰⁴ Akalın, Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.44.

¹⁰⁵ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.98.

¹⁰⁶ Kepenek ve Yentürk, s.89.

¹⁰⁷ Uzgel, s.118.

dönemi kazançlarıyla saflarını güçlendirdikten sonra, kendisini ideoloji düzeyinde bürokrasiden ayırt edebilecek gücü de bulmuştu.¹⁰⁸

Devlet-sınıf ilişkileri açısından mevcut durum bu şekilde özetlendikten sonra, dönemde yaşananlara kısaca göz atılabilir. En çok dikkat çeken noktalardan biri Türkiye'nin gerek Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'na (DB) üye oluşu gerekse Truman Doktrini ve Marshall Yardımları gibi sözleşmelere imza atmasının hep bu dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. İkinci savaş sonrasında yeniden yapılanan dünya ekonomisinde Türkiye yerini, Amerika'nın yanı olarak görmüş ve buna yönelik politikalar uygulanmıştır. Buna karşın komünizm ülkede büyük bir tehdit olarak algılanmış ve sol cemahta yayın yaptığı düşünülen gazete ve yayınevlerine yönelik saldırılar gerçekleştirilmiş, birtakım partiler ise kapatılmıştır.

1948–1952 döneminde sadece Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye toplam 352 milyon dolar tutarında yardım yapılmış ve yardımların yüzde 60'ı Amerikalı uzmanların görüşleri çerçevesinde tarım alanında kullanılmıştır. 1953 yılına gelindiğinde Türkiye dünyanın en önde gelen buğday üreticilerinden biri haline gelmiştir.¹⁰⁹ Alınan bu yardımların nerede kullanılacağına Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) karar vermesi bir yana; tarım aletleri, traktör gibi para dışındaki yardımların nereden alınacağını da yine ABD belirtmiştir. Daha da ilginç söz konusu aletlerin bakım, onarım, yedek parça gibi ihtiyaçlarının da yurtdışından karşılanması zorunlu tutulmuştur. Tüm bunlar ülkenin dışa bağımlı hale gelmesinde önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD yardımlarının ülkeleri dışa bağımlı hale getirme yolundaki misyonu 1956 yılında yayınlanan ABD Senatosu Raporu'nda da açıkça gösterilmektedir. Söz konusu raporda şu ifadeler yer almaktadır: “Amerikan yardımı bir hükümet girişimi olarak, başkalarının çıkarı için yapılan bir şey değildir. Ne ABD sadaka veren bir kuruluş ve ne de ekonomik yardım Amerikan halkının cömert ruhunun dışarıya akmasıdır... Teknik yardım, ABD'nin dış politikasını yürütmek ve ulusal çıkarlarını dışarıda geliştirmek için mevcut araçlardan bir tanesidir.”¹¹⁰

Türkiye'nin bu yıllarda her açıdan farklı bir döneme girmiş olduğu söylenebilir. Dönemin sosyal ve siyasal yaşamı Türkiye'nin gelecek yıllarını gerek iç gerekse

¹⁰⁸ Keyder, s.164.

¹⁰⁹ Oran, s.542.

¹¹⁰ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947–1964**, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1979, s.42.

dış politika açısından derinden etkileyecek bir yapıya sahiptir. Savaş sonrası ABD, Batı dünyasının yeni lideri olarak ortaya çıkmış ve uluslararası kapitalist sistemi sahip olduğu güce dayanarak kendi çıkarları doğrultusunda belirleyecek adımlar atmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde ABD ile iyi ilişkiler kurmak, dost olmak, yardımına hak kazanmak, hür dünyaya katılarak, özgür ve uygar olmanın kaçırılmaması gereken fırsatı olarak görülmüştür.¹¹¹ Türkiye de bu süreçten etkilenmiş, ABD ile yakın ilişkiler içine girmeye çalışmış ve özellikle Marshall Yardımları'nın da etkisiyle her alanda dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir.

DP iktidarının Kore savaşı sonuna kadar süren nispeten sorunsuz ve başarılı döneminde, Amerika'nın patronluğu altındaki kapitalist sistemin kendisine verdiği görevlere uygun ekonomik politikalar ya da başka bir deyişle, dış krediye dayalı tarımsal gelişme yürürlüğe konmuştur.¹¹² Buna göre, 1940 yılında 1033 adet olan traktör sayısı, 1955 yılına gelindiğinde 40 bin adede yükselmiştir. Uygulanan tüm bu politikalar hem tarımda makineleşmeyi arttırarak tarımsal alanların daha hızlı genişlemesine neden olmuş hem de DP'yi iktidara taşıyan tarım burjuvazisinin çıkarlarının genişlemesine neden olmuştur.

Böyle bir ortamda iktidar koltuğunda bulunan DP'nin daha önce değinildiği gibi olumlu iç ve dış konjonktürün etkisiyle 1954 yılına kadar sürdürdüğü iyiye gidiş, 1954 yılından itibaren tersine dönmüş ve ekonomik göstergeler kötüleşmeye başlamıştır. Uygulanan politikaların bir netice vermemesi sonucunda Türkiye'de 1958 İstikrar Politikaları uygulamaya konulmuştur. Türkiye iktisat tarihine 4 Ağustos Kararları olarak geçen bu anlaşma, açık finansman yöntemine son verilmesi ve devalüasyona gidilmesini şart koşturmaktadır; buna göre 4 Ağustos 1958'de TL'nin değeri dolar karşısında fiilen düşürülmüş ve 1 dolar=2.80 TL iken, 1 dolar=9 TL'ye yükselmiştir.¹¹³

Dönemin tamamına bakıldığında öncelikle, yapılan sözde yardımların ve uygulanan ekonomik politikaların ufak çapta bir muhalefet dışında tüm ülkede büyük kabul görmüş olduğu söylenebilir. Özellikle burjuvazi bu süreci memnuniyetle desteklemiştir. Bununla birlikte Türkiye artık geri dönüşü olmayan bir sürece girmiştir. Bu yıllardan sonra ülke; çok ciddi toplumsal çalkantılar yaşayacak, dış yardımlarla ayakta durmaya çalışacak,

¹¹¹ Metin Aydoğan, **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (Cilt 2)**, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2003, s.814.

¹¹² Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001, s.57.

¹¹³ Oktay Yenal, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, s.84.

sürekli dış yardım ve sürekli borç mantığıyla bir borç sarmalının içine girecek, sadece ekonomik olarak değil siyasal açıdan da dışa bağımlı hale gelecektir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan darbeler sürecinin tohumları da özellikle bu yıllarda atılacaktır.

3.5 TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN YERİ VE ROLÜ

Türkiye'nin siyasal yaşamında ve demokratikleşme sürecinde ordu çok önemli bir yere ve role sahiptir. Ordunun siyasal yaşam içindeki bu konumu bir kesim tarafından demokratikleşme önünde ciddi bir engel olarak görülürken, buna karşılık, bu durumu Türkiye'nin bütünlüğü açısından gerekli gören kesimler de vardır. Böyle olunca, 1960 yılından itibaren üç askeri darbe yaşamış ve bunlara ek olarak tarihi 28 Şubat sürecinden geçmiş olan Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin görev tanımı halen tartışılmakta olan bir konudur.

TSK'nin siyasetle ilişkisinin tarihsel temelleri incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan miras yine karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde uygulanan modernleşme girişimleri ve yenilik hareketleri öncelikli olarak ordudan başlatılmıştır. Bu durumun ve devleti kurtarma kaygısıyla yola çıkan Jön Türk hareketinin bu süreçteki yeri önemlidir: Jön Türk hareketi, 1908 Devrimini gerçekleştirerek siyasal sürece radikal bir biçimde müdahale etme geleneğini başlatmıştır. Jön Türk deneyiminin, cumhuriyet dönemindeki askeri darbeler için öncelik yarattığı ve askeri müdahale geleneğini başlattığı söylenmektedir.¹¹⁴

Asker kökenli bir kadro tarafından yönetilen Kurtuluş Savaşı sonrasında temelleri atılan yeni Türkiye Cumhuriyeti de yine bu kadro tarafından kurulmuştur. Milli Mücadele'nin önderliğini yürüten ve sürece etkin bir şekilde katılan askeri önderler Mecliste de üstünlük sağlamışlardır. Kurulan ilk mecliste, eski devletin askeri ve sivil bürokratları yüzde 56 ile çoğunluğu oluşturuyorlardı.¹¹⁵ Bu da ister istemez ordunun toplumsal ve siyasal yaşamdaki rolünün öne çıkması sonucunu doğuruyordu.

¹¹⁴ Uzgel, s.136.

¹¹⁵ Şaban İba, **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul: Çiviyazıları, 1998, s.119.

Bu süreçten itibaren yani Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren giderek artan bir biçimde ordunun ağırlığı görülmeye başlanacak ve ordu siyasete sıkça müdahale edecektir. Bu süreç çok temel çizgileriyle şöyle özetlenebilir: “Asker-bürokrat zümrenin tek parti diktası döneminde TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve Serbest Fırka'da temsil edilen dönemin zayıf burjuvazisinin din ve gelenekle uzlaşan bir modernleşme perspektifiyle ortaya çıkışına izin verilmeyerek derhal kapatılmış, aynı çizgiyi 1946 sonrasının değişen dünya konjonktüründe izleyip iktidara gelen DP askeri darbeye devrilip yöneticileri idam edilmiş, DP'nin devamı Adalet Partisi (AP), 12 Mart Muhtırası'yla iktidardan indirilmiş, 1970'lerde her biri asker-bürokrat elitlerin “medeni toplum” projesi tekeline fiilen kırmış olan siyasi parti ve akımların tümü 12 Eylül Darbesi ve rejimiyle ezilmiş, dağıtılmıştır.”¹¹⁶ Yapılan bu darbelerin hangi sınıf ya da sınıfların lehine ve nasıl bir konjonktürde yapıldığına ileriki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde değinilecektir. Ancak, burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta vardır.

Türkiye'de eskiden beri demokratikleşme mücadelesinden bahsedilir. Bu noktada demokrasinin tanımını iyi yapmak gerekir. Demokrasinin herkesçe bilinen tanımı, halkın kendi kendini yönetmesine dayalı bir sistem olduğudur. Buna karşın demokrasiyi bu kadar sığ bir biçimde tanımlayıp anlamaya çalışmak çok da doğru değildir. Demokrasi tanımlamaları gündelik siyasetten bağımsız değildir; bu nedenle de farklı ve dönemin toplumsal gereksinimlerine göre değişen özellikler gösterir. Bu anlamda demokrasi sadece bir yönetim biçimi değil, siyasal mücadele içinde olan tarafların (yani sınıfların, grupların ya da genel olarak kimliklerin) kendilerini ve iktidara yönelik ya da iktidar üzerindeki taleplerini meşrulaştırabilmek için kullandıkları bir araç haline gelebilmektedir.¹¹⁷ Buradan hareketle demokrasi kavramı, farklı sınıfların ve siyasal mücadele içinde bulunan tarafların istekleri ile yeni ve birbirinden farklı anlamlar kazanabilir. Ordu tarafından yapılan her türlü müdahalenin demokrasi sürecine sekte vurduğu açıktır. Buna rağmen söz konusu askeri darbelerin, ülkede demokrasiyi yeniden tesis etmek adına yapıldığını savunan kesimler vardır. Bunun hem yaşanan darbelerin sonuçlarını göz ardı etmek ve hem de demokrasi tanımını yanlış yapmak anlamına geldiği pekâlâ söylenebilir. Eğer demokrasi tanımlamalarında “tüm sınıflar için ortak ve eşit bir demokrasi”den bahsediliyorsa, toplumsal ve siyasal yaşama yapılan

¹¹⁶ Ömer Laçiner, “Türk Militarizmi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 160-161 (Ağustos-Eylül 2002), s.14.

¹¹⁷ Fahriye Üstüner, “Türkiye’de Demokrasi Tartışmalarının Düşünsel Arka Planı: 1945-1950”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 27, Sayı: 1-2 (2000), s.194.

müdahalelerin tüm sınıfları benzer bir biçimde etkilemesi beklenir. Tersî durumda ise, yani demokrasinin sadece egemen sınıflara ait bir kavram olarak algılanması durumunda ise söz konusu müdahalelerin belli sınıfları kayıran sonuçlar yaratması kaçınılmazdır.

Türkiye’de ordunun siyasi hayata müdahalesi üzerine incelemeler yapan birçok araştırmacıya göre; devleti, rejimi ve düzeni koruyan en güvenilir yapı Silahlı Kuvvetlerdir. Özellikle bu noktadan sonra tartışmalar bölünür. Bir gruba göre, demokrasinin karşılaştığı çeşitli sorunlar ordu kaynaklı değil, sivil kaynaklıdır; Silahlı Kuvvetler demokrasiyi ve cumhuriyeti, sivil kurumların acizliği ve yetersizliği karşısında korumak ve kollamak konumuna düşmektedir.¹¹⁸ Ordunun siyasal yaşama müdahalesine olumlu bakan bu anlayışın karşısında yer alan diğer görüş ise, söz konusu durumun demokratikleşme önünde engel oluşturduğuna işaret eder. Bu noktada ordunun temel işlevinin ne olduğuna bakmak gerekir. Türkiye’de ordu, iç politikada siyasetin sınırlarını belirleyip, siyasal parti ve aktörlerin bu sınırlar içinde politika yapmasını istediği gibi, dış politikada da Kürt sorunu, İsrail ile ilişkiler, Kuzey Irak politikası, Kıbrıs ve Ege sorunları gibi kritik konuları ağırlıklı olarak kendi yetki alanı içinde görür.¹¹⁹

Ordunun mesleki anlamda bağımsızlığa sahip olması ve kendi iç meseleleri ile ilgili kararlar alması doğaldır. Buna karşın asıl mesele ordunun “yönetimsel özerkliğini koruyorum” derken, kendi karar alma yetkisini arttırıp, hükümetin yetki alanını daraltması ihtimalinden kaynaklanmaktadır.¹²⁰ Tüm bunlar ışığında ordunun kendine atfettiği bu işlevlerin toplum tarafından onaylanması ilgi çekicidir. Türk toplumunda orduya verilen özel önem ve ayrıcalıklı konum bir bakıma Silahlı Kuvvetler’in, siyasal sürece darbe yoluyla ya da başka biçimlerde müdahalelerinin meşru görülmesini sağlamıştır.¹²¹ Gerçekten tarihten günümüze Türkiye’de ordu son derece özel ve saygın bir yere sahip olmuştur. Belki de bu özel konumundan dolayı ordu, gerek yapısı gerekse işleyişi açısından pek fazla sorgulanmayan bir kurumdur. Özellikle TSK’nin bütçesi hemen hemen hiçbir tartışmaya tabi tutul(a)mamaktadır.

¹¹⁸ Ümit Cizre-Sakallıçoğlu, **AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilemin Anatomisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, ?, s.13.

¹¹⁹ İlhan Uzel, “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 160-161 (Ağustos-Eylül 2002), s.114.

¹²⁰ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.60.

¹²¹ Uzel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, s.139.

Ordunun Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca devletle özdeşleşmiş olduğu ve asker ile sivil kanadın arasında ayrım yapılmadığı kabul edilmektedir. Nitekim Türkiye 1950'li yıllara kadar asker kökenli bürokratlar tarafından yönetilmiş ve gerek Atatürk gerekse İnönü dönemlerinde, milli bir burjuvazi yaratmak amacı ile sermaye sınıfının lehine politikalar yürütülmüştür. 1950 öncesinde mevcut sivil iktidarla ordu arasında temelde bir uyumun bulunması, ordu müdahalelerinin daha az belirgin olmasına yol açmıştır. Aslında bu uyumluluk müdahale gereğini de belli ölçüde ortadan kaldırmıştır.¹²² Çok partili parlamenter rejime geçişle birlikte de devletin sınıfsal niteliği değişmemiş ve bu kez burjuvazinin özellikle belirli katmanlarına yönelik ve onların lehine yarı popülist/popülist politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu yapılırken, çok partili parlamenter rejimin bir sonucu olarak özellikle seçim dönemlerinde işçi ve köylü kesimlerinin isteklerine duyarlı olunması kaçınılmaz olmuştur... Söz konusu politikalar bir yandan “tarım-sanayi ve ticaret sermayesi”nden oluşan egemen sınıfın çıkarlarını gözetmek, diğer yandan da işçi ve köylü taleplerinin göz önüne alınması biçiminde ortaya çıkmıştır. Böyle yapılarak, egemen blokun uzun dönemli çıkarları ile geniş halk kitlelerinin kısa dönemli çıkarları arasında belli bir denge sağlanmış olur. Bu dengenin, egemen blok aleyhine bozulma ihtimalinin güçlendiği durumlarda ise, rejim dışı müdahalelerle durum “düzeltilmiş”tir.¹²³

1960-80 döneminde söz konusu rejim dışı müdahaleler açık bir biçimde görülmüştür. Yapılan her askeri müdahalenin ardından ordunun etki ve denetim gücü hukuksal açıdan da sağlamlaştırılmıştır. Ancak ordunun, Türkiye'nin siyasi hayatına karışması sadece darbe dönemlerinde olmamış, aksine ordu gerekli gördüğü her konuda ağırlığını hissettirmiş ve müdahalelerde bulunmuştur.

3.6 1960'TAN 1980'E ASKERİ MÜDAHALELER DÖNEMİ

Çalışmanın asıl konusunu Türkiye'de yaşanan askeri darbelerin ekonomi üzerindeki etkileri oluşturduğundan, 1960 yılından sonrası daha detaylı bir biçimde incelenecektir. Bir toplumsal ya da ekonomik olay incelenirken, olduğu dönemin iç ve dış koşullarından bağımsız düşünülemez. Bu sebeple bu bölümde öncelikle 1960'tan 1980'e

¹²² Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.205.

¹²³ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.357.

kadar geçen süre içindeki uluslararası ortam, yani söz konusu dönemde dünyaya egemen olan konjonktür ana hatlarıyla özetlenmeye çalışılacaktır. Sonrasında dönemdeki ekonomik ve siyasal gelişmeler bir bütün halinde gösterilecek; 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri müdahalelerinin nasıl bir ortamda meydana geldiği anlatılmaya çalışılacaktır. Ekonomik ve siyasal alanlarda yaşanan gelişmelerin, ülkedeki toplumsal sınıflara yansımalarının da inceleneceği bu bölümün ardından, anlatılan bu gelişmeler rakamlar ve tablolar aracılığıyla detaylandırılacaktır. Buradaki asıl amaç, yaşanan askeri darbelerin, ülkenin temel ekonomik gidişatı üzerindeki yansımalarını göstermektir. Tüm bunların ardından son olarak, söz konusu sürecin toplumsal sınıflar üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla döneme ait gelir dağılımı ve bölüşüm göstergeleri kısaca yorumlanmaya çalışılacaktır.

3.6.1 1960–1980 Döneminde Uluslararası Ortam ve Gelişmeler

1960’lar ve 1970’ler ortamı iki kutuplu dünyanın devam ettiği fakat soğuk savaşın eski hararetini yitirdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu iki kutuplu dünya 2. Savaş’ın bir mirasıdır. Sürece bakıldığında daha savaş sürerken, savaş sonrasında kurulacak yeni düzenin ve uluslararası işbölümünün planlanmış olduğu ve bu yönde adımlar atılmaya başlandığı görülmektedir. Savaş sonrasında Avrupa’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) odaklı sosyalist blokun oluşması ve Çin’de devrimle sosyalist rejimin kurulması, başta ABD olmak üzere önde gelen diğer sanayileşmiş ülkelerdeki yönetimlerde ve büyük sermaye çevrelerinde kaygı ve telaş yaratmış, böylece kapitalist sistemde bir yapılanma kaçınılmaz olmuştur.¹²⁴ Dönemde sözkonusu yeniden yapılanma sürecini destekleyecek kurumlar oluşturulmuştur. Gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmek amacıyla IMF, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) oluşturulmuş ve hatta 1947’de Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) ile bu süreç desteklenmiştir. Tüm bunlar sonucunda para, meta ve üretken sermayenin uluslararası düzlemde yeniden yapılanmaları ve sorunsuz bir biçimde dolaşımları hukuken garanti altına alınmıştır. ABD söz konusu düzenlemelerin de etkisiyle, Savaş sonrası kapitalist dünyanın liderlik koltuğuna otururken, tam karşısında yer alan SSCB ile bir soğuk savaş yaşıyordu.

¹²⁴ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s.85.

Söz konusu soğuk savaş ortamında ülkelerin iki seçeneği vardır: Bir ülke ya Sovyet ya da ABD bloğu içinde yer almalıdır, bunun ortası yoktur; çünkü her iki blok da tüm dünyayı ideolojik kavganın politikasındaki üstünlükten ayrılamayacağı bir arena olarak algılamaya başlamıştır.¹²⁵ Bu süreçte Türkiye, yanında yer almak istediği bloğu ABD olarak seçmiştir. Zaten tarihsel olarak bakıldığında da görülüyor ki, Türkiye'nin dış siyasal ve ekonomik doğrultusu her zaman Batı'ya yanaşmak doğrultusunda olmuştur. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda kültürü ve her şeyiyle Batılı olmak iddiasındaki Türkiye, 2. Savaş'ın bitiminde de ABD'ye yaklaşmayı çıkarları açısından uygun görmüştür. O yıllarda Kuzey Atlantik Paktı Organizasyonu (NATO) ve Bağdat Paktı (daha sonra CENTO) üyesi olan Türkiye, Batı çıkarlarının doğu ucundaki bekçisi ve uzak karakolu olmuştur.¹²⁶ Bu yıllardan sonra sürekli olarak ABD ve diğer gelişmiş ülkelerden dış yardım ve krediler alan Türkiye'de, tüm askeri darbelerden sonra yapılan ilk açıklamalardan birinin, söz konusu ülkelerle yapılan anlaşmalara bağlı kalınacağı yönünde olması dikkat çekicidir.

Başka bir ifadeyle, böyle bir uluslararası ortamda girilen 1960'lı yıllar ve sonrası, Türkiye'nin büyük kolaylıkla Batı'dan yardım ve kredi aldığı bir dönem olmuştur; bu durum 1970'li yılların ortalarına kadar sürmüştür. 1960-64 arasında bu yardım ve krediler yılda ortalama 243 milyon doları, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) Konsorsiyumu aracılığıyla 1965-69 arası verilenler de yılda ortalama 284 milyon doları bulmuştur ve bu durum Türkiye'nin Batı kampına olan bağımlılığını daha da arttırmıştır.¹²⁷ Hatta bir görüşe göre bu bağımlılık o kadar üst düzeydedir ki, 1946'dan itibaren yaşanan süreçte Türkiye'de siyasal ve ekonomik alanlarda neler olup bitmişse başta ABD olmak üzere, Batılı ülkelerin istekleri doğrultusunda meydana gelmiştir ve bu çizginin dışına fazlaca çıkıldığında 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleri yaşanmıştır.¹²⁸ Söz konusu görüşte doğruluk payı olmakla birlikte, Türkiye'nin kendi iç koşullarının ve sınıf ilişkilerinin bu tespitin dışında kalması varılan yargıyı eksik bırakmaktadır.

¹²⁵ Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", AÜ SBF Dergisi, Cilt 51, Sayı: 1-4 (Ocak-Aralık 1996), s.275.

¹²⁶ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978, s.266.

¹²⁷ Oran, s.679.

¹²⁸ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006, s.12.

Burada üzerinde durulması gereken noktalardan biri de 2. Savaş sonrası Batı bloğunun lideri olan ABD'nin 1960'lı ve 1970'li yıllarda eski gücünü önemli ölçüde yitirmiş olmasıdır. Bunun sebepleri arasında ABD'nin girdiği Vietnam savaşı, Bretton Woods (BW) sisteminin yıkılması ve bazı ülkelerin ekonomik açıdan güçlenmesi sayılabilir. 1971 yılında Amerikan dolarının devalüe edilmesinin ardından yıkılan BW sistemi ABD ekonomisine olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Savaş sonrası ABD'nin uyguladığı gerek askeri gerekse ekonomik yardım planları sonrasında toparlanıp güçlenen başta Almanya olmak üzere birtakım Avrupa ülkeleri ve Japonya, ABD'nin ekonomik üstünlüğüne karşı rekabet geliştirmeye başlamışlardır. SSCB ise ABD'nin aksine özellikle 1970'li yıllarda önemli atılımlar yapmış ve o zamana kadar ABD'nin tekelinde olan dış yardımı, onunki kadar etkili olmamakla birlikte, Azgelişmiş Ülkeleri (AGÜ) etkileme yöntemi olarak devreye sokmuştur.¹²⁹

Bununla birlikte, söz konusu dönemde Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin karakterini çizen en önemli unsurlarından biri, Türkiye'nin AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu)'na dahil olma yönündeki istek ve niyetlerini ortaya koyması ve buna ilişkin politikalar yürütmesi olmuştur. Uzun bir bekleme ve hareketsizliğin ardından özellikle planlama döneminde uygulanan politikalarda AET'ye tam üye olma isteğinin izleri görülmüştür.¹³⁰ 1963 yılında Ankara Antlaşması'na imza atan Türkiye'nin kendisinden daha güçlü ve oldukça geniş olan bu pazarla birleşmesi öngörülmüştür ve normalde Türkiye'nin buna yönelik politikalar izlemesi hedeflenmiştir. Ancak uygulamada Türkiye, planlı dönem olarak adlandırılan bir dönem içerisindeyken öngörülenin aksine milli ve dışa kapalı bir sanayileşme politikası izlemiştir.¹³¹ Çalışmanın konusu dışında kaldığından bu konunun ayrıntısına girilmeyecektir. Burada asıl önemli olan nokta, bugün halen Türkiye'nin hedefi olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin tohumlarının bu yıllarda atılmış olmasıdır.

Böylesi bir ortamda söz konusu dönemin dünyada ekonomik gelişmelerin yükseldiği yıllar olduğu söylenebilir. 2. Savaş'tan beri dünya kendini ancak toparlayabilmiştir; Avrupa'da ama özellikle Almanya'da çok yüksek bir büyüme hızı tutturulmuştur, işsizlik tasfiye edilmiştir ve hatta kalifiye olmayan işler için yurt dışından işçi

¹²⁹ Oran, s.658-659.

¹³⁰ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.140.

¹³¹ A. Başer Kafaoğlu, **Türkiye Ekonomisi: Yakın Tarih 1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s.356.

getirtme ihtiyacı duyacak kadar yoğun bir büyüme içine girilmiştir.¹³² Ancak, 1969 yılıyla birlikte dünya kapitalizminin girmiş olduğu iktisadi kriz süreci tüm dünya ülkelerini derinden etkilemiş ve Türkiye’de 1977 yılı itibariyle sürecin etkisine girmiştir. Söz konusu kriz ortamı ülke ekonomilerini derin bir ekonomik bunalımın içine sokmuş, petrol fiyatlarındaki artışla birlikte 1974 yılında iyice belirginleşmiştir. Bu durum ileriki bölümde değinileceği gibi, krizin, uygulanan birtakım popülist politikalar nedeniyle gecikmeli ve fakat çok daha şiddetli bir biçimde hissedilmesi şeklinde Türkiye’ye yansımaktadır.

Dönemin dış konjonktürü ana hatlarıyla bu şekilde özetlendikten sonra artık askeri darbeler sürecinin incelenmesine başlanabilir.

3.6.2 1960–1980 Döneminde İç Ortam ve Gelişmeler

3.6.2.1 Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler

Türkiye’de demokrasi tartışmaları ile ilgili bir çalışmada 1945 yılının, demokrasinin anlamlandırılması bakımından önem taşıyan bir yıl olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada; 1946-50 yılları arasında demokrasinin kavram olarak Türk siyasal literatürüne ve yaşamına girmesinin ardından, bir önceki yılda demokrasinin var olma koşullarından biri olarak saptanan çok partili sisteme geçilmesi ve Milli Kalkınma Partisi’nin ardından 7 Ocak 1946’de Demokrat Parti’nin kurulmasının demokrasi tartışmalarını doğrudan etkilediği savunulmaktadır.¹³³ Çok partili parlamenter rejime geçilmesiyle bahsedilen demokrasi süreci 1960-1980 aralığında üç askeri darbeyle kesintiye uğramıştır. Türkiye’nin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamına damgasını vuran bu askeri müdahalelerin sebepleri konusunda birtakım tartışmalar yapılmıştır/yapılmaktadır.

Konuyla ilgili en sık rastlanan yaklaşım, yapılan tüm bu askeri müdahaleleri ABD emperyalizminin ihtiyaçlarına ve yönlendiriciliğine bağlamayı yeterli bulan yaklaşımdır. Dünya üzerindeki yeri, tavrı ve ayrıca tarihsel olarak Türkiye ile olan ilişkileri göz önüne alındığında, yaşanan askeri müdahalelerin öncesi ve sonrasında ABD’nin çok

¹³² Oran, s.659.

¹³³ Üstüner, s.194.

önemli bir rol oynadığı açık olmakla birlikte sözkonusu müdahaleleri salt bu nedene bağlamak ve Türkiye'nin kendi tarihsel sürecini ve iç dinamiklerini göz ardı etmek, yaklaşımın eksik kalmasına neden olmaktadır. Aynı görüşe göre, yaşanan askeri müdahaleleri iktisadi ya da siyasal nitelikte bir çevrimsel gelişme ile açıklama çabası da tek başına anlamlı sonuçlara ulaşamaz; 1960-1971-1980 dizisini bir çevrimsel gelişmenin halkaları olarak görmek bu olayları basit birer kesinti ya da ara rejim olarak tanımlamak anlamına gelir.¹³⁴ 1960'tan başlayarak Türkiye'ye damgasını vuran ve iç ve dış birçok etkene bağlanabilen bu askeri müdahaleleri tam manasıyla ve doğru bir biçimde algılayabilmek için konuyu, çalışmanın başından beri üzerinde durulan devlet-sınıf ilişkileri ve sınıf mücadeleleri çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Yani bundan sonra daha detaylı bir biçimde inceleneceği üzere yaşanan her askeri darbenin, ülkedeki değişik sınıfların mücadeleleri ile yakın ilişki içerisinde olduğunun altı çizilmelidir.

i. 27 Mayıs 1960

Özellikle 1954 yılından itibaren ekonomide kendini gösteren olumsuz konjonktür 1958 yılında doruk noktasına ulaşmış ve 4 Ağustos 1958 tarihinde İktisadi İstikrar Tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Söz konusu tedbirler sıkıntıları gidermemiştir. Demokrat Parti'nin, ülke ekonomisi kötüye gittikçe sertleşen politikası, CHP'nin etkinliklerini sınırlamak üzere Meclis yetkileriyle donatılmış bir Tahkikat Komisyonu kurmaya kadar varınca, İstanbul ve Ankara'da öğrenci gösterileri başlamış, iktidarın tutumu daha da sertleşmiş ve bu durum Milli Birlik Komitesi (MBK) adıyla örgütlenen subaylarca 26-27 Mayıs 1960 gecesi yapılan kansız bir darbeye son bulmuştur.¹³⁵ Çok partili sisteme geçişle, demokratikleşme sürecine giren Türkiye'de çok geçmeden süreç tıkanma noktasına gelmiş ve askeri kanat bir darbeye bu durumun düzeltilceğini düşünmüştür. Daha açık bir ifadeyle “ordu için iyi olan, yurt için iyidir. Yurt için iyi olan, ordu için iyidir” mantığıyla hareket eden

¹³⁴ Sungur Savran, “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, **Onbirinci Tez Kitap Dizisi: 6**, Haziran 1987, s.132.

¹³⁵ Oran, s.666.

subay kadroları için, söz konusu iyi'ye demokratik rejimle mi yoksa demokratik olmayan rejimle mi ulaşılabacağı ikincil bir sorun olarak yer almıştır.¹³⁶

İktidarı ele geçiren subaylar, 27 Mayıs günü yaptıkları bir konuşmayla müdahaleyi duyurmuşlar ve demokrasinin içine düştüğü kötü durum ve yaşanan olumsuz hadiseler nedeniyle TSK'nın memleketin idaresini ele almış olduğundan bahsetmişlerdir. Yapılan askeri müdahalenin öncelikli amaçları olarak ülkede kardeş kavgasına meydan verilmemesi ve siyasi partilerin içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtulması gösterilmiştir. Bunun için partiler üstü tarafsız bir idarenin hakemliği altında en kısa zamanda seçimlerin yapılacağını ve seçimi kazanan partiye iktidarın teslim edileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu müdahalenin hiçbir kişiye ya da zümreye karşı yapılmadığının da altı çizilmiştir.¹³⁷

Aynı konuşmanın devamında verilen mesaj dikkat çekicidir: “Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamı ile riayettir. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO (Merkez Antlaşma Teşkilâtı)'ya bağlıyız...”¹³⁸ Türkiye'deki askeri rejimin emperyalizme verdiği bu teminatlar, OEEC (Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü) ile yapılan anlaşmalar gereğince sağlanan olağanüstü borçlanmalar bir yana, emperyalist devletler eliyle Türkiye'ye yapılan yardımların da önceki yıllarla aynı düzeylerde kalmasını sağlamıştır.¹³⁹ Bunun yanı sıra duyurunun tamamına bakıldığında görülmektedir ki; darbenin asıl amacı olarak gösterilen şey içerdeki kargaşayı önlemek ve siyaseti içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmaktır. Bunun için partiler üstü bir yönetim kurulacağı ve kısa zaman içinde yapılacak olan serbest seçimlerin galibine de iktidarın devredileceği söylenmiştir. Yani yapılan askeri müdahalenin iç ve dış barışı sağlamak amacıyla yapıldığı gösterilmiş ve bu şekilde müdahale kamuoyunda destek görecektir meşru bir zemine oturtulmuştur.

¹³⁶ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2004, s.23.

¹³⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Hil Yayınları, 1992, s.193.

¹³⁸ William Hale, **1789'dan günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Hil Yayınları, 1. Baskı, 1996, s.109.

¹³⁹ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşından 1971'e**, Babür Kuzucu (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s.1420.

Darbe sonrasında bakıldığında ülkede her türlü siyasal faaliyetin yasaklandığı, yeni bir anayasa hazırlandığı ve 1961 yılında yapılan seçimler sonucunda iktidarın MBK tarafından sivil yönetime devredildiği görülmektedir. Bir askeri müdahale sonrasında yürürlüğe konan Türkiye'nin gördüğü tek demokratik ve özgürlükçü anayasası olan 1961 Anayasası ise ilerleyen dönemde yine bir askeri müdahale ile yürürlükten kaldırılacaktır.

Bir görüşe göre 1960 darbesi milli burjuvazinin çeşitli tabakaları arasındaki çelişkilerin keskinleşmesinin açık bir ifadesidir.¹⁴⁰ Darbe öncesinde yaşanan olumsuz ekonomik konjonktürden çıkmak için sanayi ve ticaret burjuvazisinin önerdiği çözüm, tarım burjuvazisine akan kaynakların kendilerine doğru yönlendirilmesi ve emperyalist sermayenin ülkeye gelmesini kolaylaştıracak yasal ve siyasal zeminin yaratılması şeklinde olmuştur; ne var ki Demokrat Parti'yi iktidara getiren kesim tarım kesimi olduğundan sözkonusu talep önce gerçekleştirilmemiş, fakat tam da bu dönemde 1960 askeri darbesinin yaşanmasıyla sanayi ve ticaret burjuvazisinin talepleri darbe sonrasında gerçekleştirilmiştir.¹⁴¹ Örneğin darbe sonrası gelişmelere bakıldığında ülkeye dış borç ve emperyalist sermaye girişinin arttığı görülmektedir. Darbenin hemen ardından askeri denetim altına alınan bankalarda krediler ve banka işlemleri gibi konularda birtakım yasaklamalar ve tedbirler getirilse de bunlar çok kısa sürmüş ve 1 Temmuz 1960 günü MBK, Yabancı Sermaye Yatırımını Teşvik ve İnceleme Komisyonunu yeniden göreve başlatmış; aynı ayın 11'inde ise yabancı sermaye faaliyetleri yeniden serbest bırakılmıştır.¹⁴² Bununla birlikte MBK'nin özel sermayeye karşı tutumu yeni hükümetin çalışmalarını anlatan Türkiye İktisat Gazetesi'nde şu şekilde yer almıştır; "Hükümet özel girişime çok dikkat etmektedir ve onu desteklemek, geliştirmek için gerekli tedbirleri alacaktır."¹⁴³

Tüm bu yapılanlara bir geri dönüş olarak nitelendirilebilecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin 17 Temmuz 1960 günü ABD Türkiye'ye 52 milyon dolarlık bir yardım vermeyi kararlaştırmış ve aynı ay içinde Amerikan Büyükelçisiyle 100 milyon dolar üzerinde bir anlaşma imzalanmıştır; 15 Eylül 1960 günü Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu olan Ereğli Demir Çelik Tesisleri hakkında OECC ve Uluslararası Para Fonu ile bir anlaşma imzalanmıştır; 1961 yılı Ocak ayında Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından Türk

¹⁴⁰ Rozaliyev, Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri, s.2.

¹⁴¹ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.85.

¹⁴² Yerasimos, s.1421.

¹⁴³ Şnurov ve Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, İstanbul: Ant Yayınları, 1970, s.99.

Hükümeti'ne 159 milyon dolarlık kredi açılmıştı; aynı dönemde Federal Almanya Cumhuriyeti Türkiye'ye 50 milyon dolarlık bir kredi açmıştır ve sonuç olarak Türkiye sadece 27 Mayıs askeri darbesini izleyen yıl içinde 400 milyon dolarlık kredi almıştır.¹⁴⁴ ABD ve Avrupa devletleri sermayelerinin yanı sıra vergi muafiyeti ve kâr transferi gibi birtakım teşvikler aracılığıyla yabancı şirket sermayelerinin de ülkeye girişinde bir artış yaşanmış ve ayrıca sözkonusu dönemde emperyalist sermaye ile işbirliği içinde olan Türkiye İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Osmanlı Bankası ve Vakıflar Bankası'nın kar rezerv oranlarında ve faaliyetlerinde artış gözlenmiştir.¹⁴⁵ Tüm bu sayılanlar 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbenin sınıfsal karakterini kısmen de olsa gözler önüne sermektedir.

27 Mayıs'a giden yolun temelinde yatan süreç, sanayi burjuvazisinin 1950'li yılların ikinci yarısında bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgür çıkarlarını savunmaya başlamasıdır.¹⁴⁶ Darbe öncesinde DP'nin tarıma ve ticarete öncelik tanıyan ve aynı zamanda oy kitlesini oluşturan tarım burjuvazisi/büyük toprak sahipleri lehine gerçekleştirdiği politikalar karşısında sanayi sermayesinin duyduğu rahatsızlık darbe sürecini beraberinde getirmiştir. Öyle ki sanayi sermayesinin ABD politikaları çerçevesinde askeri desteği de arkasına alarak hâkimiyeti ele geçirme konusundaki eğilimi 1960 ve 1971 darbelerinin ortak yanlarından biri olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁷ 1960'lı yıllarda sınıfsal açıdan yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye sanayisi açısından da yeni bir döneme girildiğinin altını çizmek gerekir. Özellikle ithal ikameci sanayileşme stratejisinin montaj sanayi biçiminde kendini göstermesi ve 1962 yılı sonrasında planlı döneme geçilmesi ekonomik açıdan üzerinde durulması gereken konulardır.

Bu dönemde planlamayı isteyen ve savunan kesimlerin başında sivil ve asker bürokratlar gelmektedir. Ekonomik bunalım nedeniyle, bürokrasi göreceli olarak gelir kaybına uğramış, maaş ve ücretlerin alım gücü azalmış, buna ek olarak 1950'li yıllarda güçlenen büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin siyasal yönetim üzerindeki etkinlikleri artmıştır; bu durum ise bürokrasiyi tedirgin etmiş ve planlı ekonomiye geçilmesiyle bürokrasinin ekonomik ve siyasal konumunun güçleneceği fikri oluşmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Yerasimos, s.1422.

¹⁴⁵ Akalın, s.86.

¹⁴⁶ Savran, s.136.

¹⁴⁷ Akalın, Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.47.

¹⁴⁸ Kepenek ve Yentürk, s.142.

Bunun yanı sıra Türkiye'ye dış borç sağlayan çevreler de planlama sürecine geçişi desteklemiştir. Bu çevreler, alacaklarını zamanında tahsil edebilmek için aktardıkları kaynakların bir plan dâhilinde yatırımlara yönlendirilmesini ve hiç olmazsa kamu harcamalarının bir kalkınma programına bağlanmasını önermiş ve istemişlerdir.¹⁴⁹ Ekonominin plana bağlanması ile yabancı sermaye açısından daha güvenilir bir ortam yaratılacağı ve ekonominin daha rasyonel bir biçimde yürütüleceği düşünülüyordu. Tüm bunlara ek olarak sanayi sermayesinin de planlamayı destekleyenler arasında yer aldığı görülmektedir. Önceki dönemde oluşan enflasyonist süreç ticari kazançları arttırmış, sermayenin sanayi yatırımlarına yönelmesini engellemiştir. Sermayenin en örgütlü ve en etkili, ancak özellikle o yıllarda en az gelişmiş kesimi olan sanayi sermayesi, daha çok sermaye kaynağı istiyordu ve bu durum dışalım güçlükleri nedeniyle yeterli biçimde karşılanamayan tüketici taleplerine de uygun düşüyordu¹⁵⁰ Dış rekabete karşı korunmuş bir iç pazar, planlı ve kararlı bir ekonomik ortamda sanayi sermayesinin karını arttıracak bir yapı oluşturabilirdi.

Tüm bu nedenler söz konusu kesimlerin planlamayı desteklemesine sebep olmuştur. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra 1961 anayasasında yer alan düzenlemeler sonucu Türkiye'de planlı döneme geçilmiştir. Bu planlar, daha önce devletçilik döneminde uygulanmış olan planlardan farklı olarak tasarruf, yatırım, tüketim, üretim, ulaştırma, dış ticaret gibi belli başlı bütün faaliyetleri, kabul edilen büyüme hedeflerini gerçekleştirecek şekilde ayarlamayı amaçlamıştır.¹⁵¹

1963 yılından başlayarak ilk üç beş yıllık plan, planlama yöntemleri ve plan uygulaması üzerine yapılan tüm haklı eleştirilere rağmen, yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur.¹⁵² Kamu kesimi için emredici ve zorunlu, özel kesim için ise özendirici ve yol gösterici nitelikteki bu planlar ekonominin yatırım politikalarını belirlemektedir. Buna karşılık, kısa dönemli makro-ekonomik yönetim ile planlama arasında gerekli uyum hiçbir zaman sağlanamamış; para-kredi-kambiyo ve zaman zaman maliye politikaları planlama sürecinden dışlanmış, onunla eklemlenmemiştir.¹⁵³

¹⁴⁹ Şahin, s.116.

¹⁵⁰ Kepenek ve Yentürk, s.142.

¹⁵¹ Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi: 1923-1978**, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 1980, s.97.

¹⁵² Boratav, Çağdaş Türkiye, s.353.

¹⁵³ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.118.

Dışa karşı korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle 1930'lu yıllara ve 1954-1961 dönemine benzer görünen bu dönem sanayileşmenin içeriği, yatırımların sektörler arasındaki dağılımı ve bu sektörlerin öncelikleri bakımından söz konusu dönemlerden ayrılmaktadır. 1930'lu yıllarda başlatılan yaygın tüketim mallarında ithal ikamesi 1954 yılı sonrasının dış tıkanma koşullarında da zorunlu olarak sürdürülmüş ve büyük ölçüde tamamlanmıştır; Birinci Beş Yıllık Plan'ın çok açık stratejik tercihi olan ithal ikameci sanayileşme ise 1960'lı yılların sosyopolitik yapısı ve bölüşüm ilişkileri tarafından biçimlendirilecektir.¹⁵⁴

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın hegemonik bir güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin tüketim alışkanlıkları ve tercihleri de mevcut düzene uygun bir biçimde şekillenmekteydi. Gelişmiş kapitalist ülkelere gelen beyaz eşya, televizyon, otomobil gibi dayanıklı tüketim malları olarak adlandırılan ürünler, çok partili demokrasi koşullarının yaşandığı 1960'lı yıllarda devlete egemen ve yönetim kademesini etkileyebilecek olan yüksel gelirli grupların talebine sunulmuştur. Buna karşın bu süreçte, lüks tüketime dayanan bu malların talebinin nasıl karşılanacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Dış ticaret tıkanmaları ve döviz darboğazının mevcut olduğu bir dönemde bu malların ithalatının serbest bırakılması, zaten az olan dövizin lüks mallara kayması anlamına geleceğinden bu durum sözkonusu değildi. Bu nedenle sorunun giderilmesi için bulunan çözüm sözkonusu malların içeride üretilmesi şeklindeydi. Başlangıçta sadece montaj biçiminde kurulan dayanıklı tüketim malları sanayisinin zamanla güçlenerek güçlü ve modern bir yerli sanayiye dönüşmesi bekleniyordu, ancak bu durum gerçekleşmedi; aksine, işleyen süreç giderek büyüyen bir ithalat bağımlılığına neden olmuştur.

Belirli bir üretim aşamasından geçmiş olan mamul parçaların bir araya getirilmesi ve bu şekilde nihai mal elde edilmesi yani; başka bir birim ya da fabrikada üretilen belli parçaların, yine başka bir birim ya da fabrikada birleştirilmesiyle nihai ürün elde edilmesi anlamına gelen montaj işlemi, kapitalizmin belli bir aşamasında olması gereken bir faaliyettir. Ancak, ithal ikameci sanayileşme stratejisi montaj sanayi biçiminde gelişirse sorun

¹⁵⁴ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.354.

ortaya çıkmaktadır ve bu durum emperyalizmin ülke ekonomilerini bağımlı kılma yollarından bir tanesidir.¹⁵⁵

Türkiye sanayisi bu süreçte gerek teknoloji gerekse temel girdiler bakımından dışa bağımlı olduğundan üretilen ürünlerin kalitesinden maliyetine kadar her açıdan geri durumda kalmış ve bu sebeple dış pazarlara yönelme imkânı pek mümkün olmamıştır. Bunun yanı sıra ülke içindeki durum burjuvazinin tüketim taleplerine yanıt vermenin çok ötesine geçmiş, bu varlıklı grupların yanı sıra emekçi ve orta sınıfların reel gelirlerindeki artışlara paralel olarak dayanıklı tüketim mallarının kullanımı toplumun tüm kesimlerine yayılmıştır.¹⁵⁶ Ülke içinde giderek artan talebi karşılamaya yönelik olarak üretim hacminin arttırılması ise ithalat gereksinimlerinin de yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Ülkeye gelen dış yardım ve krediler nedeniyle rehavete kapılan sanayi artan oranda yabancı aramalı kullanmaya devam etmiş ve sonrasında ithalat, üretim için olmazsa olmaz bir unsur haline gelmiştir. Daha önceki dönemlere benzemeyen bir şekilde, Türkiye sanayi üretimi arttıkça ithalatı da artan bir ülke durumuna gelmeye başlamıştır; öyle ki sanayi üretiminin ithal girdileri toplam ithalatın ana unsuru haline gelmiştir.¹⁵⁷ Söz konusu süreç yani montaj sanayi biçiminde oluşan ithal ikameci sanayileşme süreci zaten varolan dışa bağımlılığı körükleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

İthal ikameci sürecin başarısında, üretimi sürdürebilmek için gerekli koşullardan ilki döviz sağlanmasıdır. Döviz problemi halledildiği takdirde, sürecin başarıyla devam etmesi için bir diğer koşul ise pazarın yaratılması olarak karşımıza çıkar. Eğer mevcut sanayinin dünya pazarlarında rekabet şansı yoksa, Türkiye’de olduğu gibi üretim tamamen iç pazara yönelik olacaktır. Sınaî üretimin bileşimi sürekli değiştiğine, yani ekonomi tekstilden dayanıklı tüketim mallarına ve otomotiv ürünlerine doğru kaydığında göre, yeni imalat kollarına pazar oluşturacak yeterli gelire sahip tüketiciler bulmak veya yaratmak gerekmektedir.¹⁵⁸ Yani dönemin bir diğer belirleyici özelliği tüm bu anlatılanlarla paralellik gösteren, siyasi yaşamda popülist denebilecek bölüşüm politikalarının kullanılmasıdır. Şöyle ki; çok partili parlamenter rejime geçilmesi, geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesinde belli dönemlerde de olsa rol alması sonucunu doğurmaktadır. Normal süreçte ülkenin egemen

¹⁵⁵ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.87.

¹⁵⁶ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.119.

¹⁵⁷ Akalın, s.88.

¹⁵⁸ Keyder, s.213.

güçleri olarak ifade edilebilecek büyük toprak sahipleri, ticaret ve sanayi sermayesinin siyasi iktidara ve ülkede uygulanan tüm iktisat politikalarına yön verme/hükmetme durumu söz konusudur. Ancak, çok partili parlamenter rejimin gerektirdiği oy mekanizması nedeniyle siyasi partiler bazı dönemlerde işçi ve köylü kitlelerinin istek ve taleplerine uygun hareket etmek durumunda kalmaktadırlar. Böylece egemen bloğun uzun dönemli çıkarları ile geniş halk kitlelerinin kısa dönemli çıkarları arasında belli bir denge sağlanmış olur; bu dengenin egemen blok aleyhine bozulma ihtimalinin güçlendiği durumlarda ise rejim-dışı müdahalelerle durum “düzeltilmiş”tir.¹⁵⁹ İşte dönemin iktisat politikalarına damgasını vuran ithal ikameci sanayileşme süreci sözü edilen bu dengenin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durum şöyle açıklanabilir: İthal ikameci strateji en genel anlatımıyla; daha önce yurt dışından alınan ürünlerinin ikamelerinin yurt içinde ve koruma duvarları arkasında üretilmesi ve söz konusu üretimin devlet tarafından desteklenerek geliştirilmesi, bu şekilde de dünya piyasalarına açılması şeklinde ifade edilebilir. Bu süreç içerisinde iç talebin varlığı ve canlılığı yani ülke içerisindeki tüketim ithal ikamesinin temelini oluşturur. Normalde üretici için bir maliyet unsuru olan ücretler bu sistemde aynı zamanda bir talep unsurudur. Çünkü uluslararası rekabete hazırlıksız olan bu sanayilerin gelişmesi ve istenilen sonuçlara ulaşabilmesi, üretilen ürünlerin ülke içerisinde satılabilmesine bağlıdır. Başka bir deyişle, montaj sanayi ile içerde üretilen malların, iç piyasada alıcı bulabilmesi için, çalışanların alım gücünün yükseltilmesi gereklidir. Bunun için de ücretler arttırılmış ve aynı paralelde işçilere her türlü sosyal hak ve güvence verilmiş, sendikalaşma yaygınlaşmıştır. Bunlar olurken popülist iktisadi ve sosyal politikaların egemen güçler açısından ciddi sorunlar yaratmaması durumunu, korumacı politikalardan doğan görece fiyat avantajlarından sanayi ve ticaret sermayesinin yararlanmasının fazlaca engellenememesi ile açıklamak mümkündür.¹⁶⁰ Genel olarak bakıldığında her kesimi belli dönemlerde ve belli ölçülerde hoşnut tutmaya dayanan bu model, 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle kesintiye uğratılsa da 1977 yılındaki kriz konjonktürüne kadar sürdürülmeye çalışılmıştır.

1960 darbesiyle birlikte siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamda giderek daha güçlü bir konuma gelen sanayi burjuvazisinin bu durumu sanayide farklı eğilimleri ortaya

¹⁵⁹ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.357.

¹⁶⁰ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.125.

çıkarmaya başlamıştır. Sanayide monopolleşme süreci olarak ifade edilen bu sürecin başlamasını ve gelişmesini hızlandıran diğer unsurlar ise şöyle sıralanabilir¹⁶¹:

* 1960 yılı sonrasında ülkeye emperyalist sermaye girişinin artması ve bunun imalat sanayine yönelmesi,

* Montaj sanayinin yine 1960 sonrası gelişme göstermeye başlaması,

* İç pazardaki talep artışına paralel olarak sanayi üretiminin de artması,

* İç pazarda elde edilmeye başlanan aşırı kârlar.

Söz konusu dönemde, Türkiye’de anonim şirketler arasında bir yarış olduğunu ve sermaye birikimi sürecinin çok hızlandığını savunan bir görüşe göre bu durum, küçük şirketlerin büyük şirketler tarafından yutulması sonucunu doğurmaktadır ve Türkiye’de de ABD’dekine benzer bir tröstleşme sürecine girilmektedir.¹⁶² DP döneminde sanayiye hakim durumda olan küçük ölçekli işletmeler bu yeni süreçte piyasalardaki varlıklarını devam ettirebilmek için farklı bir sürece girmişlerdir. Bu firmalar ayakta kalabilmek için başlattıkları mücadelenin sonunda ya tümüyle piyasadan silinmişler ya da emperyalist sermayeyle bütünleşmek zorunda kalmışlardır.¹⁶³ Bunun yanı sıra darbe sonrasında kendi çıkarları açısından durumunu oldukça düzelten ve faaliyetlerini yaygınlaştıran büyük burjuvazi hem gittikçe tekelleşme yolunda ilerleyerek ekonominin kilit noktalarını ele geçirmiş, hem kendi amaçları için milli kaynakları rahatça kullanmış ve hem de emperyalist tekellerle daha sıkı işbirliğine girerek yerini sağlamlaştırma yoluna gitmiştir.¹⁶⁴

Her ne kadar 27 Mayıs askeri darbesi sanayi burjuvazisinin hakimiyetini sağlayan ve pekiştiren bir müdahale olmuşsa da, yüzyıllardır ekonomiye hakim durumda bulunan tarım sektörü ve tarım burjuvazisinin tek bir darbe sonucunda saf dışı bırakılması sözkonusu olmamış ve 1965 seçimleriyle birlikte tarım burjuvazisi, temsilcilerini yeniden

¹⁶¹ Akalın, s.89.

¹⁶² Rozaliyev, Türkiye’de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri, s.55.

¹⁶³ Akalın, s.90.

¹⁶⁴ Snurov ve Rozaliyev, s.199.

meclise sokabilmeyi başarmıştır ve bunu sanayi ve banka sermayesinin partisi niteliğindeki AP kanalıyla gerçekleştirmiştir.¹⁶⁵

1965 seçimleri sonucunda AP yüzde 50,48 oy oranı ve 240 milletvekili ile tek başına iktidara gelirken¹⁶⁶ aynı yıllarda Planlama Müsteşarlığı'na ileride Türkiye'ye damgasını vuracak bir isim, Turgut Özal getirilmiştir. AP'nin geçmişine bakıldığında, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden 9 ay sonra DP'nin mirasçısı olarak kurulan ve bu açıdan askeri müdahalenin bir ürünü olarak tanımlanabilecek olan bir siyasi parti olduğu görülmektedir.¹⁶⁷ O yıllarda AP'nin, DP'nin mirasçısı olduğu doğrudur fakat aralarında önemli bir fark vardır. DP içinde sanayi burjuvazisi tabii bir unsurken, AP bünyesinde yönetici güç bu sınıf dilimidir.¹⁶⁸ Her iki partinin programlarında yer alan ifadelerle bakıldığında aradaki fark açıkça görülmektedir. Buna göre:¹⁶⁹

AP programı, md. 29: “İktisadi bünyemizin geleneksel yapısı içinde, verimi düşük, tekniği iptidai olan tarımın baş mevkii işgal etmesi karşısında, iktisadi kalkınmayı süratlendirmek için tarımı modern bir bünyeye kavuşturmak ve hem nüfus artışı hem de zirai bünyede mevcut fazla işgücünü süratle sanayide ve diğer sektörlerde verimli kılmak gerektiğini düşünüyoruz...”

AP programı, md.30: “Sanayileşmemizin süratlenebilmesi için nüfusumuzun teknik kabiliyetini, eğitim seviyesini arttırmak, sanayi alanında sermaye terakümünü hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmek, bu çalışmanın gerektirdiği teknik ve ekonomik bilgilerle onu teçhiz etmek lüzumuna kaniiz...”

DP programı, md.54: “Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur...”

¹⁶⁵ Akalın, s.90.

¹⁶⁶ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2004, s.152.

¹⁶⁷ Cize ve Sakallıoğlu, s.29.

¹⁶⁸ Savran, s.148.

¹⁶⁹ Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992, s.104-105.

Parti programlarından da açıkça görüldüğü gibi her iki parti de tarım kesimini önemsemekle birlikte DP'nin çok belirgin olarak tarıma öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlara karşılık AP tek başına iktidar koltuğuna otururken, 27 Mayıs askeri darbesini kışkırtan ve müdahaleden sonra da yönlendirmeye çalışan parti olarak kabul edilen CHP ana muhalefet partisi olmaktan kurtulamamıştır ve 27 Mayıs onca çabaya rağmen CHP'yi ne iktidar yapabilmiş ne de güçlenmesinde etkili olabilmıştır.¹⁷⁰

Burada belirtilmesi gerek bir diğer nokta da, AP'nin Türk siyasal yaşamındaki benzersiz özelliğidir. Bu özellik partinin genel ideolojisi ve politikaları üzerinde TSK'nin baskın faktör olarak belirmesidir. Ülkemizde müdahaleler ve onları izleyen geçiş dönemlerine egemen olan askeri iktidarlar, tüm siyasi partilerin kaderlerini belirleyici rol oynamışlardır; ancak AP için durum daha farklıdır: Bu partinin kuruluşundan kapatılışına kadar (1961-1981) geçen yirmi yıllık sürede, ordu faktörünün taşıdığı ağırlığın parti açısından önemsiz sayılabileceği ya da kaale alınmadığı bir tek gün bile yoktur; öyle ki partinin sosyal tabanı, politik ilke ve davranışları, demokrasi ve hukuk anlayışı ve hatta uğradığı iç bölünmeler bile, diğer partilerde görülmemiş biçimde ordu merkezli gelişmelerin etkileri altında süregelmiştir.¹⁷¹

Bir görüşe göre, çok partili döneme geçişle birlikte ülkeyi yöneten DP, ülkedeki demokrasiyi geliştirmek yerine, tek parti yönetimini taklit ederek rejimi yozlaştırmış, temel hak ve özgürlüklere dayalı demokrasiyi çoğunluğun diktatörlüğüne çevirmiştir.¹⁷² Söz konusu görüş 27 Mayıs askeri müdahalesinin de buna karşı yapıldığını savunmaktadır. Daha açıkçası Türkiye'nin ilk darbesinin, DP'nin rejimi yozlaştıran ve diktatörlüğü andıran uygulamalarına karşı yapılmış olan bir darbe olduğu söylenmektedir. Bu sebeple kuruluş yıllarında AP, demokrasi ve özgürlükler konusunda öncülü olan DP'nin 'şaiBELİ' geçmişinden kendini arındırıp yeni bir parti kimliğiyle ortaya çıkmak istemiştir ve AP'nin demokrasi anlayışının, giderek otoriterleşen DP'ninkinden farklı olduğunu vurgulamaya çok büyük önem verilmiştir.¹⁷³ Ancak, AP çok gereksinim duyulan istikrarı ve demokratik ortamı ülkeye getirememiştir. Özellikle 1969 yılında yapılan seçimlerin ardından her şey daha da kötüye gitmiş ve 11 Şubat 1970'te yani seçim zaferinden dört ay kadar sonra, AP içindeki muhalifler

¹⁷⁰ İba, s.197.

¹⁷¹ Cizre ve Sakallıoğlu, s.29.

¹⁷² Emre Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, s.196.

¹⁷³ Cizre ve Sakallıoğlu, s.32.

Bütçeye karşı oy kullanıp hükümetin düşmesine neden olmuş, Demirel istifa ettiyse de yeniden göreve getirilmiştir; ancak bu ters gidişten kurtulamayan Demirel için 11 Şubattan sonra düşüş dönemi başlamıştır.¹⁷⁴ Bunun yanı sıra ülke içindeki durumun da kötüye gitmesi, öğrenciler arasındaki sağ-sol kavgasına ek olarak, DİSK'in 15-16 Haziran 1970 tarihinde Sendikalar Yasası'nı protesto eden ve tahribata da yol açan 150 bin kişilik işçi yürüyüşünü sanayi burjuvazisini ciddi biçimde ürkütmesi sonucunda 12 Mart 1971 Muhtırası gelmiştir.¹⁷⁵

ii. 12 Mart 1971

AP iktidarı ile yeniden üretim üzerinde söz sahibi olan tarım burjuvazisi, sanayi burjuvazisinin çıkarlarını aşındırmaya başlamıştır. İşte 1971 darbesi özellikle 1960'ların sonlarına doğru ortaya çıkan kriz ortamıyla, sanayi burjuvazisinin el koyduğu artı değerdeki aşınma ve buna ek olarak sanayi burjuvazisinin el koyduğa artığa tarım burjuvazisinin de ortak olması şeklinde beliren sürecin sonucu olarak gerçekleştirilen bir darbe niteliğindedir.¹⁷⁶

12 Mart 1971 günü yapılan ve dönemin Genelkurmay Başkanı'nın imzasını taşıyan muhtıra üç maddeliydi: Muhtırada 1960 askeri müdahalesinde olduğu gibi yine ülkedeki anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzlukların giderilmesinin amaçlandığı; TSK'nin partiler üstü bir anlayışla mevcut anarşik durumu gidereceği belirtilmiştir. Bu amaçla kanunların kendilerine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirmek için, idareyi doğrudan doğruya ele almaya kararlı olduklarını söylemişlerdir.¹⁷⁷

Görüldüğü gibi bu askeri müdahalenin de ülkede yaşanan kardeş kavgası, anarşik ortam, toplumsal ve ekonomik huzursuzluğun giderilmesi amacıyla yapıldığı söylenmiş ve tabii ki işin sınıfsal boyutundan bahsedilmemiştir. Ancak döneme ait analiz yapan bir çalışmaya göre Demirel önderliğinin, sanayi burjuvazisi çıkarlarına mutlak bir öncelik vermesi ve buna paralel olarak Türkiye'de burjuvazinin parlamenter hakimiyet

¹⁷⁴ Ahmad, s.240.

¹⁷⁵ Oran, s.670.

¹⁷⁶ Akalın, s.91.

¹⁷⁷ Kayalı, s.182.

biçiminin altın çağını oluşturan 1965-1969 döneminin yaşanmasının ardından hakim sınıflar bloğunda birtakım çatlaklar oluşmaya başlamış ve 1970 yılına varıldığında sanayi burjuvazisi kendini çelişik bir siyasal konumda bulmuştur.¹⁷⁸ Bir yandan sınıf içindeki bu çatlaklarla baş etmeye çalışan sanayi burjuvazisi diğer yandan 1960'lı yıllarla birlikte yükselen/güçlenen işçi sınıfı mücadelesiyle karşı karşıya kalmış ve bu durum rejim dışı bir müdahaleyle çözülmeye çalışılmıştır. Sonuç itibariyle yapılan askeri darbeye birlikte hem siyasi krizden çıkış yolu aranmış ve hem de sanayi burjuvazisinin diğer sınıfların ekonomik artığına tek başına el koyma imkânını sağlama yolu açılmıştır.¹⁷⁹

Özellikle ekonomik açıdan sürece bakıldığında darbe öncesinde ekonomide bir durgunluk döneminin yaşandığı görülmektedir. 1960'lardan itibaren uygulanan ithal ikameci sanayileşme sürecinin, montaj sanayi biçiminde kendini gösterdiği ve bunun da giderek bir ithalat bağımlılığına ve dolayısıyla döviz bağımlılığına yol açtığından daha önce bahsedilmişti. Bu süreç Türkiye'yi bir iktisadi kriz ortamına sürüklemiştir.

Süreci şu şekilde açıklamak mümkündür: Montaj sanayi üretiminin başlaması ve daha önce de bahsedildiği gibi talebin canlı tutulması için uygulanan politikalar sonucunda iç pazarda bir talep patlaması yaşanmış ve bu durum daha fazla montaj sanayi üretimiyle karşılanmaya başlanmıştır; yani artan talebin karşılanması için üretimin artırılması yoluna gidilmiştir. Ancak bir süre sonra satın alma gücünde meydana gelen azalmadan dolayı talep, üretim artışının gerisinde kalmıştır ve dolayısıyla stok artışı ortaya çıkmaya başlamış ve üreticiler üretimlerini kısma yani kapasite kullanım oranlarını düşürme yoluna gitmişlerdir; işte bu durum kapitalist sistem için bir üretim krizi anlamına gelmektedir.¹⁸⁰

1960'lı yılların sonlarında ortaya çıkan bu kriz ortamından çıkmak için uygulanan politikalardan biri devalüasyon olmuştur. 1968'den itibaren dış çevreler, IMF aracılığıyla devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesi yönünde etkili olmaya başlamışlardır. 10 Ağustos 1970 tarihinde 1 dolar 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılarak devalüasyon yapılmış, ayrıca ithal teminatları ve damga resimleri düşürülmüş, liberasyon listeleri genişletilmiştir.¹⁸¹ Bu yolla ihracat artırılıp ithalat azaltılarak sözkonusu stok artışının

¹⁷⁸ Savran, Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, s.106.

¹⁷⁹ Akalın, s.91.

¹⁸⁰ Akalın, s.92.

¹⁸¹ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.359.

erilmesi amaçlanmıştır. 1970 devalüasyonu ve ardından 1971 askeri darbesi reel işçi ücretlerinin de aşınması sonucunu doğurmuştur.

Bir görüşe göre, 12 Mart ve sonrasında gerçekleşecek olan 12 Eylül askeri müdahaleleri, 27 Mayıs askeri darbesinin ardından oluşan demokratik yapıyı ortadan kaldırmak için uygulamaya konulmuştur.¹⁸² 12 Mart'ın gerek ekonomik gerekse siyasal ve sosyal açıdan başarısız bir girişim olduğunu kabul eden görüşler yaygındır. Müdahale sonrasında iki yıl boyunca istikrarlı bir hükümet bile kuramayan askeri müdahale, bu süre boyunca gerçek ücretleri geriletmekten, taban fiyatlarındaki artışları durduraktan, ayrıca Anayasa'da birtakım değişiklikler gerçekleştirmekten başka bir şey yapmamış ve fakat tüm bunlara rağmen işçi sınıfı hareketinin ve kitle muhalefetinin hızını yavaşlatamamıştır; tersine bu hareket 1973'ten sonra yenilenmiş bir canlılıkla boy göstermiştir.¹⁸³ 12 Mart'ın kısıtladığı özgürlükler ortamında silahlı çatışmalar duracağına, Demirel'in Mart 1975-Haziran 1977 arasında sağ partilerle kurduğu I. Milliyetçi Cephe Hükümeti ve hemen arkasından Kasım 1977-Ocak 1978 arasında görev yapan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti sırasında hızlanmıştır.¹⁸⁴ Bu süreçte bir yandan evlerde ve sokaklarda can güvenliği kalmamış, gerek siyasi sebeplerle gerekse bunalım sürecine giren ekonomik ortamın bir yansıması olarak ardı arkası kesilmeyen cinayetler işlenmeye başlanmıştır.

Bu bunalım dönemini dış konjonktürden bağımsız bir biçimde açıklamak mümkün değildir. Söz konusu dış etmenler şu şekilde özetlenebilir:¹⁸⁵

* OPEC, ham petrol fiyatlarını 1974 yılının başında beş katın üzerinde artırmıştır ve bu durum ülkedeki girdi ve enerji maliyetlerini yükseltmiştir,

* Kıbrıs Harekatı savunma harcamalarını arttırmış ve savunma alanında dış yardımların azalması sonucunu doğurmuştur,

* Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde işsizlik ve enflasyonun eşanlı olarak yaşanması biçiminde kendini gösteren ağır bir ekonomik bunalım

¹⁸² Kongar, s.201.

¹⁸³ Savran, , 1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler, s.150.

¹⁸⁴ Oran, s.670.

¹⁸⁵ Kepenek ve Yentürk, s.194.

yaşanmış ve bu durum ülkenin ihracatı, TL'nin dış değeri ve yurt dışına işçi gönderilmesi gibi konularda olumsuz gelişmelere neden olmuştur.

Türkiye ekonomisini derinden etkileyen bu olumsuz konjonktür döneminde ekonomiyi yönetenler bunları değerlendirip köklü tedbirler almak yerine, kullanılabilir tüm iç ve dış kaynakları kullanarak ekonomik bunalımı erteleme yoluna gitmişlerdir.¹⁸⁶ 1969 yılı itibarıyla emperyalist ülkelerden başlayarak tüm ülke ekonomilerini ciddi biçimde etkisi altına alan ekonomik krizin Türkiye ekonomisini 1977 yılına kadar o denli etkilememiş olması önemlidir. 1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçramaya paralel olarak kriz ortamına sürüklenen dünya ekonomisine karşın Türkiye sürekli bir seçim konjonktürü içinde, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar kullanıp zorlayarak ve de ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak tepki verme yoluna gitmiştir.¹⁸⁷ Bunun sonucu olarak planlı ve akılcı politikalarla daha hafif bir biçimde atlatılabilecek olan ekonomik kriz 1977 yılında yani üç yıllık bir gecikmeyle ve fakat tüm şiddetiyle kendini göstermiştir.

1977 yılından itibaren dış ticaret göstergeleri hızla bozulmaya başlamış, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşerken, dış ticaret açığı 4 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.¹⁸⁸ Bu dönemde daha önceki yıllarda da kullanılan Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM)'ler tekrar gündeme gelmiştir. Yetkili bankaların, yurt içinde ve dışında oturan gerçek ve tüzel kişilerin (yurda getirmeleri zorunlu olmayan) konvertible dövizleri karşılığında açtıkları hesaplar olan DÇM hesaplarının işleyişinde, yetkili bankalar bu dövizleri TC Merkez Bankası'na devreder; buna karşılık hesap sahibi isterse kendisine TL ile kredi verir, isterse döviz olarak çekerdi.¹⁸⁹ Yani sözkonusu gerçek ve tüzel kişiler isterlerse yatırdıkları dövizin karını dışarı transfer edebilir ya da isterlerse bu paraları çekebilirlerdi. Burada en önemli noktalardan biri devletin bu hesaplara kur garantisi sağlamış olmasıdır. Bu durum, süreç içerisinde kur değişimlerinden doğabilecek tüm risklerin devlete ait olduğu anlamına gelmektedir.

¹⁸⁶ Şahin, s.161.

¹⁸⁷ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.140.

¹⁸⁸ Akalın, s.95.

¹⁸⁹ Kazgan, s.183.

İşte böyle bir dönemde kısa dönemli, yüksek faizli DÇM'ler, banker borçları ve ticari krediler yoluyla milli hasılanın yüzde 5'e yaklaşan bir oranda büyümesine imkân verilmiş ve fakat bu zorlama, yıl sonu geldiğinde bütün kredi kanallarının tıkanmasıyla sonuçlanarak petrol dahil tüm ithalatın peşin ödemeyle yapılması zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁹⁰ Daha açıkçası kur garantisinin getirdiği güvenceyle ithalat finansmanında kullanılan DÇM hesapları sözkonusu dönemde Türkiye'nin başına büyük sorunlar açılmasına neden olmuştur.

Bu noktada yani ekonomik kriz konjonktüründe iktidara gelen Bülent Ecevit Hükümeti, ekonominin içinde bulunduğu ağır durumla uğraşmak zorunda kalmıştır. Söz konusu kriz koşullarının kısa vadede atlatılabilmesi için yeni kredi kaynakları bulma yoluna giden Ecevit Hükümeti standart IMF istikrar politikalarının uygulanması yönünde bir önkoşulla karşılaşmıştır. Uluslararası sermaye çevreleri tarafından önerilen ve hatta kredi vermek için zorunlu tutulan IMF politikalarının uygulanması, krizin faturasının emekçi sınıfların sırtına yüklenmesi anlamına geldiğinden hükümet bu türden bir programı bir “siyasi intihar” olarak görmüş ve direnmeye çalışmıştır.¹⁹¹

Bunun için ekonomik kriz koşullarının fiyat kontrolleri biçiminde atlatılması yolunda politikalar uygulanmış, ancak doğal olarak başarılı olunamamış ve sonuçta özellikle temel mallarda kıtlık, karaborsa ve kuyruklar oluşmuştur, mal fiyatları hızla yükselmeye başlamıştır.¹⁹² Genel fiyat düzeyi 1978 yılında yüzde 53, 1979'da yüzde 64 düzeylerine yükselmiş ve ayrıca Demirel Hükümeti tarafından 1977 yılı sonunda 17,50 TL'den 19,25 TL'ye çıkarılmış olan doların resmi kuru, Ecevit Hükümetince 1978 Şubatında 25 TL'ye ve 1979 Haziranında 47 TL'ye çıkarılmıştır.¹⁹³ Önceki yıllarda (1946, 1958 ve 1970) sadece zorunlu görülen durumlarda yapılan devalüasyon uygulaması 1977 yılından itibaren ekonomide sürekli olarak kullanılan hatta bazen yılda birkaç kez başvurulana bir ayarlama haline gelmiştir.

Burada ele alınabilecek bir diğer nokta da Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin gönderdiği dövizlerle ilgilidir. 1960'lı yıllardan sonra ulaşılan yüksek döviz rezervinde

¹⁹⁰ Boratav, s.140.

¹⁹¹ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.368.

¹⁹² Akalın, s.96.

¹⁹³ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.141.

önemli bir rol oynayan işçi dövizleri, özellikle 1970’lerin ikinci yarısından itibaren yapılan devalüasyonlar sonucunda, TL karşılığı olarak daha da büyümüş, bu sebeple işçi aile ve yakınlarına ödenirken büyük bir parasal baskı kaynağına dönüşmüştür.¹⁹⁴

1977–1980 aralığı dış ticaret açığının 4 milyar doları, dış borcun 10 milyar doları aştığı, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin 1,5 milyar dolara yaklaştığı bir dönemde Demirel’in “Türkiye 70 sente muhtaçtır” sözlerini söylediği ve ayrıca enflasyonun yanında bütçe ve KİT açıklarının da çok yüksek rakamlara ulaştığı, karaborsanın başladığı; tuz, yağ, ampul, sigara gibi temel tüketim mallarının piyasadan kalktığı, tüpgaz ve benzinin bulunamaz hale geldiği derin bir kriz dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁵

3.6.2.2 1960–1980 Döneminde Türkiye Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi ve Temel Ekonomik Göstergeleri

Bu bölümde buraya kadar anlatılan süreç rakamlarla ifade edilmeye çalışılacaktır. Amaç, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri müdahalelerinin temel ekonomik rakamlara nasıl yansıdığını göstererek önceki bölümlerin desteklenmesi ve daha anlaşılır kılınmasıdır. Böylelikle yaşanan askeri darbelerin ekonomi üzerindeki etkileri gösterilecektir.

Aşağıdaki tablo sözü geçen dönemde Türkiye’deki enflasyon oranı, ithalat ve ihracat rakamları, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) gibi temel büyüklükleri göstermektedir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1981, s.596.

¹⁹⁵ Oran, s.668.

¹⁹⁶ Oran, s.662.

Tablo 1
1961-1980 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon (TEFE) (%)	TL/\$ Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İhracat/ GSMH oranı (%)	İthalat (milyon \$)	İthalat/ GSMH oranı (%)	DT/ GSMH oranı (%)	Dış borç oranı (%)	DB/ GSMH oranı (%)	Doğrudan Yabancı Sermaye (milyon \$)
1961	2,9	9,04	5.479,6	346,7	6,33	507,2	9,26	15,58	-	-	1,2
1962	5,7	9,04	6.370,9	381,2	5,98	619,4	9,72	15,71	-	-	4,2
1963	4,2	9,04	7.389,5	368,1	4,98	687,6	9,31	14,29	-	-	4,5
1964	1,2	9,08	7.853,8	410,8	5,23	537,2	6,84	12,07	964,0	12,27	11,9
1965	8,1	9,08	8.450,0	463,7	5,49	572,0	6,77	12,26	1.051,0	12,44	11,6
1966	4,8	9,08	10.068,2	490,5	4,87	718,3	7,13	12,01	1.149,0	11,41	9,7
1967	7,6	9,08	11.176,3	522,3	4,67	684,7	6,13	10,80	1.286,0	11,51	9,0
1968	3,2	9,08	18.049,9	496,4	2,75	763,7	4,23	6,98	1.502,0	8,32	13,9
1969	7,2	9,08	20.193,4	536,8	2,66	801,2	3,97	6,63	1.678,0	8,31	13,2
1970	6,7	10,92	19.030,7	588,5	3,09	947,6	4,98	8,07	1.891,0	9,94	9,0
1971	15,9	15,14	17.243,9	676,6	3,92	1.170,8	6,79	10,71	2.177,0	12,64	11,7
1972	18,0	14,30	21.967,8	885,0	4,03	1.562,6	7,11	11,14	2.291,0	10,43	12,8
1973	20,5	14,28	27.947,4	1.317,1	4,71	2.086,2	7,46	12,18	2.654,0	9,50	67,3
1974	29,9	14,06	38.241,7	1.532,2	4,01	3.777,6	9,88	13,88	2.901,0	7,59	-7,7
1975	10,1	14,56	47.452,0	1.401,1	2,95	4.738,6	9,99	12,94	4.291,0	9,04	15,1
1976	15,6	16,17	53.683,7	1.960,2	3,65	5.128,6	9,55	13,20	6.920,0	12,89	8,9
1977	24,1	18,09	61.264,3	1.753,0	2,86	5.796,3	9,46	12,32	10.935	17,85	9,2
1978	52,6	24,63	66.827,8	2.288,2	3,42	4.599,0	6,88	10,31	13.925	20,84	11,7
1979	63,9	35,21	81.696,2	2.261,2	2,77	5.069,4	6,21	8,97	13.439	16,45	-6,4
1980	107,2	77,54	68.390,6	2.910,1	4,26	7.909,4	11,57	15,82	15.709	22,97	97,0
DT: Dış Ticaret, DB: Dış Borç, GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla, TEFE: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi											
Kaynaklar 1) DİE, İstatistik Göstergeleri, 1923-1998 s.404,495 ve 588-589.											
2) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları. Cilt 2, s.514.											
3) Dış Borç stokundaki gelişmeler: Hazine Müsteşarlığı'nın çeşitli yayınları											

Tablo 1'e göre GSMH'nin genel seyri izlendiğinde darbe dönemleri haricinde düzenli bir yükselmenin varlığı görülüyor. GSMH bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplamının parasal bir ifadesi olarak tanımlanabilir. Yani GSMH ülkede üretilen otomobil, beyaz eşya tekstil ürünü, buğday, demir-çelik gibi akla gelebilecek tüm malların ve ayrıca bireyler ya da işletmeler tarafından üretilen tüm hizmetlerin toplamının parasal ifadesidir. Tabloya bakıldığında 27 Mayıs 1960 darbesinden 1 yıl sonra GSMH'nin yükselme sürecine girmiş olduğu fakat 1969 yılında yaklaşık 20 milyon dolar olan GSMH'nin 1970-1971 yıllarında düşüş eğilimine girdiği görülmektedir.

Döneme bakıldığında 1960'lı yıllarda uygulamaya başlanan planların özellikle 1977 yılından sonra ekonominin içine düştüğü kriz koşulları nedeniyle etkisiz hale geldiği görülmektedir. Bu sebeple özellikle 1978 ve sonrası rakamlarda büyük değişiklikler gözlenmektedir.

Milli hasıladan bahsederken sektör paylarını da dikkate almak gerekir. Aşağıdaki iki tabloda sektörel hasıllar, sektörlerin GSMH içindeki nispi payları ve ayrıca sektörel hasılların büyüme hızları gösterilmiştir.¹⁹⁷

Tablo 2
GSMH, Sektörel Hasıllar ve Kişi Başına Dönem Ortalamaları
(1968 Faktör Fiyatları ile)

		1960-62	1963-67	1968-72	1973-77	1978
Tarım	(a)	26375	29800	34192	39750	44970
	(b)	(0.360)	(0.319)	(0.267)	(0.219)	(0.214)
	(c)	-	%13	%14.7	%16.3	%13.1
Sanayi	(a)	12248	18250	28916	44552	53546
	(b)	(0.166)	(0.193)	(0.255)	(0.246)	(0.255)
	(c)	-	%49	%58.4	%54.1	%20.2
Hizmetler	(a)	31660	41171	58997	87085	104025
	(b)	(0.340)	(0.439)	(0.458)	(0.482)	(0.496)
	(c)	-	%30	%43.3	%47.6	%19.5
GSYİH	(a)	73680	93588	126710.2	177095	207905
	(c)	-	%27.7	%35.4	%39.8	%17.4
GSMH	(a)	73303	93768	128635	180846	209774
	(c)	-	%27.9	%37.2	%40.6	%16
Nüfus	(d)	28.2	31.2	35.3	40	43.1
	(e)	-	%2.1	%2.6	%2.7	%3.1
Kişi başına GSMH (TL)	(f)	2599	3005	3644	4521	4867
	(e)	-	%15.6	%21.3	%20.1	%7.6

(a) Dönem ortalaması, milyon TL olarak
(b) Sektörün GSYİH'daki nispi payları
(c) Bir dönem ortalamasından diğer dönem ortalamasına büyüme hızı
(d) Dönem ortalaması nüfus, milyon olarak
(e) Her dönemde nüfusun yıllık artış hızı
(f) Dönem ortalaması olarak kişi başına gelir
Not: Rakamlar yuvarlaklaştırılmıştır.
Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları

¹⁹⁷ Şahin, s.123-124

Tablo 3
1963–1977 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%)
(Sabit Fiyatlarla)

	1963-67		1968-72		1973-77		1978	
	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1	3.7	3.3	4.1	2.7
Sanayi	12.3	9.7	12	7.6	11.4	9.9	8	3.7
Hizmetler	6.8	7.9	6.3	7.7	6.8	7.9	6.1	4
İnşaat	10.7	8	7.2	6.6	11.9	7.1	-	-
Ulaştırma	10.5	7.2	7.2	7.8	8.2	9.2	-	-
GSYİH	6.9	6.4	6.8	6.1	7.6	6.9	5.9	4.3
GSMH	7	6.7	7	6.9	7.9	6.5	6.1	2.9
(a) Plan hedefleri								
(b) Gerçekleşme								
Kaynaklar 1) DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, s.6.								
2) TOB (Türkiye Odalar Birliği), İktisadi Rapor, 1988, s.7.								

Tablo 3’e bakıldığında 1978 ortalamaları dışında kalan dönemde yani 1963-77 aralığında GSMH hedeflerine oldukça yaklaşıldığı görülmektedir. Söz konusu dönemde GSMH yılda ortalama yüzde 6.7 oranında büyümüştür. Sektörler açısından incelediğimizde ise tarım sektöründeki büyümenin, hedeflenenin hep gerisinde kaldığı fakat özellikle hizmetler sektöründe büyüme hedeflerinin sürekli aşılmış olduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe gerçekleşen yıllık büyüme hızları hedeflere yakın düzeylerde seyretmektedir.

Buradan hareketle milli hasıladaki gelişmeye sanayi kesiminin tarım kesiminden daha fazla katkı yapmış olduğu söylenebilir. Bir çalışmaya göre 1960-61’de sanayinin (cari fiyatlarla) GSMH’den payı %17.5 iken, bu oran 1975-76’da %21.2’ye yükselmiştir; tarımın payı ise aynı yıllar arasında %36.5’ten %27’ye düşmüştür.¹⁹⁸ Yani GSMH’nin bileşiminin sanayi sektörü lehine değiştiği görülmektedir.

Önemle belirtilmesi gereken bir konuda dönemde hizmetler kesiminin yaşadığı aşırı büyümedir. 1963-1977 aralığında uygulanan her üç planda da hizmetler sektörünün hedeflenen rakamların çok üzerinde gerçekleştiği Tablo 3’te açıkça görülmektedir. Bu da

¹⁹⁸ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.361.

ekonominin üretken olmayan bu kesiminin, üretken kesime göre daha hızlı büyüdüğünü göstermektedir; yani dönemde hizmetler sektörü sanayiden daha büyük bir hızla gelişmiştir.

Bir çalışmada, üretken olmayan faaliyetlerdeki bu aşırı şişkinleşmeyi açıklayabilecek iki etken üzerinde durulmuştur. Buna göre dışa karşı korumacı bir gelişme sürecini izleyen ve bunu giderek yükselen bir ithalat eğilimiyle sürdüren bir ekonomide, ithal mallar üzerinde doğan yüksek karlar sanayi sermayesinden çok ticaret sermayesine intikal etmiştir; bu durum sanayi ile hizmetlerin büyüme hızları arasındaki farkın dolaylı bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Aynı görüş ikinci bir etken olarak ise, tarımın ihraç ettiği nüfus fazlasının sadece küçük bir bölümünün sanayi tarafından emilebildiğini ve ekonominin, geri kalan nüfus fazlasına bir hayat alanı sağlayacak marjinal verimsiz faaliyet biçimlerini üretme esnekliğini sağlayabildiğini göstermektedir¹⁹⁹ Daha açıkçası kırsal kesimdeki nüfus fazlası kente geldiğinde sadece sanayi işçiliği ya da işsizlik gibi iki seçenek arasında kalmamış, hizmetler sektörü ve marjinal verimsiz faaliyetlerin söz edilen şişkinliği onlara başka imkanlar da yaratmıştır.

Tüm bunlara paralel olarak sektörlerin kaydettiği bu büyüme hızları GSMH ve GSYİH oranlarına da yansımıştır. Tablo 2’de ekonomik sektörlerin GSYİH içindeki paylarına bakıldığında, dönem süresince tarım sektörünün nispi payının düştüğü, sanayi ve hizmetler sektörlerinin nispi paylarının ise yükseldiği söylenebilir.

Tablo 1’e geri dönüp enflasyon oranına bakıldığında 1971 yılına kadar tek haneli enflasyon rakamlarına sahip bir ekonomi görülmektedir. Hatta 1964 yılında enflasyon oranı yüzde 1.2 gibi çok düşük bir orandır 1970 yılına gelindiğinde yüzde 6.7 olan enflasyon 1971’de bir anda yüzde 15.9’a yükselmiştir. Önceki bölümde bahsedildiği gibi, 10 Ağustos 1970 kararları sonucunda yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve 12 Mart 1971 müdahalesinin getirdiği olumsuz konjonktür sözkonusu enflasyon oranını etkilemiştir. 1971 yılıyla birlikte çift haneli enflasyon rakamlarını gören Türkiye, sonraki yıllarda sürekli olarak bu durumla karşı karşıya kalmıştır. Tabloda 1980 yılı enflasyon oranının yüzde 107.2’ye vurduğu görülmektedir.

¹⁹⁹ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.131.

Tabloya göre enflasyon oranları darbe dönemlerinde yükselme eğilimindedir. Gerek 1971 gerekse 1980 yılı oranları tabloda verilmiştir ve darbe sonrası dönemlerde uygulanan politikaların enflasyonda artış yarattığı görülmektedir. Ancak söz konusu durum 1960 darbesi için sözkonusu olmamıştır. Aşağıdaki tabloda 1960 öncesi döneme ait bazı ekonomik göstergeler yer almaktadır.²⁰⁰

Tablo 4
1955-60 Yıllarına Ait Bazı Temel Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	Kişi Başına GSMH (Cari üretici Fi., \$)
1955	7.9	7.1	7.3	286
1956	3.2	16.9	7.8	322
1957	7.8	18.7	8.2	414
1958	4.5	15.1	8.7	481
1959	4.1	19.5	9.1	583
1960	3.4	5.3	9.6	358
Kaynaklar 1) DPT (1997), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-1998. 2) DİE (1994), İstatistik Göstergeler, 1923-1992.				

Tabloya bakıldığında 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde yaklaşık % 15 ila 20 aralığında değişen enflasyon oranının darbe sonrasında %3-6 aralığında seyrettiği görülmektedir. Yani diğer iki darbe döneminden farklı olarak 1960 darbesi sonrasında uygulanan politikalar enflasyon oranında bir iyileşmeye neden olmuş gözükmektedir.

Bu aşamada dönemin dış ticaret rakamlarına da bakılmalıdır. 1960 yılından itibaren ithal ikameci bir sanayileşme sürecine giren Türkiye'nin bunu montaj sanayi biçiminde uyguladığından daha önce bahsedilmişti. Söz konusu süreç Türkiye'nin ithal ürün bağımlılığını arttırmış ve böylece Türkiye daha fazla sanayi üretimi için daha yüksek düzeyde ithalata gereksinim duyan bir ülke haline gelmişti. Bu bilgiler ışığında tabloya geri döndüğünde, dönem boyunca ithalat rakamlarının hep ihracat rakamlarının üzerinde olduğu açıkça görülmektedir. Bu da ülkede sürekli olarak bir dış ticaret açığı durumunun yaşanması

²⁰⁰ Osman Demir ve Adem Üzücü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi", <http://idari.cu.edu.tr/igunes/makale/ararejim.doc> (11 Mayıs 2007).

anlamına gelmektedir. Özellikle 1970’lerden sonra dış ticaret açığı gözle görülür düzeylerde dir.

Belirtilen dönemlerde ihracatın ve ithalatın oransal birleşimi aşağıdaki tablolarda verilmiştir.²⁰¹

Tablo 5
İhracatın Oransal Birleşimi

	1963-67	1978-72	1973-77
Toplam İhracat (milyon dolar)	2255.4	3048.3	8420.8
Tarım Ürünleri (%)	79.3	74.2	60.1
Madenler (%)	4	5.9	5.6
Sınai Ürünler (%)	16.7	19.7	34.2
	100	100	100
Kaynaklar 1) Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, s.56. 2) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.64.			

Tablo 6
İthalatın Oransal Birleşimi

	1963-67	1968-75	1973-78
Toplam İthalat (milyon dolar)	3200,0	4998,3	26.126,3
Yatırım Malları (%)	34,7	31,6	39,6
Ara Malları ve Hammaddeler (%)	54,9	58,0	56,9
Ham Petrol (%)	9,3	9,4	22,3
Tüketim Malları (%)	10,3	10,4	3,5
	100	100	100
Kaynaklar 1) Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, s.57. 2) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979, s.535-536.			

²⁰¹ Şahin, s.155-156.

Tablo 5'e bakıldığında toplam ihracat gelirleri içinde tarım ürünlerinin payının dönem başlarında yüzde 79.3 düzeylerindeyken, dönem sonuna yaklaşıldığında yüzde 60.1'e gerilediği görülmektedir. Buna karşılık aynı dönemde sınaî ürünlerinin ihracatı yüzde 16.7'den yüzde 34.2'ye yükselmiştir. Bu yükselmeye rağmen sözü edilen dönemde Türkiye'nin ihracat yapısına bakıldığında, ülkenin hala tarım ve hammadde ihracatçısı bir ülke olduğu açıkça görülmektedir.

İthalatın yapısıyla ilgili temel bir bilgi edinmek için ise Tablo 6'ya bakılabilir. Buna göre yine dönem başı ve dönem sonu oranlar karşılaştırıldığında ara malları ve yatırım malları ithalatının yükseldiği buna karşın tüketim malları ithalatının yüzde 10.3'ten yüzde 3.5 oranlarına gerilediği gözlenmektedir. Tabii ki ara malları ve yatırım malları oranlarında görülen bu yükselmeler ülke ekonomisinin dışa bağımlılığını arttırıcı bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Petrol ithalatı ise 1973 yılına kadar yaklaşık yüzde 9 oranlarında seyrederken bu yıldan sonra, yüzde 22.3 düzeylerine ulaşmıştır. Bu durum dünyada yaşanmakta olan ve daha sonraki yıllarda Türkiye'yi de etkileyecek olan bunalımın bir yansıması olarak algılanabilir.

Bu bölümde son olarak dönemdeki sanayinin gelişimine kısaca bakılacaktır. Sanayi sektöründe hangi üretim kollarının daha hızlı büyüdüğünü görebilmek için verilen tablolara bakılmalıdır.²⁰²

Tablo 7
İmalat Sanayinin Yapısı 1963-1980

Yıllar	Üretim Değerinden Paylar (%)					İşçi Sayısından Paylar (%)				
	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam
1963	66,7	4,4	20,5	8,4	100	65,4	3,7	18,7	12,2	100
1980	39,8	10,1	42,6	7,5	100	54,2	11,1	24,8	9,9	100

Tablo 7-8 Kısaltmalar: Y.T.M.: Yaygın tüketim malları
D.T.M.: Dayanıklı tüketim malları
A.M.: Ara mallar
Y.M.: Yatırım malları

Kaynak: Çeşitli İmalat Sanayi Sayımlarından yapılan hesaplamalar

²⁰² Boratav, Çağdaş Türkiye, s.364.

Tablo 8
Devlet Sanayinin Yapısı 1963-1980

Yıllar	Üretim Değerinden Paylar (%)					İşçi Sayısından Paylar (%)				
	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam
1963	53,3	0,4	36,5	9,8	100	57,0	0,2	24,1	18,7	100
1980	29,2	0,1	64,5	6,2	100	53,9	2,3	33,3	10,5	100

Tablo 7’de dönemdeki imalat sanayinin yapısını gösteren rakamlar yer almaktadır. Buna göre 1960-80 aralığında dayanıklı tüketim malları ve ara malları sanayinin yükselmiş olduğu görülmektedir. Dayanıklı tüketim malları yüzde 4.4’ten yüzde 10.1’e yükselirken, ara malları yüzde 20.5’ten yüzde 42.6’ya yükselmiştir. İthal ikameci sistemde üretimin zamanla dayanıklı tüketim mallarından yatırım malları sanayine geçmesi hedeflenir. Bu durum sistemde gelişmenin bir ifadesidir. Türkiye’nin sözkonusu dönemde imalat sanayi içinde yatırım mallarının oranına bakıldığında yüzde 8.4’ten yüzde 7.5’e gerilediği görülür. İşçi sayısı bakımından ise yüzde 12.2’den yüzde 9.9’a düşmüştür.

Devletin sanayi kesimi içindeki payına bakıldığında 1960’ların başında yaygın tüketim malları alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu oran Tablo 8’de yüzde 53.3 olarak verilmiştir. 1980’e gelindiğinde ise, geçen sürede devletin yaygın tüketim malları sanayisindeki yatırımlarını yüzde 29.2’ye çektiği buna karşın ara mallara daha fazla yöneldiği anlaşılmaktadır. 1963 yılında yüzde 36.5 oranında gerçekleştirdiği ara malı yatırımlarını, 1980’e gelindiğinde yüzde 64.5’e yükseltmiştir. Türkiye’de sürekli olarak tartışılan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT’ler) aracılığıyla devlet, zamanla özel sektöre girdi ve ara malları sağlama işlevi yüklenmiştir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen grafikler ışığında askeri darbe dönemlerine ait birtakım sonuçlara varmak mümkündür. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra, temel ekonomik göstergelerde çok düşük düzeylerde de olsa iyileşmelerin yaşandığı görülmektedir. Ancak, darbe öncesindeki rakamların zaten kötü düzeylerde olmadığına, daha açık bir ifadeyle darbeye yol açacak kötülükte rakamlar olmadığına altı çizilmelidir. Yine de bu görece iyileşme diğer iki askeri darbeye ait rakamlara göre farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin rakamları önceki yıllara oranla olumsuz bir

durumu göstermektedir. Darbe sonrası enflasyon ve işsizlik artmış, dolar cinsinden GSMH’de düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte ihracat düşme, ithalat ise yükselme eğiliminde olduğundan dış ticaret açığının da yükselmiş olduğu görülmektedir. Sonuç olarak söz konusu askeri darbelerin ülkeye ait ekonomik göstergeleri etkileyen olaylar olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.2.3 1960–1980 Döneminde Uygulanan İktisadi Politikaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Çalışmanın başından beri incelenen tüm süreçler sınıf ilişkileri çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Türkiye’nin siyasal, toplumsal ve ekonomik geçmişine damgasını vurmuş olan üç önemli olayın yani askeri darbelerin algılanabilmesi ve açıklanabilmesi için ülkede varolan sınıfların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinin göz ardı edilmemesi zorunluluğudur. Buradan hareketle bu bölümde, 1960-80 arasında yaşanan sürecin ve uygulanan politikaların gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

Bir ülkede gelir dağılımının dengesiz/adaletsiz olması demek, servetin büyük bir bölümünün yüksek gelirli grupların elinde toplanması demektir ve bu durum sözkonusu toplumlarda birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Demokrasi kavramı, toplumun ve doğanın nimetleri kadar, güzelliklerini de adilce bölüşme düzeni²⁰³ olarak tanımlanırsa, adil bölüşümün ve adil gelir dağılımının demokratik olarak nitelendirilen bir toplum için ne denli önemli olduğu vurgulanmış olur.

Günümüzde gelir dağılımının anlaşılması için en çok kullanılan kavramlardan biri kişisel gelir dağılımı kavramıdır. Burada ele alınan genelde, elde edilen gelirin kaynağı ve bileşimi değil, miktarıdır; buna göre nüfus yüzde 20’lik beş farklı gruba ayrılarak, her bir gruba düşen gelir miktarı hesaplanma çalışılır. Bu yönde 1963-1983 yıllarını kapsayan bir tablo oluşturulmuştur.²⁰⁴

²⁰³ Tanilli, Değişimin Diyalektiği ve Devrim, s.22.

²⁰⁴ Kepenek ve Yentürk, s.457.

Tablo 9
Hanehalkının Beşli Ayrımına Göre Hanehalkı Gelir Payları

Hanehalkı Yüzdeleri	1963	1968	1973	1983
I. %20 (den az)	4,5	3,8	3,5	2,6
II. %20	8,5	7,0	8,0	6,9
III. %20	11,5	10,0	12,0	12,6
IV. %20	18,5	20,0	19,5	21,4
V. %20 (den çok)	57,0	60,0	56,5	55,9
Toplam	100	100	100	100
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,52
Kaynak: 1963 ve 1973 yıllarına ait rakamlar DPT'ye aittir.				

Yukarıdaki tabloda yer alan veriler, farklı nitelikteki araştırmalarda elde edilmiş sonuçları içerdiğinden birbirleriyle doğrudan kıyaslanmaları durumunda tam doğru sonuçlar vermeyebilir. Bunun en önemli nedenlerinden biri o dönemde Türkiye’de gelir dağılımı konusunda yapılan araştırmaların sınırlı olmasıdır. Tabloda görüldüğü gibi DPT ve ayrıca diğer kişiler tarafından yapılan araştırmalar, çalışma yöntemlerindeki ya da hedef kitlelerindeki farklılıklar nedeniyle değişik sonuçlara ulaşabilmektedirler.

Ancak yine de bu tabloya göre dönemdeki gelir dağılımı yorumlandığında birtakım sonuçlar çıkmaktadır. Örneğin en düşük gelirli yüzde 20’nin gelirden aldığı pay 1963 yılında yüzde 4.5 iken, 12 Mart askeri müdahalesinden iki yıl sonra yapılan araştırmada yüzde 3.5 olarak görülmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında söz konusu müdahalenin en düşük gelirli yüzde 20’lik grubu olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Aynı şey ileriki bölümlerde incelenecek olan 12 Eylül askeri darbesinden sonra yapılan gelir dağılımı araştırması için de söylenebilir. Bunlara karşın bu aşamada 27 Mayıs askeri darbesinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini söylemeye imkân yoktur, çünkü ülkede yapılan bu yöndeki anketler DPT’nin kuruluşundan sonra yani 1960 askeri darbesinden sonra gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9’a geri dönüp en yüksek gelirli yüzde 20’lik grubun gelirden aldığı paya bakıldığında 1963 yılında yüzde 57 olan oranın 1970 askeri darbesinden sonra yüzde 56.5’e düştüğü görülmektedir. Ancak bu durum diğer grupla kıyaslandığında daha ufak düzeyde bir

düşüşü göstermektedir. Yine bu grubun da 1980 sonrası rakamlarına bakıldığında benzer bir düşüş gözlenmektedir.

Burada en önemli nokta hangi yıla bakılırsa bakılsın en düşük gelirli yüzde 20'lik grup ile en yüksek gelirli yüzde 20'lik grup arasında gelire sahip olma farkının her daim çok yüksek olduğudur. 1963 yılında I. grup gelirin yüzde 4.5'ine, diğer grup ise yüzde 57'sine sahipken; 1983 yılına gelindiğinde I. grup yüzde 2.6 diğer grup ise yüzde 55.9 oranında gelirden pay almaktadır ve bu aradaki farkın dönemin başından sonuna daha da açıldığı görülmektedir. Burada özellikle 1970'lerden sonra yaşanan yüksek enflasyonun ve olumsuz ekonomik konjonktürün, gelir dağılımını sabit ve düşük gelirliler aleyhine bozduğu söylenebilir.

Bu bölümde son olarak sözkonusu dönemdeki bölüşüm göstergelerini daha detaylı ve farklı bir şekilde gösteren bir tablo verilecektir.²⁰⁵

²⁰⁵ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.137.

Tablo 10
Başlıca Bölüşüm Göstergeleri 1962-1976

	Reel Ücretler		Tarımın Ticaret Hadleri				
			Genel		Tekil Ürünler		
Yıllar	(1)	(2)	(3) A	(4) B	(5) Buğday	(6) Pamuk	(7) Tütün
1960-61	-	-	100	100	100	100	100
1962	-	-	102	112	125	105	151
1963	100	31,3	105	118	126	106	232
1964	103	31,6	104	113	120	97	169
1965	108	27,5	100	117	130	94	137
1966	113	28,00	105	116	119	88	150
1967	120	25,5	102	120	119	98	138
1968	126	25,2	104	120	115	90	133
1969	128	25,2	108	122	113	87	127
1970	146	25,9	112	128	111	98	121
1971	157	25,5	105	130	111	105	112
1972	142	24,1	113	125	101	104	120
1973	143	27,1	132	130	95	126	116
1974	142	27,0	131	129	119	128	144
1975	173	28,7	136	126	113	116	209
1976	220	31,7	145	117	101	123	190
(1) Sanayi Sayımları ve Toptan Eşya Fiyatlarına Göre							
(2) Sınai Katma Değerde Ücret Payı (%)							
Kaynaklar: DİE, Hazine ve çeşitli çalışmalardan elde edilen rakamlar							

Tablo 10, 1962-1976 döneminin çeşitli bölüşüm göstergelerini yansıtmaktadır. O yıllarda varolan gelir dağılımının yapısının daha iyi görülebilmesi için bölüşüm süreçlerinin ve döneme egemen olan politikaların etkilerinin de bilinmesi gerekmektedir. Daha önceki bölümlerde, ithal ikameci stratejinin sonucunda sanayi kesiminin tarımdan çok daha hızlı bir biçimde büyümüş olduğundan bahsedilmiştir. Buna göre, bu politikaların ve korumacılığın yerli sanayiye sağladığı avantajlar nedeniyle görelî fiyatların sanayi lehine dönmesi beklenirken, tarıma dönük popülist politikaların etkilerinin daha baskın çıktığı gözlemlenmektedir.²⁰⁶ Yani dönemde tarım ve sanayi arasındaki fiyat ilişkilerinin tarım lehine dönmüş olduğu söylenmektedir.

²⁰⁶ Boratav, Çağdaş Türkiye, s.366.

1960-1961 yılı 100 kabul edildiğinde, tarımın ticaret hadlerinin 1975-76 yıllarında ortalama 122'ye yükselmiş olduğu görülmektedir. Tabloda üç ayrı tarım ürünün görelî fiyatları verilmiştir. Burada yine dönem başı 100 olarak kabul edildiğinde, dönem sonunda tütünün oldukça iyi bir duruma ulaştığı, buğdayın ise diğerlerinden daha kötü bir durumda olduğu söylenebilir. Dönemin tamamı göz önüne alındığında, buğday fiyatlarının 1960'lı yıllarda daha yüksek olduğu, 1966'dan itibaren düşmeye başladığı, ancak genel anlamda 1960-61 görelî durumundan daha iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Bunun kesintiye uğradığı tek yıl ise 1973 yılı olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte pamuğun fiyatının 1960'lı yıllar boyunca gerileyip 1970'li yıllarda yükseldiği; tütünün ise bazen dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genel olarak dönem başı durumunun çok üzerinde seyrettiği söylenebilir.

Önceki bölümlerde ekonominin üretken olmayan kesimlerinin diğer kesimlere göre daha hızlı bir yükselme yaşadığı söylenmiştir. Burada buna ek olarak korumadan kaynaklanan fiyat avantajlarının, sanayi sermayesinden çok ithalata dönük ticaret sermayesine ve genel olarak da hizmetler kesimine intikal ettiği söylenebilir; bu konuyu inceleyen bir çalışmada 1960-61 ile 1975-76 dönemleri kıyaslandığında hizmetlerin millî hasıla içindeki payının sabit fiyatlarla yüzde 4.6, cari fiyatlarla yüzde 5.7 arttığı; sanayinin ise aynı dönemde sabit fiyatlarla yüzde 8.7, cari fiyatlarla yüzde 3.8 genişlediği saptanmaktadır.²⁰⁷ Bu durum tarım-dışı kesimde, fiyat ilişkilerinin hizmetler sektörü lehine, sanayi sektörü aleyhine dönmüş olduğu ve korumacılıktan doğan fiyat avantajlarından sanayiden ziyade ticaret sermayesinin yararlandığı biçiminde yorumlanmıştır.

Gelirin, toplum kesimlerinin ekonomik işlevlerine göre bölüşümünü ayrıntılı bir biçimde inceleyen ilk çalışma 1973 yılında DPT tarafından yapılmıştır. Ücretliler, sermaye sahipleri ve küçük üreticiler arasında gelirin nasıl bölüşüldüğünü gösteren bu çalışmayla ilgili bir tablo aşağıda gösterilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁷ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.138.

²⁰⁸ Kepenek ve Yentürk, s.459.

Tablo 11
Toplumsal Kesimlere Göre Gelir 1973

		Ortalama		
	Hanehalkı Yüzdesi	Gelir Yüzdesi	Gelir (Bin TL)	Gini Oranı
Ücretliler	37,0	31,9	21,3	0,39
Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	10,7	35,2	81,5	0,41
Küçük Üreticiler	52,3	32,9	15,5	0,43
Toplam	100,0	100,0	19,8	0,51
Kaynak: DPT, Gelir Dağılımı, 1973, s.195.196.				

1973 yılına ait bilgiler edinebileceğimiz Tablo 11’de toplam hane halkının yüzde 37’sini oluşturan ücretliler kesiminin, gelirin yüzde 31.9’una sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın sermaye sahipleri (ve bunlarla birlikte ele alınan serbest meslek sahipleri) toplam hane halkının yüzde 10.7’sini oluşturmakta ve gelirin yüzde 35.2’sini elde etmektedirler. Tablodan açıkça görülebilecek bir diğer bilgi de sözkonusu dönemde küçük üreticiliğin çok yaygın olduğudur. Bu kesim toplam hane halkı yüzdesinin yarıdan fazlasını oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, toplam hane halkının yüzde 52.3’ünü oluşturan küçük üreticiler, gelirin yüzde 32.9’una sahiptirler.

Dönemde uygulanan politikaların reel ücretlere yansımaları görmek için Tablo 10’a geri dönebilir. Tabloda 1963 yılı 100 olarak kabul edilmiş ve 1976 yılına gelindiğinde reel ücretler 220’ye çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında ise 12 Mart 1971 askeri müdahalesini izleyen birkaç yıl dışında işçi ücretlerinin reel olarak artmış olduğu gözlemlenmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da şudur: 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra 1961 yılında bir Anayasa hazırlanmış ve sözkonusu dönem özgürlüklerin arttırıldığı, işçi hareketlerinin yaygınlaştığı; sendikal hareketlerin, grev, toplu sözleşme hakkı gibi süreçlerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde uygulanan politikalar paralelinde reel ücretlere bakıldığında bir artış gözlenmesi doğaldır. Tabloda reel ücretlerin 1963 yılından itibaren sürekli olarak yükseldiği, 1971 yılında 157’ye çıktığı ve fakat 12 Mart sonrası getirilen yasaklamalar ve uygulanan politikalar çerçevesinde 1971 sonrası birkaç yıllık bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Sonrasında yani 1969 yılında

dünyada görülen ekonomik bunalımın 1977 yılında Türkiye'ye yansımaya kadar geçen sürede uygulanan birkaç yıllık popülist politikalar nedeniyle reel ücretlerde yine bir yükselme meydana gelmiş ve fakat kriz süreciyle birlikte durum yine tersine dönmüştür.

Son olarak sınaî katma değerden yani aslında net hasıladan ücretlilerin aldığı paya bakıldığında; dönem başında yüzde 31.3 iken, 1972'de yüzde 24.1'e düşmüş olduğu görülmektedir. Yani geçen sürede işçi sınıfının görece durumunun bozulmuş olduğu söylenebilir. 1973 yılından itibaren ise sanayi sektörü içindeki emek-sermaye mücadelesi, sendikal hareketin militanlaşmasına paralel olarak keskinleşmiş; ücretlerin payı her yıl artmış ve 1976'da yeniden dönem başındaki duruma ulaşmıştır.²⁰⁹ Yani dönem sonuna yaklaşıldığında, işçi sınıfının ekonomik mücadelesi önceki bölümlerde bahsedildiği gibi bazı kesimlerin ama özellikle sanayi sermayesinin hazım sınırlarının ötesinde sonuçlar vermeye başlamış ve ekonomideki güç dengelerini tehdit eden bu durum sonucunda yeni bir askeri müdahalenin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.

²⁰⁹ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.139.

4. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ VE YANSIMALARI

Önce 27 Mayıs 1960 ve ardından 12 Mart 1971 askeri darbeleri ile TSK'nin ülke idaresi üzerindeki gücünü ve ağırlığını açıkça yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, önceki bölümlerde anlatılan süreç sonrasında 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askeri darbeye karşı karşıya kalmıştır. Bu darbenin gerek ekonomik gerekse toplumsal ve siyasal sonuçları diğer askeri müdahalelere oranla çok daha derin izler bırakmış ve ülke yeni bir döneme girmiştir. 12 Eylül'ün her alanda yarattığı yıkıcılığa paralel olarak rahatlıkla uygulama imkanı bulan 24 Ocak 1980 Kararları (bundan böyle '24 Ocak Kararları' olarak kullanılacaktır) sonrasında Türkiye Ekonomisinde köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır.

Bu bölümde söz konusu noktalardan hareketle, 1980 sonrasında Türkiye'nin yaşamış olduğu süreç anlatılmaya çalışılacaktır. Bir ülkede yaşanan herhangi bir toplumsal olayın, döneminin iç ve dış koşullarından bağımsız açıklanamayacağı düşüncesinden hareketle, ilk olarak 1980 yılı ve sonrasında uluslararası ortamı hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Ardından yaşanan askeri darbenin meydana geldiği iç ortam ve darbe sonrasında toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan gelişmeler incelenecektir. Söz konusu gelişmelerin, ülkedeki toplumsal sınıflar üzerindeki yansımalarından da bahsedilecek olan bu bölümün ardından, anlatılan süreç tablolar aracılığıyla detaylandırılacaktır. Tüm bunların ardından, önceki bölümde de yapıldığı gibi, bu kez 1980 sonrası dönemin bireyler ve toplumsal sınıflar üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, döneme ait gelir dağılımı ve bölüşüm göstergeleri ana hatlarıyla ele alınacak ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

4.1 1980 DÖNEMİNİN ULUSLARARASI ORTAMI VE GELİŞMELERİ

ABD'nin 2. Savaş sonrasında hegemonik güç olarak ortaya çıktığından daha önceki bölümlerde bahsedilmiştir. 1980 yılı ve sonrasında kapsayan dönem ise, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki baskıların giderek arttığı ve neoliberal iktisat politikalarının bu ülkelere yaygın olarak dayatılmaya başlandığı bir dönem olarak kendini

göstermiştir.²¹⁰ Bu süreç sonrasında küreselleşme kavramından daha sık bahsedilmeye başlanmıştır. Küreselleşmenin özünü Batı'nın altyapısıyla (kapitalizm) ve üstyapısıyla (rasyonalizm, demokrasi, insan hakları vb) tüm dünyaya yayılması olarak tanımlayan bir görüşe göre Batı'nın bu yayılması üç tarihsel dalga şeklinde ortaya çıkmıştır.²¹¹ Küreselleşmeyle ilgili bu görüş, birinci dalgayı 1490'lı yıllarla yani merkantilist dönemle ilişkilendirmiş, ikinci dalgayı ise 1890'lı yıllarda yaşanan sanayi devrimi süreci ile açıklamıştır. Buna göre sanayi devriminin olanaklarıyla taşınan ikinci dalga, emperyalizmle sonuçlanmış ve bunun ardından gelen üçüncü dalga globalleşme denilen olguyla tanımlanmıştır.

1970'li yılların başından itibaren oluşmaya başlayan ve dünya ekonomisi üzerinde söz sahibi olacak düzeyde güçlenip gelişen Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)'in globalleşme olarak ifade edilen bu süreçteki yerleri çok önemlidir. Üretimden dağıtımına her alanda kar maksimizasyonu ilkesiyle hareket eden ve bu yolla tüm dünyaya yayılan bu şirketlerin ortaya çıkışı ve güçlenmesine paralel olarak dünya üzerinde ticaretin ve doğal olarak ekonomilerin serbestleşme sürecinde oldukları açıkça görülmüştür. Planlı ve ithal ikameci bir ekonomik süreçten çıkan Türkiye de adım adım bu serbestleşme sürecinin içine çekilmiştir.

Özellikle 1980 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikalarında kendini gösteren neoliberal ideoloji, dünya ekonomisinde ve özellikle sermaye alanında globalizasyonun sağlanmasını ve buna paralel olarak devletin ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmasını savunmakta, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesini istemektedir.²¹² Bu süreçte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ve tabii ki Türkiye'de, ileride değinileceği gibi istikrar politikaları ya da yapısal uyum politikaları adı altında birtakım politikalar uygulanması yoluna gidilmiştir. Neoliberal ideolojinin hakim olduğu 1980'li yılların özellikle ekonomik sonuçlarını ve bedellerini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin halkları ağır bir biçimde ödemiştir. Neoliberal dalga ve küreselleşme süreci hem gelişmiş ülkelerin kendi içlerinde bir sınıfsal saldırıya ve hem de dünyanın efendisi olarak ifade edilen az sayıdaki gelişmiş ülkenin ve onlarla aynı paralelde hareket eden uluslararası

²¹⁰ Akalın, Türkiye'de Devlet Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.59.

²¹¹ Oran, s.41.

²¹² Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.106-07.

finans çevrelerinin, ticaret kuruluşlarının, küresel şirketlerin gelişmekte olan ülkeler üzerinde zaten varolan hakimiyetlerinin daha da pekişmesine yol açmıştır.²¹³

Bu süreçle, gelişmekte olan ülke ekonomilerine birtakım politikalar uygulatılarak sisteme entegre olmaları sağlanmıştır. Söz konusu politikalar devletin iktisadi alandaki yerinin ve yetkilerinin azaltılması, özelleştirmeler, devalüasyon gibi çok belirgin uygulamalardır. Bununla birlikte sürecin yarattığı olumsuzlukların halen giderilememiş olduğunun altını da çizmek gerekir. Uygulanan tüm bu politikalar ülkelerin kendi içinde ve ülkeler arasında varolan sosyal farklılıkların daha da artması sonucunu doğurmuş; bir yandan büyük yoksulluklara yol açarken, diğer yandan bazı kesimlerin daha da zenginleşmesine neden olmuştur. Servetin daha önce eşi görülmemiş bir biçimde giderek daha az sayıda insanın eline toplanması, küreselleşme olarak ifade edilen sürecin en kötü sonucu olarak gösterilmiştir.²¹⁴

Öte yandan, salt ülkeler açısından bakıldığında, 1980’li yılların başında sisteme dahil olan ülkelerde bir durgunluk havası hakim olmasına karşın, takip eden yıllarda Batı’nın ve ABD’nin petrol krizinin etkisinden sıyrılarak kendini toparladığı ve ekonomik anlamda tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu süreçteki önemli olaylardan biri ise 70’lerin ortasından itibaren kendini gösteren, ellerinde dolar (petro-dolar) birikmiş olan petrol üreticilerinin, sahip oldukları bu dolarları Batı’da yer alan banka ve şirketlere yatırımları olmuştur; bu süreç sonrasında hem söz konusu şirketlerin sermaye yapıları daha da güçlenmiş hem de bu petro-dolarlara sahip olan bankalar, petrol şoku yüzünden ekonomileri kötüye giden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kredi vermek yoluyla daha da kuvvetlenmişlerdir.²¹⁵

1980’li yılların başından itibaren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükümlülükleri düzenli bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu süreçte kredi veren kuruluşlar tarafından ortaya atılan yeniden takvime bağlama, yeniden yapılandırma gibi uygulamalar IMF ve DB politikaları çerçevesinde verilen kredilerle birleşmiştir. Bunlar sözde, faizlerin zamanında ödenmesini güvence altına alma yönündeki politika uygulamaları olarak

²¹³ İnsel, s.15.

²¹⁴ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar**, Emrah Dinç (çev.), İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001, s.58.

²¹⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, s.11.

gösterilmesine karşın, gelişmekte olan ülkelerin ödenmemiş borçlarının büyümesi sonucunu doğurmuştur.²¹⁶ Burada dış ekonomik konjonktür açısından önemli olan noktalardan biri de IMF ve DB'nin süreç içerisindeki konumlarıdır. Kuruldukları dönemden itibaren uluslararası kapitalist sistemin sorunsuz bir biçimde işlemesine aracılık eden bu kurumlar 1980'li yıllarla birlikte daha farklı ve güçlü bir şekilde gelişmekte olan ülke ekonomilerine müdahale etme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu kurumlar 1980'li yılların başından itibaren bunalımı yönetmek ve düzenleme politikaları oluşturmak üzere birlikte hareket etmişler ve bu iki kurum büyük borç tahsildarlarına dönüşmüşlerdir.²¹⁷

Neoliberal politikaların ve küreselleşme söylemlerinin tüm dünyaya egemen olduğu 1980'li yılların bir diğer önemli özelliği ise bölgeselleşme eğilimleridir. Bunlar içerisinde en önemli yere sahip olan Avrupa Birliği'nin temelleri 1950'li yıllara dayanmaktadır, ancak burada bu ayrıntı üzerinde durulmayacaktır. Bu noktada önemli olan 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'yla Avrupa Ekonomik Topluluğu (şimdiki adıyla Avrupa Birliği) ile ilişkilerine resmiyet kazandıran Türkiye'de, 1980'li yıllarla birlikte bu ilişkilerde uzun yıllar sürecektir olan çalkantılı bir döneme girilmiş olmasıdır. Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki süreç Türkiye'nin Topluluk ile olan ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir.

Özetle, neoliberal iktisat politikaları 1980'li yıllara damgasını vurmuş, bu yolla hem uluslararası kapitalist sermayenin yayılması önündeki tüm engeller bir bir kaldırılmış ve hakimiyeti daha da pekiştirilmiş, hem de uygulanan istikrar politikaları ve yapısal uyum politikaları sonrasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulundukları zor durum daha da perçinlenmiştir. Bu ülkelerin çoğu borç krizlerine girmekle kalmamış, aynı zamanda kendilerine dayatılan ekonomi politikalarıyla gelişmiş ülkelere olan bağımlılıkları daha da artmıştır. Söz konusu dönemin uluslararası ortamını ana hatlarıyla böylece özetledikten sonra Türkiye'nin bu süreçten nasıl etkilendiği; daha açık bir ifadeyle, 1980 sonrası uygulanan politikalar karşısında nasıl bir tavır izlediğinin anlaşılabilmesi için dönemin iç ortamı hakkında yapılacak olan incelemeye geçilebilir.

²¹⁶ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi; IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Neşenur Domaniç (çev.), İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 1999, s.53.

²¹⁷ Eric Toussaint, **Ya Paran Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF'nin Üçüncü Dünya Politikaları**, Maral Berberyan (çev.), İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999, s.174.

4.2 1980 DÖNEMİNİN İÇ ORTAMI VE GELİŞMELERİ

4.2.1 Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler

1980’li yıllara birbiriyle bağlantılı iki çok önemli olay damgasını vurmuştur. Bunlardan biri ekonomik açıdan büyük önem taşıyan ve Türkiye’nin 1980 sonrası iktisat politikası uygulamalarını etkileyen 24 Ocak Kararları’dır. Diğeri ise Türkiye’nin yaşadığı üçüncü ve sonuçları itibarı ile en ağır askeri müdahalesi olarak anılan 12 Eylül darbesidir.

1977 yılı itibarı ile Türkiye’yi etkisi altına alan ekonomik kriz konjonktürünün giderek yoğunlaştığından ve bununla ilgili alınan önlemlerden önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Ortalama reel GSYİH büyüme hızının yüzde 0.95’lere kadar gerilediği 1977-1980 aralığında, büyüme hızında meydana gelen bu yavaşlamanın nedenleri olarak söz konusu dönemdeki enflasyonist ortamı, dış borcu, döviz darboğazını, dış kaynak sağlama imkanlarının kapanmasını, ithalattaki durgunluğu ve yaşanan enerji sıkıntısını göstermek mümkündür.²¹⁸ Tüm bunlara paralel olarak dönemin hükümetleri varolan sorunları gidermek, daha açıkçası dış borç krizini aşmaya yarayacak dış kaynak sağlayabilmek için 1978 ve 1979 yıllarında IMF ile iki ayrı sözleşme imzalamış ve istikrar programlarını yürürlüğe koymuşlardır. Söz konusu istikrar tedbirlerine bakıldığında, IMF’nin geleneksel politikalarını yansıttığı görülmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir.²¹⁹

* Devalüasyon,

* KİT ürünlerine zam ve ücret-maaş artışların sınırlandırılması,

* Harcamaların kısılması ve KİT zararlarının azaltılması yoluyla kamu açıklarının kapatılması,

* İthalatın kısılması, ihracatın arttırılması ve bu yolla cari işlemler açığının azaltılması,

* Faizlerin yükseltilip tasarrufların özendirilmesi,

* Yatırımların azaltılması,

²¹⁸ Akalın, Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politigi, s.83.

²¹⁹ Şahin, s.170.

* DÇM uygulamasına son verilmesi.

Alınan bu kararların bir kısmı uygulanmış bir kısmı ise uygulanamamıştır. Bununla birlikte, 1980 yılına kadar uygulanan tüm bu politikalar ekonominin kötü gidişatını durdurmamış, aksine ülkenin temel ekonomik göstergelerindeki olumsuz durum devam etmiştir. Enflasyon yükselişini sürdürmüş, yapılan devalüasyonlarla TL'nin değeri giderek aşındırılmıştır. Ekonomideki bu olumsuz gidişata sosyal ve siyasal kargaşa da eşlik etmiştir. 1978 ve 1979 yılları sokak çatışmalarının ve üniversitelerde sergilenen çatışmaların arttığı, siyasal partiler arasındaki gerilimlerin tırmandığı ve bunlara paralel olarak sağlıklı kararların alınmadığı ya da alınan kararların yürütülemediği bir dönem olarak açıklanmaktadır.²²⁰

Böyle bir ortamda iktidara gelen Demirel, varolan ekonomik sorunları çözülmesi için Turgut Özal'dan yardım istemiş ve kendisine Planlama Müsteşarlığı görevini önermiştir. Özal, aynı zamanda Başbakanlık Müsteşarlığı görevinin de kendisine verilmesi koşuluyla görevi kabul edeceğini bildirmiştir.²²¹ Tüm bu gelişmeler sonrasında yıl sonuna gelindiğinde Turgut Özal hem Planlama Müsteşarlığı'na atanmış hem de Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirilerek bir anlamda ekonomik yönetim kendisine devredilmiştir. Daha 1980 yılına girmeden Turgut Özal, Demirel'e daha sonraları 24 Ocak Kararları olarak anılacak olan iktisadi istikrar programının ana hatlarını ortaya koyan bir rapor hazırlamıştır. Raporun en ilginç savlarından biri Türkiye'de ücretlerin çok yüksek olduğu ve bu denli yüksek ücretlerle ihracat yapılamayacağı, bunun için de ücretleri kontrol altına alacak birtakım yöntemlerin bulunması gerektiğidir.²²² Eskiden beri iş ve sermaye çevreleriyle arasında köklü ilişkiler olduğu bilinen Özal'ın 24 Ocak Kararlarını hazırlarken de bu çevrelerin çıkarlarıyla örtüşen politikalar üretmiş olması önemli ve beklenilmesi gereken bir noktadır.

Sonuç olarak gerek ekonomik gerekse siyasal ve toplumsal açıdan oldukça kötü ve sonuçları açısından da son derece ağır bir dönem geçiren Türkiye'de, söz konusu

²²⁰ Kazgan, s.192.

²²¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2002, s.390.

²²² Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.147.

olumsuz konjonktürün ekonomik ayağına çözüm getirmek için 24 Ocak 1980 tarihinde İktisadi İstikrar Tedbirleri yürürlüğe konmuştur.

4.2.1.1 24 Ocak 1980 Kararları'nın Ana Hatları ve Amaçları

24 Ocak Kararları'nın uygulanması sürecini 12 Eylül askeri darbesinden bağımsız bir şekilde algılamak ve açıklamak mümkün değildir. Bu sebeple söz konusu kararların uygulanma süreci ve sonuçları askeri müdahale ile birlikte ele alınacaktır. Ancak, bundan önce 24 Ocak Kararları'nın kapsamından ve amaçlarından ana hatlarıyla da olsa bahsetmekte fayda vardır.

Bu noktada söylenebilecek şeylerden ilki 24 Ocak Kararları'nın temelini neoliberal yaklaşımın oluşturduğudur. Neoliberal politikaların 1980'li yıllara damgasını vurmuş olduğundan önceki bölümde bahsedilmiştir. Bu politikalar çerçevesinde uygulanan 24 Ocak Kararları asıl olarak IMF'nin pek çok az gelişmiş ülkeye sunduğu geleneksel istikrar programının ve yine söz konusu ülkelere bu kez Dünya Bankası tarafından sunulan yapısal uyum programının içeriğini kapsamaktadır. Yapısal uyum, uluslararası kapitalizmin taleplerini yerine getirmek için gerekli olan bünye değişikliği olarak tanımlanmaktadır ve buna göre Türkiye Cumhuriyeti açısından 24 Ocak Kararları, salt ekonomik niteliği aşan, çok önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.²²³ Özellikle 1980'lerin başından itibaren IMF-DB tarafından az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kredi vermenin önkoşulu olarak dayatılan iktisadi istikrar ve yapısal uyum programlarının yapısal uyum ayağı, birtakım yapısal reformların ve düzenlemelerin yapılması anlamını taşımaktadır. Bu yapısal reformlar; ticaretin liberalizasyonu, bankacılık sektörünün kuralsızlaştırılması, devlete ait işletmelerin ve tarım alanlarının özelleştirilmesi, vergi reformu gibi önlemlerden oluşmaktadır.²²⁴ Bu çerçevede hem kısa hem de uzun vadeli amaçlara sahip olan 24 Ocak İktisadi İstikrar Tedbirleri, Türkiye'nin sonraki yıllarına damgasını vuran bir politika değişikliğini içermesi açısından önemlidir.

²²³ Oran, Türk Dış Politikası Cilt: 1, s.665.

²²⁴ Chossudovsky, s.73.

Ekonomideki kötü gidişatı durdurmak amacıyla alındığı ileri sürülen 24 Ocak Kararları'nın amaçları ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir.²²⁵

- * Fiyat istikrarının sağlanması,
- * Ödemeler dengesinin yeniden kurulması,
- * Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması,
- * Ekonominin dışa açılması ve bu yönde sanayileşme stratejilerinin geliştirilmesi,
- * Kamu kesiminin ekonomi içerisindeki yerinin azaltılması.

Ana hatlarıyla belirtilen bu amaçlara bakıldığında fiyat istikrarı ve ödemeler dengesi ile ilgili kararların önceki yıllarda da IMF ile yapılan sözleşmeler çerçevesinde uygulanan/uygulaması öngörülen maddeler olduğu açıkça görülmektedir. Burada önemli olan nokta, nihai amacı Türkiye Ekonomisi'nin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu ve bu bağlamda ekonominin dışa açılımının sağlanması²²⁶ olarak gösterilen bu modelin piyasa ekonomisinin işlerliğinin sağlanması ve devletin ekonomideki payının ve ağırlığının azaltılması konularına kesin bir öncelik vermiş olmasıdır.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için 24 Ocak Kararları kapsamında Türkiye'nin IMF'ye vermiş olduğu niyet mektubu şunları taahhüt etmektedir.²²⁷

- * Enflasyonu durdurmak ve fiyat istikrarını sağlamak için sıkı para politikası uygulanacak,
- * Akaryakıt fiyatları, tarım ürünlerinin taban fiyatları ve KİT ürünlerine ait fiyatlar enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak,
- * Kamu harcamaları kısılacak, ancak enerji yatırımları bundan etkilenmeyecek,

²²⁵ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.107-108.

²²⁶ Sinan Sönmez, s.485.

²²⁷ Kazgan, s.200-201.

- * Faiz oranları arttırılacak,
- * Ücret anlaşmazlıkları konusuna çözüm getirilmeye çalışılacak,
- * Döviz kuru değişken olacak ve bu yolla Türkiye'nin rekabet gücü sağlanmaya çalışılacak,
- * Borç yönetimine özen gösterilecek,
- * Ülke ekonomisi giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönecek,
- * Hükümet alınacak ekonomik önlemler konusunda sürekli olarak IMF'ye danışacaktır.

Verilen niyet mektubunda da açıkça görüldüğü gibi öncelikli hedeflerden biri artık üç haneli rakamlara ulaşmış bulunan enflasyonun kontrol altına alınması yönünde olmuştur. Bir görüşe göre 24 Ocak Kararları, yaşanan enflasyonun özellikle devlet sektöründen kaynaklanan yönüne önem vermiş ve bu çerçevede iki yaklaşım benimsemiştir. Bunlardan ilki devlet bütçesine ait açıkların enflasyonist etkisinin göz önüne alınması gerektiğidir. Buna göre bütçe denkleştirilmeli ya da en azından bütçe açıkları minimum düzeye indirilmelidir. Bu görüşe göre ikinci yaklaşım ise KİT'lerin devlet hazinesine yük olmaktan çıkarılması ve bu şekilde enflasyonu kamçılamalarına imkân verilmemesi yönündedir.²²⁸

Çalışmada yer alan Tablo 1'de yer alan veriler ışığında enflasyon oranının 1980 yılında yaklaşık yüzde 107 oranında gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu durum uygulanmasına karar verilen sıkı para politikasının en temel gerekçelerinden biri olarak gösterilebilir. Mevcut enflasyon sorununu sıkı para politikası uygulayarak çözüme ulaştırmak yönündeki görüş parasalcı yaklaşımın bir uygulamasıdır. Serbest piyasa koşullarının egemenliğini ve sorunsuz işleyişini sağlamaya dayanan parasalcı görüşün politika önerilerine

²²⁸ Kılıçbay, s.177-178.

göre; eğer ülkede enflasyon varsa, para ve kredi arzı kısılmalı, bütçe açıkları giderilmeli ve bu yönde toplam talebi azaltıcı başka önlemler de alınmalıdır.²²⁹

Daha önce bahsedilmiş olan, işçi ücretlerindeki yüksekliğin ekonomiye olan etkisi konusundaki görüş de bu anlatılanlar çerçevesinde şekillenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, uygulanacak olan sıkı para politikasının önemli bir ayağının, işçi ücretlerindeki yüksekliğe karşıt olarak kendini gösterdiği söylenebilir. Bir görüşe göre ücret ve maaşların alım gücünün düşük tutulması yönündeki politikanın başlıca üç amacı vardır:²³⁰

* Ücretlerin yüksekliği işveren açısından bir maliyet unsuru olduğundan, bunların düşük tutulmasına yönelik olarak uygulanacak politikalar kar oranlarını arttırıcı etki yapacaktır. Amaçlanan şey bu yolla iç ve dış sermayenin yatırımlara yönelmesini sağlamaktır.

* Bunun bir diğer sonucu yerli üretimin maliyetinin düşürülmesi yönündedir. Burada amaçlanan ise üretilen ürünlerin dış pazarlarda satılmasını kolaylaştırmaktır.

* Söz konusu görüşe göre ücret ve maaşların düşük tutulmak istenmesinin bir diğer amacı iç talebin kısılması ve bu şekilde hem iç fiyatlarda kararlılığı hem de ülkede tüketilmeyen ürünlerin ihracatını sağlamaktır; ne var ki uygulanan bu politikayla bahsedilen amaçlara ulaşılamayacaktır.

Burada ücretlerle bağlantılı olarak önemli olan bir diğer nokta ise sendikal faaliyetlere ilişkin düzenlemelerdir. Neoliberal yaklaşımlara dayanarak hazırlanan 24 Ocak Kararları'nda her türlü sosyal harcamaların kısıtlanması ve sendikaların pasifize edilmesi yoluyla reel ücretlerin düşürülmesi çok temel bir politikadır.²³¹ Bu süreç özellikle 12 Eylül askeri darbesinin getirdiği ortamla birleştiğinde daha geniş bir uygulama imkanı bulacak ve sendikal faaliyetler tümüyle yasaklanacaktır. Konuyla ilgili olarak 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasının yarattığı sonuçlara ileride daha detaylı olarak yer verilecektir. Ancak daha öncesinde birkaç noktanın daha altının çizilmesi gerekmektedir.

Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve dışa açılmak üzerine inşa edilen 24 Ocak Kararları'nın temel yaklaşımlarından biri de, genelde tüm kamu kesiminin

²²⁹ Kepenek ve Yentürk, s.198.

²³⁰ Yakup Kepenek, **12 Eylül'ün Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasi**, Ankara: V Yayınları, 1987, s.47.

²³¹ Şahin, s.175.

özelde ise KİT'lerin faaliyetlerinin sınırlandırılması gerektiğidir. Burada amaçlanan şey kamu kesiminin giderek etkinliğini yitirmesi sonucunda özel kesimin daha hızlı gelişeceği yönündeki düşüncedir. Ancak bir görüşe göre bu tür bir zorunlu bağlantı anlayışının ne kuramsal ne de uygulamalı bir dayanağı bulunmaktadır.²³²

Keza Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devlet ve sermaye sınıfı arasında her daim yakın bir ilişkinin var olduğu ve devletin özel sektörün gelişimi konusunda uyguladığı politikalar dikkate alınacak olursa, yukarıda bahsedilen amacın doğru olmadığı görülecektir. Daha açık bir ifadeyle devletin, özel sektöre ait sermaye birikiminin sağlanması konusunda halka ait kaynakları halka rağmen ve halkın çıkarlarının aksine sermayenin kullanımına açması bu iki sektör arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini açıkça göstermektedir.²³³ Yine de 24 Ocak Kararları'nda bu durum görmezden gelinmiş ve devletin ekonomideki payını ve müdahalelerini azaltmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. Eskiden beri özel sektöre ucuz girdi sağlama görevini yerine getiren, buna rağmen her daim bütçe üzerinde bir yük olarak görülen/gösterilen KİT'lerin özelleştirilmesi yönündeki çalışmalara da yine bu yıllarda başlanmıştır.

24 Ocak Kararları'nın temel amaçlarına ve bu amaçları gerçekleştirmek için kullanılacak olan ekonomi politikası araçlarına ana hatlarıyla değinilmiştir. Verilen tüm bu bilgilerden sonra, 24 Ocak Kararları'nın uygulamaya sokulmasının yarattığı sonuçlar, dönemin siyasal ve toplumsal gelişmeleri ışığında incelenecektir.

4.2.1.2 12 Eylül Askeri Darbesi ve 24 Ocak Kararları'nın Uygulanma Süreci

İçeriği itibarıyla özellikle geniş halk kitleleri üzerinde olumsuz etkiler yaratacak olan 24 Ocak Kararları'nın başta bu kesimler olmakla birlikte toplumun çok büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilmemesi ve dahası protestolar aracılığıyla tepki oluşturmaları beklenebilirdi. Ancak, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe bu beklentilerin önünü kesmiştir. Bu durum 24 Ocak Kararları'nın uygulanabilmesi için askeri otoritenin

²³² Kepenek ve Yentürk, s.206.

²³³ Akalın, Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.78.

desteğine duyulan ihtiyacı ve 12 Eylül darbesinin sınıf karakterini; yani darbenin hangi sınıfın çıkarına/hangi koşullar altında gerçekleştiğini açıkça ortaya koymaktadır.²³⁴ Askeri darbe ortamında 24 Ocak kararlarının ödünsüz uygulanmasını sağlayacak her türlü koşulun sağlanmış olması nedeniyle, 24 Ocak'ın 12 Eylül'süz asla uygulanamayacak olduğu ve 12 Eylül'ün yapılmasının bir nedeninin de bu olduğu yorumları sıkça yapılmıştır.²³⁵

24 Ocak ve 12 Eylül arasında bir ilişki olduğu doğrudur, ancak bu ilişki bir neden-sonuç ilişkisi değildir, tam aksine her ikisi de aynı nedenin sonuçlarıdır. Daha açık bir ifadeyle hem 24 Ocak hem de 12 Eylül Türkiye'de sermaye birikiminin tıkanıklıkları karşısında, sermayenin önündeki engellerin aşılması adına yapılan atılımın birer ürünüdür.²³⁶

Sokaklardaki ve üniversitelerdeki sağ-sol kavgalarından, işlenen binlerce siyasal cinayete kadar her anlamda çökmüş bir toplumsal yapıya, bunalım içerisinde bir ekonomik ve siyasal yapının da eşlik ettiği böyle bir dönemde TSK bir kez daha yönetime el koymuştur. TSK 12 Eylül 1980 günü sabaha karşı TRT'den müdahale metnini okumuştur. Okunan bildiride; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iç ve dış düşmanların tahriki içinde olduğu, devletin başlıca organlarıyla işlemez hale getirildiği, siyasal partilerin uzlaşmaz tutumlar içinde olduğu ve tüm bu durumlar sonucunda vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehlikeye düşürüldüğünden bahsedilmiştir. Bunlara ek olarak bildiride Atatürkçülük yerine, irticai fikirlerin üretildiği ve bu durumun ülkedeki yurttaşları bölünme ve iç savaşın eşiğine getirmiş olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir ortam içerisinde TSK'nin kendisine verilen yetkiye dayanarak ülke yönetimine bütünüyle el koymuş olduğu söylenmiştir. Diğer askeri müdahalelerde olduğu gibi darbenin amacı olarak yine; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, kardeş kavgasını ve muhtemel bir iç savaşı önlemek amaçları gösterilmiştir. Hedeflenen şeyin demokratik düzenin işlemesi önündeki engellerin kaldırılması olduğu vurgulanmış ve Bildiri tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edildiğini²³⁷ duyurarak sona ermiş, TSK devlete ait tüm yetkileri ele alarak ülkeyi yönetmeye başlamıştır.

Bir görüşe göre, 12 Eylül askeri müdahalesi 27 Mayıs 1960'da başlayan askeri müdahaleler döneminin ve de yaşanan bu 20 yıllık militarizasyon sürecinin mantıklı bir

²³⁴ Akalın, s.51.

²³⁵ Oran, Türk Dış Politikası Cilt: 1, s.665.

²³⁶ Savran, Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, s.109.

²³⁷ Turan, s.408-409.

sonucudur; daha açık bir ifadeyle bu darbe ordunun devleti ve toplumu, yeniden düzenleme ve denetleme fonksiyonunun somut bir biçimidir.²³⁸ 27 Mayıs'tan itibaren giderek artan bir biçimde müdahale yetkilerini arttıran TSK bunu, 12 Eylül 1980 darbesiyle de sürdürmüştür.

Darbe sonrası, temel insan haklarının ve demokratik hareketlerin askıya alınmasıyla işe başlanmış; öncelikle TBMM kapatılarak siyasi parti liderleri ve milletvekilleri, önde gelen sendikacılar ile meslek örgütlerinin başkanları gözaltına alınmıştır; yani darbenin ilk günlerinde ülkede gözaltına alma ve toplama kampanyası yaşanmıştır.²³⁹ Tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmesinin ardından yaşanan bu gözaltı ve tutuklama olaylarıyla aynı süreçteki bir diğer gelişme de sokaklardaki çatışmaların durmasıdır. Bu süreçte 12 Eylül ile ilgili olarak yapılan yorumlardan biri ilgi çekicidir. Buna göre 11 Eylül günü büyük kan kaybetmekte olan Türkiye'ye 13 Eylül'de derhal bir sükûnetin gelmesi, anarşinin istenerek yaratıldığı yönünde yorumlara neden olmuştur.²⁴⁰

Askeri müdahale sonrası uygulanan politikaların sermaye kesiminin talepleri doğrultusunda yürütüldüğünün altını çizmek gerekir. Burada en önemli nokta 12 Eylül ile birlikte daha önce bahsedilen işgücü piyasasını kontrol altına alma amacının yerine getirilebilmiş olmasıdır. 24 Ocak Kararları'nın en belirgin amaçlarından biri olan ücretler ve maaşlar konusundaki durum 12 Eylül askeri müdahalesi ile uygulanma imkanı bulmuştur. Özellikle bu süreçte sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, işçilerin grev haklarının yasaklanması ve de ücret belirlenmesi konusunun toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu (YHK)'na kaydırılması²⁴¹ gibi uygulamaların söz konusu amacın yerine getirilebilmesine yönelik uygulamalar olduğu açıkça görülmektedir. Bu uygulamalarla birlikte işçi ücretlerindeki aşınmalar garanti altına alınmış olup, bunlara ek olarak aynı durum memur maaşları konusunda da kendini göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle söz konusu dönemde memur maaşlarında, bu kesime ait emekli ikramiyeleri, kıdem tazminatları gibi haklarda ve de tarıma yönelik destekleme politikalarında büyük ölçüde reel ve göreceli gerilemeler/aşınmalar gerçekleşmiştir.²⁴² Tüm bu uygulamalar askeri rejim

²³⁸ İba, s.261.

²³⁹ Çavdar, s.264.

²⁴⁰ Oran, s.671.

²⁴¹ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.150.

²⁴² Korkut Boratav, **Türkiye Tarihi:5 Bugünkü Türkiye: 1980-2003**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2004, s.191.

döneminde hazırlanan bir anayasa ile desteklenmiş ve daha rahat hayata geçirilme imkanı bulmuştur.

Bu noktada bir parantez açmakta fayda vardır. 12 Eylül ile birlikte 12 Mart'ın devamı ya da başka bir deyişle 27 Mayıs'ın karşıtı bir anayasa yapıldığını savunan bir görüşe göre bu yeni anayasa bir bütün olarak 'Baskı Anayasası' niteliğindedir.²⁴³ 27 Mayıs askeri müdahalesini takiben çıkarılan 1961 Anayasası birçok görüşe göre Türkiye'nin gördüğü en özgürlükçü ve demokratik anayasası olarak kabul edilmektedir. Ancak bu görüşün tersini savunanlar da vardır. Bu görüşlerden birine göre 1961 Anayasasının, dinsel örgütlenmelerin engellenmeye çalışılması ile ilgili maddesi ülkede özgürlüklerin sınırlandırılmasına sebep olan bir uygulama olarak gösterilmiştir. Daha açık bir ifadeyle söz konusu görüşe göre; bir düşüncenin yasaklanabileceği yönündeki bir mantık, doğal olarak başka bir düşüncenin de yasaklanabilme olasılığını getirdiğinden, düşünce özgürlüğünü sınırlandıran bir durumdur.²⁴⁴ Bunun yanı sıra özgürlükçü ve demokratik sıfatlarıyla nitelendirilen 1961 Anayasası'nın birtakım uygulamaları demokrasi kavramı açısından bazı tartışmalar yaratmaktadır. Buna göre askerin ya da daha açıkçası TSK'nin ülke yönetimine müdahale imkanlarının 1961 Anayasası ile artırıldığı yönünde görüşler mevcuttur. Bu anayasa ile Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanlığı'ndan ziyade Başbakanlığa karşı sorumlu hale getirilmiş ve anayasa, savunma, güvenlik gibi konularda hükümete tavsiyelerde bulunmak üzere Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturulmuştur.²⁴⁵

Avrupa Birliği sürecinde yol almaya çalışan Türkiye'de MGK bu anlamda tartışmalı bir kurum halini almıştır. Daha açık bir ifadeyle bugün AB tarafından antidemokratik olarak nitelendirilen ve değiştirilmesi istenen MGK asıl itibarıyla 1961 Anayasası tarafından oluşturulmuş olan bir kuruldur. Tüm bu tartışmalara rağmen 1961 Anayasası'nın birçok açıdan demokratik ve özgürlükçü bir anayasa olduğu yönündeki görüşlerin çoğunlukta olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Neredeyse tüm bu görüşlerin üzerinde fikir birliğine vardıkları bir nokta da 12 Eylül sonrası oluşturulan 1982 Anayasası'nın esas itibarıyla baskıcı ve çoğu yönden özgürlükleri kısıtlayıcı bir anayasa olduğudur. Bu açıdan 27 Mayıs ve 12 Eylül dönemlerinin anayasalarını karşılaştıran bir

²⁴³ İba, s.261.

²⁴⁴ Kayalı, s.90.

²⁴⁵ Hale, s.125.

çalışmada iki nokta üzerinde durulmuştur. Birinci nokta; 1982 Anayasası ile askerlerin, yine kendilerinin yaptırmış olduğu çok özgürlükçü bir anayasayı, çok anti-demokratik bir anayasa ile değiştirmiş olmaları; ikincisi ise, her iki anayasanın hazırlanmasının sivil kesimlerce yapılması ve kamuoyunun desteği ile kabul edilmiş noktalarıdır.²⁴⁶ Aynı kişi bir başka çalışmada 1982 Anayasası özgürlüklerin kısıtlanması anayasası olarak ifade edilmiştir. Buna göre bu anayasa vatandaşlara ait temel hak ve özgürlüklerden her bahsedişinde, bunların nasıl kısıtlanabileceğini de ayrıntılı bir biçimde belirtmiştir.²⁴⁷

Konuyla ilgili bir başka görüşte ise 1982 Anayasası Türkiye'nin en antidemokratik ve gerici anayasası olarak nitelendirilmiş ve anayasanın halk oyuna sunulması durumunun son derece despotik bir süreçte gerçekleştirildiğinin altı çizilmiştir.²⁴⁸ Buna göre yaklaşık yüzde 92'lik "Evet" oyunun çıktığı halk oylamasında birçok tehditkar ve yasakçı politikalar uygulanmıştır. Burada daha fazla ayrıntıya girilmesi konunun bütünlüğü açısından gereksizdir. Ancak son söz olarak, ilerleyen bölümlerde kapsamlı olarak inceleneceği üzere, 1982 Anayasası'nın sermaye sınıfı lehine ve emek-geniş halk kitleleri aleyhine hükümler içerdiğinin ve bu anlamda 24 Ocak-12 Eylül sürecini destekleyen bir Anayasa olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Bu bilgiler ışığında ve yaşanan askeri darbe süreci paralelinde daha önce ana hatlarıyla bahsedilen 24 Ocak 1980 Kararları'nın daha detaylı bir incelemesine geçilebilir.

24 Ocak Kararları ile ekonomi politikalarında meydana gelen dönüşümün en önemli noktalarından biri fiyat hareketleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi bu süreçte istenen şey serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve kamu kesiminin ekonomiden elini çekmesiyle ekonominin serbest piyasa kuralları çerçevesinde işlemesi yönündedir. Bunun için uygulanan en önemli ve belirleyici politikalardan biri fiyatların piyasalardaki arz ve talebe göre belirlenmesi yönünde olmuştur. Burada bahsedilen fiyatlar kavramına; emek ve sermayenin fiyatları ile döviz kuru da dahildir; buna göre hem mal/hizmet piyasalarındaki

²⁴⁶ Kongar, s.208-209.

²⁴⁷ Emre Kongar, **28 Şubat ve Demokrasi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s.41.

²⁴⁸ Çavdar, s.270-271.

fiyatlar, hem ücret ve maaşlar hem de TL'nin yabancı paralar karşısındaki fiyatı ve faiz oranları serbestçe belirlenecektir.²⁴⁹

Fiyatlar üzerindeki müdahalelerin kaldırılması yönündeki uygulamalardan birisi KİT'ler ile ilgilidir. Buna göre KİT'ler kendi ürünlerinin fiyatlarını kendileri belirleyecektir. Burada amaçlanan, bu kurumların karşılaştığı görev zararlarının ortadan kaldırılması ve bütçeden KİT'e ayrılan kaynak aktarımının önlenmesidir. Ancak, o dönemde birçok KİT'in tekel durumunda olması, bu kuruluşların yüksek fiyatlama sonucunda karlı görünmelerine olanak vermektedir ve fakat sözü edilen karlılık KİT'in teknolojik ya da ekonomik etkinliğine dayalı olmamaktadır.²⁵⁰ Bu görüşten hareketle, sözü edilen fiyat serbestisinin KİT'ler için bir sorun olduğu söylenmektedir.

Bu konuyla bağlantılı bir diğer husus ise tarım kesimine ait taban fiyat ve destekleme alımları ile ilgili uygulamalardır. 24 Ocak Kararları'yla birlikte bu alanların kapsamı daraltılmıştır. Buna göre birçok tarımsal ürün destekleme alımı kapsamından çıkarılmış ve taban fiyatları da enflasyonist gidişi durdurmak gerekçesiyle düşük tutulmuştur.²⁵¹ Bu süreçte tarımın ticaret hadleri ile ilgili rakamlara bakıldığında, tarım kesimi aleyhine sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bir tarımsal yapıda, çiftçinin eline geçen fiyatlar ve çiftçinin sanayi sermayesine ödediği fiyatlar arasında bir makas oluşmaktadır. İç ticaret hadleri ya da tarımın ticaret hadleri olarak tanımlanan bu makasın, sanayi sermayesi ile köylü arasındaki bölüşüm ilişkilerinin seyrini belirlediğini açıklayan bir çalışma, 1970'lerden 1980'li yıllara kadar bu oranın değişimi ile ilgili bilgi vermektedir. Buna göre tarımın ticaret hadleri 1970'li yılların Ecevit Hükümeti döneminde zirveye ulaşmış; 1977'ye kadar yüzde 17, 1981'e kadar yüzde 45 oranında bir gerileme geçirmiş, sonrasında askeri rejim ve Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı süresince neredeyse hiç kesintisiz gerilemeye devam etmiş ve 1988 yılına gelindiğinde dip noktaya ulaşmıştır.²⁵²

Yukarıda verilen bu rakamlar, 24 Ocak Kararları ile birlikte ya da başka bir ifadeyle 1980 yılı sonrası uygulanan ekonomi politikaları sonucunda tarımın ticaret

²⁴⁹ Yakup Kepenek, "Türkiye'nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci", **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.235.

²⁵⁰ Kepenek ve Yentürk, s.199.

²⁵¹ Şahin, s.175.

²⁵² Boratav, Bugünkü Türkiye, s.206-207.

hadlerinde bozulmayı açıkça göstermektedir. Benzer bir durumun ücret ve maaşlar konusunda da kendini gösterdiğinden daha önce bahsedilmiştir. Özellikle sendikal faaliyetlerin yasaklanması ve toplu sözleşme haklarının askıya alınması gibi uygulamalarla birlikte daha düşük ücret ve maaş verilerek işgücü maliyetlerinin düşürülmesinin ardında birtakım nedenler vardır. Bu nedenlerden biri işgücü maliyetlerinin kısılması sonucu kar oranlarını arttıracak olan sanayi sermayesinin çıkarlarıyla örtüşen bir durum olmasıdır. Bir diğer neden ise bu yolla iç talebin kısılması ve bunun sonucunda ihracatın özendirilmesidir.

24 Ocak Kararları ile geçilen serbestleşme girişiminin bir diğer ayağı faiz oranlarıyla ilgilidir. 1980 yılının Temmuz ayında çıkarılan faiz kararnamesinden sonra bir yandan vadeli tasarruf mevduatına uygulanan nominal faiz oranları yükseltilmiş, diğer yandan da vadeler kısaltılmıştır ve vadeli tasarruf mevduat sahipleri o tarihe kadar alışık olmadıkları yüksek nominal faiz oranlarıyla karşılaşmışlardır.²⁵³ Başka bir ifadeyle, serbest piyasa koşullarının egemen kılınması yönünde uygulanan politikalara paralel olarak faiz oranları da bir süreliğine serbest bırakılmıştır. Ancak, gerek vadeli mevduat gerekse kredi faizlerinin serbestliği sonrasında ortaya çıkan birtakım olumsuz gelişmeler nedeniyle bu serbestlik sürdürülememiştir. Özellikle bazı küçük bankaların ve sayıları gitgide artan bankerlerin başlattığı faiz yarışı 1982 yılında yaşanan büyük bir finansal kargaşayla sonuçlanmıştır.²⁵⁴ Başka bir deyişle, süreç içerisinde başta emekliler olmak üzere onbinlerce küçük tasarruf sahibi yüzde 140'lara varan faizlerle para toplayan bu bankerlere gündelik geçim kaynaklarını yatırmışlar ve Aralık 1981'de bankerlerin ödeme güçlüğüne düşmesiyle Banker Skandalı olarak bilinen olay gerçekleşmiştir.²⁵⁵

Bu durum, devam eden süreçte bahsedilen finansal kargaşaya yol açmış ve bu nedenle faiz oranlarındaki hedeflenen serbestlik gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak, 24 Ocak Kararları ile yaşanan süreçte faiz oranları tümüyle serbest bırakılamasa bile yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bu durum bir taraftan banka kaynaklarının ve buradan yatırılabilir kaynakların arttırılmasına, diğer yandan da mal ve hizmet talebinin kısıtlanmasına yöneliktir.²⁵⁶ Yaşanan finansal kargaşanın ardından 1983 yılında sistem yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte bankalar

²⁵³ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.112.

²⁵⁴ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.151.

²⁵⁵ Oran, Türk Dış Politikası Cilt 2, s.18.

²⁵⁶ Kepenek ve Yentürk, s.202.

sıkı denetim altına alınmış ve mevduat faiz oranlarının denetimi ile uygulanacak tavan faiz hadleri konularında TCMB yetkili kılınmıştır.²⁵⁷

24 Ocak Kararları'nın uygulanması sürecinde kullanılan araçlardan bir diğeri döviz kurları olmuştur. Sabit döviz kuru sisteminin uygulanmakta olduğu Türkiye'de ihracatın arttırılmasına yönelik olarak ardı ardına devalüasyonlar yapılmıştır. 25 Ocak 1980 tarihinden itibaren sadece 7 ay içinde Türk Lirası tam 10 kez devalüe edilmiş olmasına rağmen, döviz kurlarının aşırı değeri durumu dış ticaret tıkanmaları önünde engel olduğu vurgusu yapılmaya devam edilmiş ve sonuçta 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren Türkiye'de esnek kur sistemine geçilmiştir.²⁵⁸ Uygulanan tüm bu iktisat politikası araçlarının öncelikli amacının, ihracatı arttırmak yoluyla ekonomideki dış denge sorununu çözmek olduğu belirtilebilir. Zaten 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulanan ekonomi politikalarında Türkiye'nin dışa açılmasının hedeflenmesi ve bu sebeple de ithal ikameci sanayileşme stratejisinden, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçileceğinin söylenmesi 1980 dönüşümünde dış denge açısından kilit rolün ihracata verileceği anlamına gelmektedir. Bu amaçla uygulanan politikalar da, sıklıkla devalüasyon yapılması ya da yüksek döviz kuru uygulanması gibi durumlar sonucunda TL'nin değerinin düşürülmesi amaçlanmıştır. Böylelikle yurt içinde üretilen malların göreceli olarak ucuzlamasıyla birlikte, bu mallara olan dış talebin arttırılması hedeflenmiştir. Ancak dönemin ihracat rakamlarını yorumlarken bir noktanın altını çizmekte fayda vardır. Söz konusu dönemde büyük tartışmalar yaratan hayali ihracat kavramı ihracat gelirlerine ilişkin resmi rakamlar konusunda soru işaretleri oluşmasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin açıkladığı ihracat rakamları ile Türkiye'den ithalat yapan ülkelerin verdikleri rakamların birbirleriyle tutarlı olmaması sonucunda ortaya çıkan hayali ihracat skandalları, ihracat gelirlerine ilişkin olarak açıklanan resmi rakamların gerçekçi olmadığı ve hayali olmayan ihracattan elde edilen gelirlerin, açıklanandan daha düşük tutarlarda kaldığı anlamına gelmektedir.²⁵⁹ Tüm bunlara ek olarak, dönemin dışa açılma politikaları çerçevesinde ihracata vergi iadesi, parasal teşvikler, kredi sübvansiyonu gibi kolaylıklar da sağlanmıştır.

²⁵⁷ Şahin, s.175.

²⁵⁸ Akalın, Üç Dönem Üç Ekonomi, s.116.

²⁵⁹ Sinan Sönmez, s.491.

Sonuç olarak 24 Ocak Kararları çerçevesinde hem devalüasyonlar yoluyla ihracatın kolaylanması amaçlanmış hem de bu amaçla birtakım teşvikler verilmiştir. Ayrıca iç talebi kısımaya yönelik olarak uygulanan ücret ve maaşlara yönelik politikaların da yine aynı amaca yardımcı olduğu söylenmektedir. İhracatı teşvik etmeye yönelik olarak uygulanan politikaların ne derece amacına uygun olduğu tartışmalı bir konudur. Örneğin sürekli devalüasyon uygulamak suretiyle yurt içinde üretilen malların ihracatının artırılması yönündeki hedefin başka sonuçları da vardır. Buna göre eğer ihracata konu olan ürünlerin niteliği düşükse, ülkenin sınaî ürünlerine olan dış talep, fiyat değişmelerine karşı uzun dönemde çok fazla duyarlı olmayacaktır ve ayrıca uygulanan devalüasyon, girdi fiyatlarını yükselteceğinden maliyet ve üretim fiyatlarını da artıracak, bu durum kullandığı girdi mallarını ithal etme yoluyla mal üreten firmaların ihracatını olumsuz etkileyecektir.²⁶⁰ Başka bir ifadeyle, uygulanan bu politikanın amaçlarıyla, gerçekleştirmeleri birtakım çelişkileri içinde barındırmaktadır.

İhracat alanında uygulanan bu politikalara ek olarak 1980 yılından itibaren ithalata yönelik olarak da birtakım politikalar uygulanmıştır. İthalatta adım adım liberalleşmenin hedeflendiği 1980’li yıllarda, süreç içerisinde ithalatta kotalar büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş; bunun yanı sıra birçok durumda, indirilen bu tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak arttırılıp azaltılabilen fon uygulamaları yaygınlaşmıştır.²⁶¹ İthalattan alınan damga resmi ve teminatların önemli ölçüde indirilmesine ek olarak süreç içerisinde kotaya tabi mal sayısı da azaltılmış ve ilerleyen yıllarda ithalatta liberalizasyon giderek genişletilerek yüzde 90’ı aşmıştır.²⁶² Uygulanan tüm bu dış ticaret politikalarının 1980 ve sonrası döneme yaptığı etki ilerideki bölümde daha detaylı inceleneceği gibi, dış ticaret açığının sürekli büyümesi şeklinde kendini göstermiştir.

Dışa açılmayı hedefleyen bir ekonomi politikası için en büyük amaçlardan biri de yabancı sermayenin teşviki ile ilgilidir. İşte 24 Ocak Kararları ile birlikte adım adım dışa açılmaya yönelik politikalar uygulayan Türkiye’de de yabancı sermayenin teşvik edilmesi öncelikli hedeflerden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomiyi yabancı sermaye için karlı kılmayı ve bu şekilde gelişmeyi hedefleyen Türkiye, bu amaçla diğer ülkelerin aynı

²⁶⁰ Kepenek ve Yentürk, s.203.

²⁶¹ Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.155.

²⁶² Şahin, s.174.

konudaki düzenlemeleri ile karşılaştırıldığında zaten aşırı özendirici olan 1980 öncesi yasal düzenlemeleri yetersiz bularak, daha da özendirici yeni yasal düzenlemelere gitmiştir.²⁶³ Bu konuda uygulanan politikalardan biri emek gelirleri ile ilgilidir. 24 Ocak Kararları çerçevesinde emek gelirlerinin reel olarak sürekli düşürülmesi yoluyla Türkiye'nin bir ucuz emek ülkesi haline getirilmesi, yurt içindeki sermaye kesimi açısından nasıl bir maliyet avantajı olarak görülüyorsa, yabancı özel sermaye açısından da durum aynıdır.

Yabancı sermayeyi özendirmek amacıyla bürokratik işlemlerin mümkün olduğunca azaltılması yönünde kararlar da alınmıştır. Buna ek olarak 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda, yabancı sermaye katılım payı, söz konusu olan yatırımın, toplam sabit yatırım tutarının 2-50 milyon dolar ve oransal olarak da bu katılımın yüzde 10'dan az ve yüzde 49'dan fazla olamayacağı, ayrıca da yabancı sermaye katılım payının en az 1 milyon dolar olması gerektiği öngörülmektedir.²⁶⁴ Bu süreçte özellikle bankacılık sektöründe yabancı bankaların Türkiye'de çalışmalarının teşvik edilmesi ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmış, Serbest Bölgeler oluşturulması ile ilgili yasal düzenlemelere ek olarak Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü kurulmuş, ayrıca turizm alanında yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ve Finansal Kiralama ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.²⁶⁵ Sadece turizm ve bankacılık alanları değil, bunlara ek olarak tarım, madencilik, gıda sanayi, dokuma-giyim, orman ürünleri, kimya sanayi, demir-çelik, demirden metaller, taşıt araçları, madeni eşya sanayi, ölçü, kontrol ve optik alet teçhizat, takım tezgahlar, buhar, su, gaz türbinleri, sanayi makineleri iş makineleri elektronik sanayi ve bunların alt dalları yabancı sermaye yatırımlarına açılmış ve bunların bazılarına ihracat yapma zorunluluğu getirilmiştir.²⁶⁶

Yabancı sermaye konusunda tanınan tüm kolaylıklar ve verilen tüm teşvikler, faaliyet alanlarının genişletilmesi ve her açıdan özendirici politikalar uygulanması sonucunda ülkeye girişlerinde sayısal açıdan bir artış yaşanmış olduğundan bahsedilebilir. 1980-84 döneminde yabancı özel sermayenin sayısal olarak yüzde 119.4, firma sayısı olarak ise yüzde 167 oranında arttığını savunan bir görüşe göre 24 Ocak 1980 sonrasında gelen yabancı

²⁶³ Kepenek, 12 Eylül'ün Ekonomi Politigi, s.112.

²⁶⁴ Akalın, s.119.

²⁶⁵ Şahin, s.174.

²⁶⁶ Akalın, s.119.

sermaye, genellikle üretim dışı sektörlerde kendini göstermiştir.²⁶⁷ Sonuç olarak Türkiye 1980 yılı sonrası dışa açılma hedefini ithalat, ihracat ve döviz kuru gibi politikalarla sağlamaya çalışmış ve zaten sanayi burjuvazisinin taleplerine uygun politikaların üretildiği bu dönemde yabancı sermayenin teşvik edilmesiyle ilgili olarak da aşırı özendirici politikalar uygulanmıştır.

24 Ocak Kararları'nın temelini neoliberal ekonomik politikalarla dayandığından daha önce bahsedilmiştir. Bu çerçevede devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması ve söz konusu hedefle aynı paralelde olmak üzere KİT'lerin özelleştirilmesi neoliberal politikaların en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Bu politikalar çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere dayatılan yapısal uyum programları özelleştirmeler aracılığıyla borçlu ülkelerin varlıklarına bir anlamda el koymayı mümkün hale getirir. Uluslararası sermaye bu yolla, çok düşük masraflarla en karlı devlet işletmelerini kontrol etmeye veya onlara sahip olmaya başlamakta ve dahası çok sayıda borçlu ülkenin, kamu işletmelerini aynı zamanda satması nedeniyle bu ülkelerde devlet varlıklarının fiyatları dibe vurmaktadır.²⁶⁸

Bu süreçte Türkiye'de de benzer bir durum yaşanmış ve özelleştirmeler yoluyla devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azaltılması yoluna gidilmiştir. Kurulduğu dönemden itibaren sanayi burjuvazisine ucuz girdi sağlama görevini yerine getiren KİT'in fiyatlama sistemleri 24 Ocak Kararları'yla değiştirilmiştir. Buna göre KİT ürünlerine ait fiyatların maliyetleri yansıtacak biçimde tespit edilmesi ya da başka bir ifadeyle kamusal emtia ve hizmetlerin fiyatlarının kar+maliyet esasına göre belirlenmesi durumu ortaya çıkmıştır.²⁶⁹ Bu durum KİT'lerin sanayi burjuvazisine ucuz girdi sağlama göreviyle çelişkili bir durumdur ve de ilerleyen dönemlerde KİT'lerin zarar eden kuruluşlar olarak ilan edilmesi ve özelleştirilmesi sürecinin bir adımıdır. 1980'lerin ikinci yarısı KİT'lerin esas olarak gözden çıkarıldığı ve kamuoyunun gözünde özelleştirilmeye hazırlandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde KİT'ler kendisini idame ettirecek yatırımları dahi yapamaz olmuş ve toplam kamu

²⁶⁷ Kepenek, 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası, s.113.

²⁶⁸ Chossudovsky, s.74-75.

²⁶⁹ Akalın, s.116.

yatırımları içindeki payı dönem başında yüzde 50'nin üzerindeyken, dönem sonuna gelindiğinde yüzde 25'in altına düşmüştür.²⁷⁰

Kamu kesiminin ve dolayısıyla KİT'lerin faaliyet alanlarının sınırlandırılması yaklaşımını benimseyen 24 Ocak Kararları'nın bu konuda dayandığı temel varsayım; kamu kesiminin daha fazla genişlememesi ve giderek etkinliğini yitirmesi sonucunda özel kesimin daha hızlı gelişeceği yönündedir ancak, bir görüşe göre bu tür bir zorunlu bağlantı anlayışının ne kuramsal ne de uygulamalı bir dayanağı bulunmamaktadır.²⁷¹ Kaldı ki Türkiye'nin sanayileşme sürecinde kamu kesiminin yeri ve üstlendiği rol göz önüne alınırsa 24 Ocak Kararları'nın dayandığı varsayım; yani kamu kesiminin etkinliğini yitirmesinin özel sektörün gelişimini hızlandıracağı yönündeki varsayımın yanlışlığı açıkça ortaya çıkmaktadır. 1980 sonrası izlenen iktisat politikalarıyla uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisini, ülkeyi sanayisizleştirme sürecinin bir adımı olarak nitelendiren bir görüşe göre Türkiye'de kamu sektörü yatırımları, özel sektör yatırımları üzerinde tamamlayıcılık özelliğine sahiptir.²⁷² Dolayısıyla uygulanan bu politikanın özel sektör yatırımlarını ne derece etkilediği, daha açık bir ifadeyle özel sektörün gelişmesi yönünde ne derece olumlu katkıları olduğu da tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

24 Ocak Kararları'nın sanayileşmeyi bir tarafa bırakan tutumunun gerçekte uluslararası gelişmelerden kaynaklandığını savunan bir görüşe göre 2. Savaş sonrasında başlayarak, uygulanan tüm IMF ve DB önerileri bu doğrultudadır; yani Türkiye'nin sanayileşmesini engelleyici öneriler yapmaktadır.²⁷³ Söz konusu kuruluşlar her ne kadar ülkelerdeki ekonomik bunalımı önlemek amacıyla öneriler getirdiklerini söyleseler de, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme süreçlerini kesintiye uğrattıkları yönündeki görüşler oldukça fazladır.

İlgili dönemde bu politikaların uygulamasına SAN'lı kuruluşlardan başlandığı görülmektedir. Türkiye'de öncelikle motor, makine, elektrik ve elektronik alanlarında kurulması planlanan yatırım malları sanayilerinin kurulmasından vazgeçilmiştir, sonrasında birçok sektörde arsaları satın alınmış ve hatta makineleri sipariş edilmiş pek çok sanayi

²⁷⁰ Oğuz Oyan, **Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye?**, Ankara: Türk-İş Yayınları, 1998, s.31.

²⁷¹ Kepenek ve Yentürk, s.206.

²⁷² Akalın, Türkiye'de Devlet Ser5maye İşbirliğinin Ekonomi Politigi, s.80.

²⁷³ Kepenek, s.69.

tesisinin yapımı tümüyle bir yana bırakılmıştır ve son olarak devletin elindeki KİT'lerin genişlemeleri hükümet tarafından ertelenmiş, parasal kaynakları kesilmiş ve nihayet özelleştirilmeleri yoluna gidilmiştir.²⁷⁴ Kamu kesimi yatırımları ile özel sektör yatırımları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi göz önüne alındığında, uygulanan bu politikalar sonrasında kamu yatırımlarında meydana gelen azalmaya özel kesimin de eşlik ettiğinden bahsetmek mümkündür.

Söz konusu özelleştirme uygulamalarının çok ciddi bir kaynak aktarımı ve rant yaratma mekanizması olduğunu savunan bir görüşe göre dönem boyunca gerçekleştirilen özelleştirmeler içerisinde şaibesiz örnek bulmak güç hale gelmiş; örneğin özelleştirilen bazı kamu bankaları kısa süre sonra tekrar ve büyük zararlarla kamu mülkiyetine geçerken, sahiplerinin cezaevine girmesi gibi durumlar ortaya çıkmıştır.²⁷⁵ Devletin, uyguladığı birtakım politikalarla egemen sınıf ya da gruplara avantajlar yaratması ya da başka bir ifadeyle birtakım sermaye kuruluşlarını/işadamlarını kayırması şeklinde ifade edilebilecek rant yaratma kavramı önceki yıllarda da var olmasına karşın 1980'li yıllarda daha farklı boyutlara ulaşmıştır. Liberal 12 Eylül ve ANAP dönemi önceki yıllarda varolan birtakım rantları ortadan kaldırmış ancak yepyeni ve çok daha büyük rakamlara ulaşan yeni avanta/rent olanakları yaratmıştır. Buna göre 1980'li yıllarda görülen hayali ihracat skandalları, özellikle turizm gibi teşvikli sektörlerle sağlanan vergi ve kredi sübvansiyonları, belediyelerin imar izinleri, özelleştirmeler, yabancı yatırım teşvikleri ve de Kamu Ortaklığı İdaresi'nin borsada alım-satım yapma yetkisiyle donatılması bu dönemde devletin yarattığı yeni rant alanlarıdır.²⁷⁶ Sadece bu örnekler bile 1980 sonrası uygulanan politikaların her açıdan ülkede egemen durumdaki sınıflar lehine hareket edildiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında 24 Ocak 1980 İktisadi İstikrar Tedbirleri'nin ülkede varolan iktisadi problemlerin çözülmesi konusunda başarısız olduğu fakat uluslararası sermayenin uzun vadeli çıkarları ve hedefleri açısından başarılı olduğu söylenebilir.²⁷⁷ Daha açık bir ifadeyle uygulanan politikaların, Türkiye'nin ekonomik yapısı ve temel ekonomik göstergeleri üzerindeki etkilerine bakıldığında başarılı olduğundan söz etmek mümkün değildir. Özellikle sanayileşme sürecine yaptığı olumsuz etkiler ve geniş halk kitlelerini

²⁷⁴ Kepenek, 75 Yılda Çarklardan Chiplere, s.235.

²⁷⁵ Boratav, Bugünkü Türkiye, s.202.

²⁷⁶ Boratav, 1980'li Yıllarda Bölüşüm, s.95-96.

²⁷⁷ Akalın, s.101-104.

yoksullaştıran politikalar bu görüşü destekler niteliktedir. Buna karşın daha önce bahsedilen küreselleşme olgusu paralelinde bakıldığında ve 1980’li yıllarda tüm dünyaya egemen olan neoliberal politikaların temel mantığı göz önüne alındığında, 24 Ocak Kararları’nın bu sürecin mantığıyla paralel bir işleyiş içerisinde olduğu görülmektedir. Bu anlamda yani neoliberal yaklaşımın geliştirmekte olan ülkelere dayattığı politikalara hizmet etmesi anlamında 24 Ocak Kararları başarılı olarak değerlendirilebilir.

Bu noktada artık, 12 Eylül askeri darbesi ile birlikte daha rahat uygulanma imkanı bulan 24 Ocak Kararları’nın ekonomiye yansımalarının görülmesi açısından söz konusu sürecin rakamlar ve tablolar aracılığıyla detaylandırılmasına geçilecektir.

4.2.2 Temel Ekonomik Göstergeler ve Yorumlanması

Bu bölümde amaçlanan şey, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin temel ekonomik rakamlara nasıl yansıdığını göstermek ve bu şekilde önceki bölümlerde anlatılan gelişmelerin daha anlaşılır kılınmasını sağlamaktır. Böylece daha önce incelenen 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri darbelerinde olduğu gibi, 12 Eylül’ün de ekonomiye etkisinin ne yönde olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Aşağıdaki tablo sözü geçen dönemde Türkiye’deki enflasyon oranı, ithalat ve ihracat rakamları, GSMH gibi temel ekonomik büyüklükleri göstermektedir.²⁷⁸

²⁷⁸ Oran, Türk Dış Politikası 2, s.15.

Tablo 12
1981-1990 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enflas. (TEFE) (%)	TL/\$ Kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İhracat/ GSMH oranı (%)	İthalat (milyon \$)	İthalat/ GSMH oranı (%)	DT/ GSMH oranı (%)	Dış borç (milyon \$)	DB/ GSMH oranı (%)	Doğrudan Yabancı Sermaye (milyon \$)
1981	36,8	110,24	72.775,30	4.702	6,46	8.933,4	12,28	18,74	16.559	22,75	141
1982	25,2	160,89	65.957,2	5.746	8,71	8.842,7	13,41	22,12	17.857	27,07	103
1983	30,5	223,82	62.251,0	5.727	9,2	9.235,0	14,84	24,04	18.814	30,22	87
1984	50,3	365,08	60.720,2	7.133	11,75	10.756,9	17,72	29,18	20.823	34,29	162
1985	43,2	519,61	68.032,4	7.958	11,7	11.343,4	16,67	28,37	25.660	37,72	158
1986	29,6	669,04	76.504,8	7.456	9,75	11.104,8	14,52	24,27	32.206	42,1	170
1987	32,0	855,04	87.737,9	10.190	11,61	14.157,8	16,14	27,75	40.326	45,96	239
1988	68,3	1.421,39	90.879,4	11.662	12,83	14.335,4	15,77	28,60	40.722	44,81	488
1989	69,6	2.120,25	108.652,3	11.624	10,7	15.792,1	14,53	25,23	42.751	38,43	855
1990	54,8	2.606,36	152.387,8	12.959	8,5	22.302,1	14,64	23,14	49.035	32,18	1.005
DT: Dış Ticaret, DB: Dış Borç, GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla, TEFE: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi											
Kaynaklar 1) DİE, İstatistik Göstergeleri, 1923-1998 s.404,495 ve 588;											
2) Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistikleri 1980-1998, s.74 ve 161.											

Yukarıdaki tablonun yorumlanmasının eksik kalmaması açısından daha önce Tablo 1’de verilmiş olan rakamların bir kısmını hatırlatmakta fayda vardır. Aşağıdaki çizelgede 1979 yılına ve 12 Eylül askeri darbesinin yaşandığı 1980 yılına ait bazı temel ekonomik rakamlar konunun bütünlüğü açısından tekrar verilmiştir. Buna göre;

	1979	1980
Enflasyon Oranı (TEFE) (%)	63,9	107,2
TL / \$ Kuru	35,21	77,54
GSMH (Milyon \$)	81.696,2	68.390,6
İhracat (Milyon \$)	2.261,2	2.910,1
İhracat / GSMH (%)	2,77	4,26
İthalat (Milyon \$)	5.069,4	7.909,4
İthalat / GSMH (%)	6,21	11,57
Dış Ticaret / GSMH (%)	8,97	15,82
Dış Borç (Milyon \$)	13.439	15.709
Dış Borç / GSMH (%)	16,45	22,97
Doğ. Yab. Sermaye (Milyon \$)	-6,4	97,0

Bu kısa hatırlatmanın ardından, verilen bilgiler ışığında Tablo 12’nin yorumlanmasına geçilebilir. Her şeyden önce denebilir ki, 12 Eylül askeri darbesinin

ekonomiye etkilerinin anlaşılabilmesi açısından özellikle darbe sonrası yaşanan ilk 4-5 yıl büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen yukarıdaki tabloda temel ekonomik göstergelerin genel seyrinin daha net görülebilmesi için 1990 yılına kadar olan rakamlara yer verilmiştir. Tablo 12'ye göre GSMH'nin genel seyri izlendiğinde 1985 yılına kadar geçen sürede sürekli bir düşüşün varlığı görülmektedir. 1979 yılında yaklaşık 81.6 milyon \$ olan GSMH rakamı 1980 yılına gelindiğinde 68.3 milyon \$'a gerilemektedir. Gerek 24 Ocak Kararları'nın uygulamaya konduğu gerekse 12 Eylül askeri darbesinin yaşandığı 1980 yılındaki bu düşüşün ardından, 1981 yılında 72.7 milyon \$'a yükselen GSMH bu yükselmenin ardından yeniden düşüşe geçmektedir. 1985 yılında yeniden yükselişe geçtiğinde ise ulaştığı rakam ancak 1980 yılının GSMH rakamlarıdır. Bununla birlikte Tablo 12'ye göre, 1985'i takip eden yıllarda GSMH'da düzenli bir yükselmenin varlığı görülmektedir.

Bu noktada sanayi sektörüne yönelik bazı rakamları da göz önüne almak gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda 1980'li yıllarda uygulanan politikaların imalat sanayi rakamlarına yansımaları görülmektedir.²⁷⁹

Tablo 13
1980'li Yıllarda İmalat Sanayinin Payı

Yıllar	İmalat Sanayi Katma Değeri ve Milli Gelir İçindeki Payı (%)	İmalat Sanayinin Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı (%)		
		Toplam	Kamu	Özel
1979	18,7	27,0	24,1	28,7
1980	17,1	28,5	26,3	30,0
1981	19,4	28,6	21,9	34,1
1982	20,0	27,3	18,9	33,6
1983	19,1	25,5	15,8	32,9
1984	18,1	25,0	14,0	32,9
1985	18,3	23,1	12,6	31,9
1986	22,2	22,0	9,8	31,8
1987	21,8	17,6	6,5	25,2
1988	23,0	16,1	5,9	21,4
1989	23,1	14,8	4,6	19,9
1990	22,0	19,5	4,5	26,2
Kaynak: DPT.				

²⁷⁹ Kepenek ve Yentürk, s.365-366.

Tablo 13’te 1980’li yıllardaki imalat sanayinin milli gelir ve sabit sermaye yatırımları içindeki payı gösterilmektedir. Bilindiği gibi 1980 yılı Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçilmesi suretiyle keskin bir dönüşümün yaşandığı bir yılı ifade etmektedir. Bununla birlikte söz konusu dönemde uygulanan politikaların sanayileşmenin önünü kesen politikalar olduğundan ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Bu politikaların imalat sanayine yansımaları gösteren Tablo 13’e göre, imalat sanayi katma değerinin milli gelir içindeki payı 1980’li yıllar boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Ayrıca özellikle 1980’lerin ikinci yarısını takiben bu oranın yüzde 20’lerde seyrettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra 1980’li yıllar boyunca, imalat sanayi üretiminin artış gösterdiği yıllar dahil olmak üzere bu sanayinin sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay giderek azalmıştır. İmalat sanayisindeki büyüme 1980 sonrasında nispi olarak yavaşlamış, kamuya ait alt yapı ve konut yatırımları genişlemiştir. Bunun yanı sıra kapasite kullanım oranları artmış fakat ileri teknolojiye dayanan orta ve büyük sanayi dalları yeterince gelişmemiştir.²⁸⁰

24 Ocak Kararları’nın ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışmada sektörlerdeki gelişme hızlarının 1979-1985 yılları arasındaki seyri incelenmiştir. Buna göre:²⁸¹

Tablo 14
Sektörlerdeki Gelişme Hızları (1979-1985)
(1968 Sabit Fiyatlarıyla)

Sektörler	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Tarım	2,8	1,7	0,4	6,5	-0,1	3,7	2,6
Sanayi	-5,6	-5,5	7,2	5,2	8,2	9,3	4,7
Hizmetler	0,2	-0,2	4,2	3,3	4,2	5,3	2,5
GSYİH	-0,6	-1,0	3,9	4,7	4,1	5,8	3,0
GSMH	-0,4	-1,1	4,4	4,4	3,3	5,9	3,9
Kaynak: DİE.							

²⁸⁰ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1995, s.87.

²⁸¹ Halil Dirimtekin, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1989, s.194.

Ekonomideki başlıca sektörlerin gelişme hızlarını gösteren Tablo 14'e göre; tarım sektöründe 1982 yılına kadar önemli ölçülerde gerilemeler gözlenmesine karşın 1982 yılında yüzde 6,5 oranına ulaşılmış, 1983 yılında ise ciddi boyutta bir düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 14'te verilen bilgiler ışığında sanayi sektöründeki gelişme hızlarına bakıldığında ise 1979 ve 1980 yıllarındaki gerilemelerin ardından bu kez 1981 yılında yüksek oranlı bir artış yaşandığı görünmektedir. Buna göre verilen rakamlar ışığında bir yorum yapmak gerekirse, 1980 askeri darbesini ve 24 Ocak Kararları'nı takip eden ilk yılda tarım sektörünün gelişme hızında bir düşüş gözlemlendiği ancak sanayi ve hizmetler sektörüne ait gelişme hızlarında ciddi yükselmeler yaşandığı söylenebilir. Bu veriler daha önce anlatılanlarla paralellik göstermesine karşın sanayi sektöründeki gelişme hızlarına ait rakamlar 1980 sonrası sanayinin önünün kesildiği yorumlarıyla çelişmektedir. Bunun yanı sıra her üç sektör içinde söylenebilecek bir nokta, söz konusu gelişme hızlarının yıllar itibarıyla oldukça dalgalı bir seyir izlediği yönündedir.

Sektörlerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir nokta da hizmetler sektörüyle ilgilidir. 1960 sonrası uygulanan ithal ikameci politikalar ve planlama süreci sonrasında hizmetler sektörünün ya da daha geniş bir ifadeyle, ekonominin üretken olmayan sektörlerinin, hedeflenen rakamların çok üzerinde gerçekleşmelere sahip oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte söz konusu dönemde hizmetler sektörünün sanayiden daha da büyük bir hızla geliştiğinin üzerinde daha önce durulmuştur. 1980 sonrasında ise, uygulanan politikaların hizmetler sektörünü nasıl etkilediği ve bu sektörün milli gelir içindeki oranının ne yönde değiştiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:²⁸²

²⁸² Kepenek ve Yentürk, s.388.

Tablo 15
Hizmet Sektöründe Katma Değer ve Yatırım Oranları

	Milli Gelir İçinde Hizmet Sektörünün Payı (%)	Toplam Yatırımlar İçinde Hizmet Sektörünün Payı (%)
1979	48,6	50,0
1980	48,4	47,2
1981	47,7	42,2
1982	48,1	43,5
1983	55,0	44,9
1984	56,1	47,5
1985	55,9	51,6
1986	51,1	54,6
1987	52,9	60,9
1988	52,6	61,3
1989	52,4	62,7
1990	52,2	63,3
Kaynaklar: DİE, DPT ve Maliye Bakanlığı'na ait çeşitli raporlar		

Tablo 15'e göre hizmet sektörünün milli gelir içindeki payında ufak dalgalanmalar yaşansa da bu oran genel anlamda artış göstermiş ve 1983 yılından sonra yüzde 50'lerin üzerinde çıkmıştır. Günümüzde diğer sektörlerle kıyaslandığında hizmetler sektörüne ait yatırımların büyük artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak hizmetler sektörünün toplam yatırımlar içindeki oranına bakıldığında 1980 ve 1981 yıllarındaki ufak çaplı düşüşlerin ardından neredeyse kesintisiz denilebilecek bir yükselişe geçtiği görülmektedir.

Bu bilgilerin ardından Tablo 12'de yer alan enflasyona ait verilere bakılmalıdır. Aşağıdaki çizelgede söz konusu veriler hatırlatılmıştır.

Yıllar	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Enflasyon	36,8	25,2	30,5	50,3	43,2	29,6	32,0	68,3	69,6	54,8

Veriler incelendiğinde her şeyden önce 1980 yılındaki yüzde 107,2'lik enflasyon oranının 1981 yılına gelindiğinde yüzde 36,8'e gerilediği görülmektedir. Ancak bu durum 24 Ocak Kararları'nın fiyat istikrarını sağlamada başarılı olduğu anlamına gelmemektedir. Uygulanmakta olan program açısından fiyat istikrarı konusunun sözde

öncelikli hedefler arasında yer aldığı ve bu açıdan çok tedbirler uygulandığı unutulmamalıdır. Buna rağmen 1982 yılında yüzde 25,2'ye gerileyen enflasyon oranı 1983'te yüzde 30,5'e yükselmiş ve ANAP'ın iktidarda olduğu 1984 yılında yeniden yüzde 50 seviyelerini görmüştür. Sonraki yıllarda dalgalı bir seyir izleyen enflasyon oranı uzun yıllar boyunca hep yüksek düzeylerde seyretmiş ve kontrol altına alınamayan enflasyon oranı Türkiye'nin en büyük problemlerinden biri olmuştur. Başka bir ifadeyle, gerek 24 Ocak Kararları gerekse 1980 yılı sonrası uygulanan diğer ekonomi politikaları fiyat istikrarını sağlama konusunda başarısız olmuşlardır.

Bu aşamada dönemin dış ticaret rakamlarına da bakmakta yarar vardır. Aşağıdaki çizelgede Tablo 12'de verilen ihracat ve ithalat rakamları hatırlatılmıştır.

Yıllar	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
İhracat	4,7	5,7	5,7	7,1	7,9	7,4	10,1	11,6	11,6	12,9
İthalat	8,9	8,8	9,2	10,7	11,3	11,1	14,1	14,3	15,7	22,3

Yukarıdaki rakamlar göz önüne alındığında; öncelikle ihracat rakamlarında bir artış göze çarpmaktadır. 1980 yılında yaklaşık 2,9 milyar \$ olan ihracat rakamı, 1981 yılında 4,7 milyar \$'a ulaşmış ve dönem boyunca neredeyse aralıksız bir biçimde bu artış eğilimini sürdürmüştür. Bunun yanı sıra, ithalat rakamları da benzer bir seyir izlemiş fakat her zaman olduğu gibi ithalat rakamları ihracatın çok üzerinde seyretmiştir. Sonuç olarak da Türkiye'nin dış ticaret açığı bir önceki 1960-1980 döneminin sonunda 5 milyar \$ iken, bu dönemin sonunda (1990 yılı olarak verilmiştir) yaklaşık 10 milyar \$'a ulaşmış yani ikiye katlanmıştır ve söz konusu açık bir sonraki dönemde de artarak devam etmiştir.²⁸³

Gerek ardı ardına uygulanan devalüasyonlar yoluyla Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi, gerekse ihracata verilen yoğun destek ve teşvikler aracılığıyla 1980'li yıllarda ihracatı arttırmaya yönelik politikalar uygulayan Türkiye'de ihracat artışının nasıl bir seyir izlediğini daha detaylı incelemek gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda 1980 sonrası dönemde ihracat alanında yaşanan değişimler, ürün grupları dikkate alınarak incelenmiştir.²⁸⁴

²⁸³ Oran, s.16.

²⁸⁴ Taylan Işık, **Türkiye Tekelci Kapitalizmi ve Yapısal Bunalımın Nedenleri**, İstanbul: Emek Yayıncılık, 1997, s.347.

Tablo 16
İhracatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı
(Milyon \$)

Yıllar	Sanayi Ürünleri	%	Tarım Ürünleri	%	Madencilik	%	Toplam
1980	1.047,4	36,0	1.671,7	57,4	191,0	6,6	2.910,1
1981	2.290,1	48,7	2.219,4	47,2	193,4	4,5	4.702,9
1982	3.429,4	59,7	2.141,2	37,3	175,3	3,0	5.746,0
1983	3.658,3	63,9	1.880,6	32,8	189,9	3,3	5.727,8
1984	5.144,6	72,1	1.749,2	24,5	239,8	3,4	7.133,6
1985	5.994,7	75,3	1.719,4	21,6	243,8	3,1	7.958,0
1986	5.324,3	71,4	1.885,6	25,3	246,9	3,3	7.456,7
1987	8.065,2	79,1	1.852,5	18,2	272,3	2,7	10.190,0
1988	8.943,5	76,7	2.314,5	20,1	377,2	3,2	11.662,1
1989	9.086,3	78,2	2.125,5	18,3	412,9	3,5	11.624,7
1990	10.280,6	79,3	2.347,2	18,1	331,5	2,6	12.959,3
Kaynak: DİE							

İncelenmiş olan ihracat rakamlarının daha detaylı bir analizinin tapıldığı Tablo 16'daki rakamlar da ihracattaki artışı destekler niteliktedir. Toplam rakamlardaki bu artışa ek olarak ihracatın ürün gruplarına göre dağılımı da dikkat çekicidir. Buna göre; sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı giderek artış göstermiş ancak tarım ve madencilik sektörlerinin toplam ihracat içindeki payı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genelde düşüş eğilimi içinde olmuştur. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, 1980 yılında toplam ihracat içindeki payı yüzde 36 olan sanayi ürünlerinin 1981 yılındaki payı yüzde 48,7, 1982 yılında yüzde 59,7 ve 1990 yılında yüzde 79,3 olarak ortaya çıkmış, yani sürekli bir yükselme eğilimi içinde olmuştur. Buna karşın tarım ürünleri ihracatına bakıldığında, 1980 yılında yüzde 57,4 iken 1981'de yüzde 47,2'ye düştüğü ve bu düşüş eğiliminin neredeyse kesintisiz bir şekilde devam ederek 1990'a gelindiğinde yüzde 18,1 oralarına indiği görülmektedir. Tarım ürünlerinin kendi içinde geçirdiği değişimde ise bir artış olduğu görülmektedir. 1980 yılında 1 milyar 671 milyon \$ olan tarım ürünleri ihracatının 1990 yılında 2 milyar 347 milyon \$'a yükseldiği görülmektedir. Özetlemek gerekirse; tarım ürünleri ihracatı, sanayi ürünleri ihracatıyla kıyaslanamayacak düzeylerde de olsa dönem başı ve sonu rakamları itibarıyla artmıştır. Buna karşın tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı sürekli olarak azalmıştır.

Tablo 16'ya bakılarak incelenmesi gereken son kısım madencilik ürünlerine aittir. Buna göre madencilik ürünlerine ait ihracatın da tarım grubuyla benzer bir süreç geçirmiş olduğu söylenebilir. Tablo 16'da yine madencilik ürünleri ihracatının da dönem başı ve sonu itibarıyla, kendi içinde bir artış yaşadığı; fakat toplam ihracat içindeki payının düştüğü görülmektedir. Buna göre 1980 yılında yüzde 6,6 olan payı 1990'a gelindiğinde yüzde 2,6 oranına kadar gerilemiştir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, önceki bölümde rant/avantaj yaratma olarak bahsedilen durumla ilgilidir. Buna göre söz konusu yıllarda ihracat devlet desteğiyle gelişme göstermiş; hükümete ve devlete yakın durumdaki kişi ve firmalara devlet eliyle büyük kaynaklar aktarılmış ve yine devlet eliyle türedi-zenginler yaratılmıştır.²⁸⁵

İhracat alanında ortaya çıkan bu gelişmelerin yanı sıra Tablo 12'de verilmiş olan ithalat rakamlarının da daha detaylı bir incelemesi yapılacaktır. 1980 yılından itibaren uygulanan ihracata yönelik politikalara ve asıl önemlisi yapılan devalüasyonlara rağmen ithalat alanında gözlenen artış dikkat çekicidir. Bu açıdan aşağıdaki tabloda yatırım, ara ve tüketim malları ithalat oranları hakkında bilgi verilmiştir.²⁸⁶

Tablo 17
Seçilen Yıllarda İthalatın Bileşimi

Yıllar	Yatırım	Ara	Tüketim
1977	38,9	58,0	3,1
1978	34,6	62,5	2,9
1979	31,5	66,6	1,9
1980	20,0	77,9	2,1
1981	24,7	73,3	2,0
1982	26,3	71,6	2,1
1983	25,1	72,3	2,6
1984	24,7	70,9	4,4
1985	22,9	69,1	8,0
1986	31,3	60,1	8,6
1987	27,0	64,8	8,2
1988	27,8	64,4	7,8
1989	24,3	66,8	8,7
1990	26,5	60,4	12,9
Kaynak: DİE, TİY ve TCMB'ye ait çeşitli raporlar			

²⁸⁵ Işık, s.348.

²⁸⁶ Kepenek ve Yentürk, s.290

24 Ocak Kararları çerçevesinde uygulanan politikalarla ihracatın arttırılması ve dış ticaret açığının kapatılması istenmiştir. Buna karşın ithalat oranlarında gözlenen artışlar bu hedefin gerçekleşmesi önünde engel oluşturmuştur. Söz konusu dönemde ithalatın bileşimine bakıldığında birkaç noktaya vurgu yapmak gerekmektedir. Tablo 17'ye göre yatırım malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı dalgalı bir seyir izlemektedir. Türkiye'nin 1977 yılında girmiş olduğu kriz konjonktüründe, zaten düşme eğilimi içerisinde olan yatırım malları ithalatı, 24 Ocak Kararları'nın uygulamaya konduğu ve 12 Eylül askeri darbesinin yaşandığı 1980 yılında en düşük düzeyine yani yüzde 20'ye inmiştir. Sonrasında ilk birkaç yıl yükselme eğiliminde olan yatırım malları ithalatı, ilerleyen dönemde dalgalı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte 1980 ile 1990 arasındaki 10 yıllık süreç içerisinde yatırım malı ithalatının toplam ithalat içindeki payının yüzde 20'den yüzden 26.5'e yükseldiği görülmektedir. Bu küçük artış 1980'lerde uygulanan politikaların yatırım malı sanayine çok da olumlu bir katkı yapmamış olduğunu, hatta bu alanda önemli yatırımlar yapılmamış olduğunu göstermektedir.

Buna karşın ara malı ithalat oranlarına bakıldığında, yıllar itibarıyla yine dalgalı bir seyir izlemiş olmasına karşın söz konusu dönemde her zaman toplam ithalatın yüzde 50'den fazlasını oluşturmuş olduğu görülmektedir. Hatta 1979 yılında yüzde 66.6 olan aramalı ithalatı 1980'e gelindiğinde yüzde 77.9'a yükselmiştir.

Son olarak tüketim malı ithalatının toplam ithalat içindeki payına bakıldığında uygulanan politikaların bu alana yansımaları da açıkça görülmektedir. 1980 yılı itibarıyla ithalatta adım adım liberalleşmeye yönelik politikaların uygulanması ve zamanla ithalatın serbest bırakılmasıyla birlikte tüketim malı ithalatının artmış olduğu görülmektedir. Tüketim malları ithalatındaki bu artış özellikle 1984 sonrasında önemli boyutlara ulaşmıştır. Tablo 17'ye göre 1984 öncesinde ortalama yüzde 2-3 seviyelerinde görülen bu rakam 1984'te yüzde 4.4'e, 1985'te ise yüzde 8'e yükselmiştir. Gözlenen bu durum, uygulanan neoliberal politikaların beklenen bir sonucudur. ithalatın giderek serbestleşmesi ve bunun yanında verilen teşvikler sonucunda ülkeye gelen yabancı sermayenin arttırılmak istenmesi uygulanan politikalarla örtüşmektedir. 24 Ocak ekonomi politikalarının uygulanmasını isteyen

uluslararası sermayenin gerçek istediği de budur, yani iç pazarın açılmasıdır; o kadar ki, Türkiye'nin dış borç alabilmesi bile bu koşula bağlanmaktadır.²⁸⁷

İthalatla ilgili olarak buraya kadar anlatılanları birkaç cümleyle özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir. 1980'li yıllarla birlikte toplam ithalat oranlarında artış gözlenmiştir. Söz konusu artışın bileşimine bakıldığında ise aramalı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payının her zaman çok yüksek olduğu, tüketim malları ithalatının da özellikle 1984 sonrasında büyük artış gösterdiği görülmektedir. Yatırım malları ithalatı ise diğerleri kadar hızlı olmasa da bir artış göstermiş ancak ithalattaki bu gelişmeler sonucunda, ihracat alanında yaşanan gelime ve artışlara rağmen, dış ticaret açığının sürekli artış gösterdiği verilen tablolarda izlenmektedir.

IMF ve DB tarafından tüm dünyada uygulanan ekonomik istikrar ve yapısal uyum programlarıyla ülkelerin ekonomik rakamlarını kontrol altına aldıkları söylenebilir. Özellikle bu kuruluşlardan kredi alabilmek için birtakım politikalara uyma yönündeki zorunluluk, bu durumun bir kısır döngü halini almasına neden olmaktadır. Bu kuruluşlardan alınan paraların hiçbir bölümü yatırımlara yönlendirilemediği için, yapılan kredi anlaşmalarının doğası gereği reel ekonominin yararına değildir; tam aksine bu krediler ülke kaynaklarını ulusal ekonomiden uzaklaştırarak bu ülkeleri zengin ülkelere büyük miktarlarda tüketim malları ithal etmeye teşvik etmektedir.²⁸⁸ Verilen rakamlar ithalat açısından Türkiye'de de benzer bir durumun varlığını göstermektedir. Verilen kredilerin ya da alınan dış borçların ithal mal alanında kullanımının serbest bırakılması ve dahası üretim yapmak için de ara ve yatırım malı ithalatına gerek duyulması Türkiye'de dış ticaret açıklarının ve dış borç yükünün artmasına yol açmıştır.

Bu noktada tekrardan Tablo 12'ye geri dönüp dış borç rakamlarına bakılmalıdır.

Yıllar	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Dış Borç	16,5	17,8	18,8	20,8	25,6	32,2	40,3	40,7	42,7	49,0

²⁸⁷ Kepenek, 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası, s.105.

²⁸⁸ Chossudovsky, s.61.

Buna göre 1980 yılında 15.7 milyon \$ olan dış borç oranı, 1981 yılında 16.5 milyon \$'a yükselmiş ve yıllar itibarıyla kesintisiz bir şekilde artmaya devam etmiştir. 1990 yılına gelindiğinde bu oran 49 milyon \$'a ulaşmıştır. Daha açık bir ifadeyle 24 Ocak Kararları bu alanda da bir iyileşme sağlayamamış ve 1980 sonrası ülkenin dışa bağımlılığı yüksek oranda artmıştır. Türkiye'de dış açıkları dış borçla kapatmanın gelenek haline geldiğini söyleyen bir görüşe göre bu noktada bir başarı sağlanmamış, aksine dış borç yoluyla ekonominin dış dengesini sağlamak bir yana, kendisi bir dengesizlik unsuru haline gelmiştir.²⁸⁹

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen grafikler ışığında 12 Eylül askeri darbesinin ekonomik yansımaları ile ilgili birtakım sonuçlara varmak mümkündür. Öncelikle dönemin ekonomi politikalarının uygulanması sürecine bakıldığında, 12 Eylül'ün söz konusu süreci kolaylaştırmış olduğu söylenebilir. 24 Ocak Kararları'nın asıl olumsuz etkisinin geniş halk kitleleri üzerinde gerçekleştiği ve uygulanan tüm politikaların bu kesimleri daha da yoksullaştırdığı dikkate alınırsa "24 Ocak'ın 12 Eylül'süz uygulanamayacağı" yönündeki görüşlerin haklılığı ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bazı kaynaklarda 1980 sonrası politikaların sanayi, yatırım, dış ticaret gibi ekonominin önemli alanlarını olumlu yönde etkilediğine dair görüşlere sıkça rastlansa da, bunun çok da doğru olmadığı verilen ekonomik rakamlardan açıkça anlaşılmaktadır.

4.2.3 1980 Sonrasında Uygulanan İktisat Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Tıpkı 27 Mayıs ve 12 Mart askeri darbelerinin değerlendirilmesinde yapıldığı gibi, bu bölümde de 12 Eylül askeri darbesinin ve dolayısıyla 24 Ocak Kararları'nın ülkedeki gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

²⁸⁹ Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Ankara: Maki Basın Yayın, 2004, s.271.

Öncelikle söz konusu dönemde kişisel gelir dağılımının ne yönde değiştiği üzerinde durulacaktır. Bu amaçla 1973-1994 yıllarını kapsayan bir tablo oluşturulmuştur.²⁹⁰

Tablo 18
Hanehalkının Beşli Ayrımına Göre Hanehalkı Gelir Payları

Hanehalkı Yüzdeleri	1973	1983	1987	1994
I. % 20'den az	3,5	2,6	5,2	4,9
II. % 20	8,0	6,9	9,6	8,6
III. % 20	12,0	12,6	14,1	12,6
IV. % 20	19,5	21,4	21,2	19,0
V. %20'den çok	56,5	55,9	49,9	54,9
Kaynak: DİE ve çeşitli çalışmalar				

Önceki bölümlerde kullanılan gelir dağılımı tablosunda olduğu gibi tablo 18’de yer alan sonuçlar da, farklı nitelikteki araştırmalar neticesinde elde edilmiş sonuçları kapsadığından birbirleriyle doğrudan kıyaslanmaları durumunda tam olarak doğru ve eksiksiz sonuçlar vermeyebilir. Gerek araştırmaları yapan kişi ve kurumların farklılığı gerekse bu kişi ve kurumların araştırma sırasında kullandıkları araç, yöntem ve seçtikleri hedef kitlelerin farklılığı bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Tablo 18 incelendiğinde döneme ilişkin birtakım genel sonuçlar elde edilmektedir. Buna göre; en düşük gelirli yüzde 20’nin gelirden aldığı pay 1973 yılında yüzde 3.5 iken 1983 yılında yüzde 2.6’ya gerilemiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta her iki rakamın da askeri darbelerden birkaç yıl sonrasına ait gelir dağılımını yansıtmaması durumudur. Daha açık bir ifadeyle 12 Mart 1971 askeri müdahalesini takip eden 2 yıl sonunda gelir dağılımının, en düşük geliri elde eden yüzde 20’lik dilim adına bozulmuş olduğu görülmektedir (Tablo 9’da bu durum daha açıkça fark edilmektedir). Bunun yanı sıra 12 Eylül askeri darbesinden 3 yıl sonra yapılan araştırmada bu kez gelir dağılımının daha da bozulduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Buradan çıkarılabilecek en önemli sonuç her iki askeri müdahalenin de en düşük gelirli gruplar üzerindeki etkisi, gelir dağılımının bozulması yönünde olmuştur; yani bu grupların gelirden aldıkları payın düşmesi söz konusu olmuştur. Buna ek olarak iki askeri müdahale dönemi

²⁹⁰ Kepenek ve Yentürk, s.457.

kıyaslandığında 12 Eylül'e ait gelir dağılımı bozulmasının daha büyük oranda ve dolayısıyla daha yıkıcı sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmaktadır.

Kıyaslama açısından en yüksek gelirli yüzde 20'ye bakıldığında ise 1973 yılında bu kesimin gelirden aldığı pay yüzde 56.5 iken, bu rakamın 1983 yılında yüzde 55.9'a gerilediği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu kesim adına bir düşüşten söz etmek mümkünse de söz konusu düşüşün çok ufak oranlarda seyrettiği vurgulanmalıdır.

Burada en önemli noktalardan biri de en düşük gelirli yüzde 20'nin gelirden aldığı pay ile en yüksek gelirli yüzde 20'nin gelirden aldığı pay arasındaki farkın her daim çok yüksek düzeylerde olmasıdır. Öyle ki 24 Ocak Kararları'nın ve 12 Eylül askeri darbesinin yansımalarını gösteren 1983 yılı gelir dağılımı araştırmasına göre ilk dört yüzde 20'lik dilimin gelirden aldığı payın toplamı bile en yüksek gelirli grubun tek başına aldığı payın altında kalmaktadır. Bu gelir dağılımı adaletsizliği ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.

12 Eylül askeri darbesinin ve aynı paralelde 24 Ocak Kararları'nın ücretler konusundaki politikasından daha önce bahsedilmiştir. Söz konusu süreçten en çok etkilenen kesimlerden biri olan işçilerin reel ücret düzeylerindeki değişim aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁹¹

²⁹¹ Işık, s.340.

Tablo 19
24 Ocak Dönemi Reel Ücret Endeksi

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
1979	100,0	100,0	100,0
1980	82,9	77,5	80,9
1981	88,1	94,3	90,6
1982	85,4	84,1	86,7
1983	84,7	86,5	84,3
1984	73,3	76,9	74,2
1985	63,2	62,9	61,5
1986	55,7	55,7	54,3
1987	59,3	59,6	55,1
1988	50,5	56,5	52,6
1989	69,6	70,8	68,8
1990	87,7	78,8	78,6
1991	93,6	75,8	77,6
1992	85,9	73,2	77,4
Kaynak: DPT, DİE ve çeşitli raporlar			

Gerek işçi ücretleriyle ilgili olarak uygulanan politikalar gerekse her türlü sendikal faaliyetin yasaklanması durumu bu kesimi derinden etkilemiştir. 24 Ocak kararlarının ve 12 Eylül'ün, işçilerin reel ücretleri üzerindeki etkisinin sürekli bir düşüş şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 1988 yılına kadar bu düşüş eğilimi devam etmiş fakat bu yıldan sonra yükselme eğilimine geçmiştir. Bu dönüşümün sebepleri şöyle özetlenebilir. Ücretler açısından çok kötü bir dönemi ifade eden askeri rejim yıllarını yani 1983'e kadar geçen süreyi takiben, ANAP iktidarı dönemi yaşanmış ve bu da 1988 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde de gerek sendikaların tamamen etkisiz hale getirilmesi gerekse reel ücretleri geriletmeye yönelik uygulanan politikalar kesintisiz olarak devam etmiştir. Ancak 1989 yılı bu anlamda keskin bir dönüşümün yaşandığı yıl olmuştur. Bir yandan 1989 işçi eylemleri, diğer yandan yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda gönülsüzce de olsa popülizme geri dönmüştür. Buna göre 1989 yılında önce kamu sektörü işçilerine yüzde 42'lik bir zam verilmiş, ardından bunu memur zamları izlemiş ve buna ek olarak özel sektördeki toplu sözleşmeler de anlamlı ücret artışlarıyla

sonuçlanmıştır.²⁹² Bu anlatılanlar Tablo 19’da açıkça görülmekte ve desteklenmektedir. Örnek olarak; tabloya bakıldığında 1980 yılında 82.9 düzeyinde olan kamu kesimi reel ücret endeksi 1988’e gelindiğinde 50,5’e gerilemiş, buna karşın 1989 yılında bir anda 69,6’ya yükselmiştir. Anlatılan bu durumun 1992’ye kadar sürmüş olduğu tabloda görülmektedir.

Konu hakkında yapılan bir yoruma göre; ne zaman grevler ve işçi hareketleri tümünden kaybolursa o yıllarda işçi ücretleri büyük düşüş göstermektedir ve bu anlamda 1988 yılı ve sonrası 12 Eylül faşizminin ücret politikasının sona erdiği dönem olarak yorumlanabilir.²⁹³ Türkiye’deki gelir dağılımının 1977-78’den 1988’e kadar geçen süre içinde dramatik bir biçimde değişmiş olduğunu savunan bir başka görüş yukarıdaki yorumu destekler niteliktedir. Buna göre söz konusu yıllarda emekçi sınıfların yani işçi, memur ve köylülerin görel ve mutlak durumlarında ağır bozulmalar meydana gelmiş ve bu sınıfların hem milli gelirden aldıkları paylar hem de reel gelirleri çok ciddi bir biçimde aşınmıştır.²⁹⁴

Gerçekten de 12 Eylül ve 24 Ocak dönemi daha önceki yıllarla kıyaslandığında bu süreçte uygulanan politikaların gelir dağılımı üzerinde son derece olumsuz etkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. 27 Mayıs ve 12 Mart askeri müdahaleleri dahi gelir dağılımı üzerinde bu denli etkili olmamıştır. Hatta bir kıyaslama yapmak açısından söz konusu dönemde uygulanan politikaların reel ücretlere yansımaları birer cümleyle hatırlatmakta fayda vardır (Bunun için Bölüm 3.6.2.3’te yer alan Tablo 10’a bakılabilir). Buna göre 12 Mart askeri müdahalesini izleyen birkaç yıl dışında işçi ücretlerinin reel olarak artmış olduğu gözlemlenmektedir. 1963 yılı reel ücretlerinin 100 kabul edildiği tabloda 1971’e gelindiğinde bu rakam 157’ye yükselmiştir. Daha sonraki birkaç yıl içinde reel ücret düzeylerinde birtakım düşüşler gerçekleştiyse de, bunlar 1980’lerdeki yıkıcılıkla kıyaslanamayacak düzeydedir. Buradan hareketle 1980’li yıllar ücretli ve maaşlı kesimin alım güçlerinin çok ciddi boyutlarda gerilediği, bu kesimlerin gelirden aldığı payın düştüğü, yani yoksullaşmalarının hız kazandığı bir dönem olarak ifade edilebilir. Benzer bir durum tarım kesimi için de söz konusudur. Önceki bölümde tarımın ticaret hadleri konusu işlenirken 1980’lerin tarımın ticaret hadleri açısından kesintisiz gerileme dönemi olduğu söylenmiştir. Buna göre 1974 yılından 1988’e kadar geçen 14 yıllık süre, Cumhuriyet tarihi boyunca, tarım kesiminin

²⁹² Boratav, Bugünkü Türkiye, s.195.

²⁹³ Işık, s.341.

²⁹⁴ Korkut Boratav, **İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2004, s.9.

yaşamış olduğu en ağır ve en uzun süreli fiyat şokunu içeren dönemdir.²⁹⁵ Bu durum bölüşüm ilişkilerinde tarım aleyhine de bir durumun varlığını göstermektedir.

Tüm bunlar yaşanırken kar, faiz, kira, temettü ve müteşebbis gelirlerinden oluşan sermaye gelirlerinin milli gelir içindeki paylarına bakıldığında hızlı bir artış yaşanmış olduğu görülmektedir. Buna göre sermaye gelirlerinin milli gelir içindeki payı 1979'da yüzde 43 düzeyindeyken 1988 yılında bu oran yüzde 69.5'e kadar yükselmiştir.²⁹⁶ 1980 sonrasında gelir dağılımını, sermaye geliri elde eden kesimler lehine, ücretli kesim aleyhine bozan politikalardan en çok yararlanan kesim ticari ve mali sermaye, yani üretken olmayan sermaye ile rantiyeye kesimi olmuştur ve bu durum Türkiye'nin bölüşüm profilini çarpıtan sonuçlara yol açmıştır.²⁹⁷

Buraya kadar anlatılanlar ışığında 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikalarının ve yaşanan askeri darbenin gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisi açıkça ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ücretli ve maaşlı kesime ek olarak tarım kesiminin de gelirlerinin ciddi bir biçimde aşındığı 1980'li yıllar; sermaye sınıfının ve özellikle büyük çaplı ihracatçılar ile mali sermaye olarak ifade edilen kesimin söz konusu süreçten karlı çıktığı ve hızla büyüdüğü bir dönemi ifade etmektedir.

²⁹⁵ Boratav, Bugünkü Türkiye, s.208.

²⁹⁶ Mustafa Sönmez, **Türkiye'de Gelir Eşitsizliği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.86.

²⁹⁷ Uğur Eser, **Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi: Kamu ve Özel İmalat Sanayi Sektörleri Ayırımında Nicel Bir Çözümleme**, Ankara: Türk Harb-İş Sendikası, 1995 s.69.

5. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Bu çalışmanın asıl amacı 1960, 1971 ve 198 askeri darbelerinin Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı etkileri sınıf temelli olarak incelemektir. Buradan hareketle söz konusu askeri darbelerin yaşanmış olduğu dönemlere ait iç ve dış koşullar ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya ve bunların ekonomik analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışmanın bu son bölümünde yakın tarihte halen askerin sivil yönetime müdahale edebildiğini gösteren 28 Şubat sürecinden de ana hatlarıyla bahsedilecektir.

Birçok kesim tarafından Özgürlükler Anayasası olarak ifade edilen 1961 Anayasası ile MGK, Türkiye'nin siyasi yaşamının bir parçası haline getirilmiştir. Sonraki dönemde yaşanan her askeri müdahalenin ardından ordunun yetkilerini arttıracak kararlar alınmıştır. Özellikle 1982 Anayasası ile bir yandan kişisel hak ve özgürlükler büyük ölçüde sınırlandırılmış ve diğer yandan ordunun siyasal sistemdeki veto gücü son derece arttırılmıştır, öyle ki artık siyasete kaba askeri müdahalelere hacet kalmamıştır.²⁹⁸ Her askeri darbe sonrasında yetkileri arttırılıp, iç siyasete günlük müdahaleler yapma olanakları gelişen TSK, bu süreçte artık 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde olduğu gibi sert bir darbe yapmamış ve sivil yönetimin yerine geçmeye yönelmemiştir. 28 Şubat, askerin silah gücü ve mevzuat desteğiyle yetinmeyip, medya aracılığıyla kamuoyunu seferber edip ondan meşruiyet arayan bir girişimdir.²⁹⁹ Daha açık bir ifadeyle 28 Şubat sürecinin en önemli taraflarından biri, 2000'li yıllara girmeye az bir zaman kala hala (yıl 2007 ve hala) ordunun bir şekilde iktidara müdahalesinin söz konusu olması durumudur. Çok partili sisteme geçişle birlikte işlemesi beklenen demokrasi süreci, 28 Şubat 1997 tarihinde Türkiye'de bir kez daha yara almıştır. Sadece bu bile çalışmanın bütünlüğü açısından 28 Şubat sürecinin ana hatlarıyla da olsa incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de İslami kesim olarak ifade edilen kesimin ortaya çıkışı ve gelişimi bir anda olmamıştır. Daha açıkçası Türkiye'yi 28 Şubat sürecine getiren olayların başlangıç tarihi daha eski yıllara dayanmaktadır. Söz konusu kesimin gelişme sürecinin tohumları

²⁹⁸ Cizre, Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık, s.62.

²⁹⁹ Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", **Birikim Dergisi**, Sayı: 160-161 (Ağustos-Eylül 2002), s.45.

1950’li yıllarda atılmış ve Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi gibi siyasi partiler aracılığıyla Meclis çatısı altında kendini göstermiştir. 1970’ten itibaren daha da güçlenen İslami kesim, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte sol muhalefetin bastırılmasına yönelik olarak kullanılmış ve elde ettikleri tavizlerle varlıklarını güçlendirmişlerdir.³⁰⁰

1980’li yıllarla birlikte hem 12 Eylül’ün askeri yönetimi sırasında hem de daha sonraki Özal iktidarları sürecinde İslami sermayenin güçlenmesine yönelik olarak ciddi tavizler verilmiştir. Bu süreçte söz konusu kesimi gerek devlet gerekse bir kısım sermaye çevreleri açıkça desteklemiştir. Bu dönemde ABD tarafından SSCB’ye karşı ortaya sürülen Yeşil Kuşak projesi de bu süreçte yaşananlarla uyum halindedir. 12 Eylül rejimi içteki meşruiyeti güçlendirmek için din faktörüne özel bir vurgu yapmış ve bu durum komünizme karşı bir toplumsal tutkal olarak algılanmıştır.³⁰¹ Tam da bu dönemde SSCB’ye karşı uygulamaya konulan Yeşil Kuşak projesi aynı amacı yani tehlike olarak görülen komünizmin yayılmasını engellemek amacını taşımıştır. Bu amaç birlikteliği ise Türkiye’yi yine ABD’ye yaklaştırmıştır. Söz konusu amacın gerçekleştirilmesi için diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de İslami örgütlerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine destek verilmiştir.³⁰² Bugün halen tartışılmakta olan konuların çok büyük bir çoğunluğunun temelleri de o yıllarda atılmıştır. İmam-hatiplerden ardı ardına açılan ilahiyat fakültelerine, adım başı cami kurulmasından İslami holdinglere kadar uzanan çok geniş bir yelpazenin 12 Eylül ve onu takip eden süreçle bağlantısı göz ardı edilmemelidir. Devlet ve toplum 1980’li yıllarda İslam unsuruna bu derece ağırlık veren politikalar uygulanmasının yarattığı sonuçlarla, 1990’lı yıllarda somut bir biçimde karşı karşıya kalmıştır ve devlet 12 Eylül’ün bıraktığı bu mirastan kurtulmak için, yine ordunun 28 Şubat 1997’deki postmodern müdahalesine muhtaç kalmıştır.³⁰³

1980’lerde sistem tarafından güçlendirilen İslami kesimin bu güçlenişinden ilerleyen dönemlerde rahatsızlık duyulmaya başlanmış ve bu kesimin iktidara geçmesiyle birlikte Türkiye’de çok sayıda olay yaşanmıştır. Bunlardan en akılda kalanı, Ankara Sincan’da yürütülen tanklardır. Birçok kesim tarafından demokrasi adına yapılması gerekli bir gövde gösterisi olarak yorumlanan bu olaylar, Türkiye’nin demokrasi sürecine yine gölge

³⁰⁰ Akalın, Türkiye’de Devlet Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, s.142.

³⁰¹ Oran, Türk Dış Politikası Cilt 2, s.21.

³⁰² Akalın, s.144.

³⁰³ Oran, s.22.

düşürmüştür. Bir görüşe göre Türkiye, demokratik zihniyetin bir nebze olsun yeşerdiği bir ülke olsaydı; yazarından aydınına ve siyasetçisine kadar uzanan bir kesim, yasama ve yürütmenin tasarrufunda ve yargının denetiminde bulunan cami, türban gibi konulara değil tüm bu organlara meydan okuyan tankların varlığına itiraz ederdi.³⁰⁴ Bu görüşte de açıkça söylendiği gibi üç askeri darbenin ardından bir de 28 Şubat sürecini yaşayan Türkiye’de demokrasi kavramının işlerliğinden söz etmek biraz tartışmalıdır. Sincan’daki olaylara, bizzat dönemin başbakanı Necmettin Erbakan’ın Libya ve İran ziyaretleriyle ilgili olarak yaşanan huzursuzluklar ile Başbakanlıktaki iftar yemeği de eklenince, süreç tamamlanmış ve MGK 28 Şubat 1997’de Çankaya köşkünde toplanmıştır. Saat 15.10’da başlayan ve gece 23.55’te sona eren MGK toplantısı 8 saat 45 dakika sürmüş ve o güne kadar yapılan en uzun süreli toplantı olduğu bildirilmiştir.³⁰⁵

Daha sonra açıklanan 28 Şubat MGK Kararları’na göre her şeyden önce laiklik ilkesinin büyük bir titizlikle korunması için mevcut her türlü yasanın uygulanması ve gerekirse yeni düzenlemeler yapılması gerektiği söylenmiştir. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, okul, vakıf gibi yerlerin Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmesini öngören Kararlar’da Kuran kurslarının da Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) sorumluluğunda ve kontrolünde faaliyet göstermeleri istenmiştir. Buna ek olarak aşırı dinci kesimin Türkiye’de kutuplaşmalarına neden olacak tehlikeli faaliyetlerinin yasal ve idari yollarla önlenmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur. Özetle; 18 maddelik MGK Kararları asıl olarak İslami kesimin her alandaki yayılmasının önüne geçilmesini ve bu amaçla gerekli önlemlerin alınmasını öngörmüştür.³⁰⁶ Sonrasında yaşanan gelişmelere bakıldığında ilk olarak TSK tarafından medyaya verilen bir dizi brifingde şeriatçılığın en tehlikeli düşman olarak ilan edilmiş olduğu ve ardından zaman içerisinde ilköğretimin 8 yıla çıkarılması ve imam-hatiplerin orta okullarının kapatılmasından, tarikat yurtlarının teftişine ve yine birçok kişi ve vakfın araştırılıp denetlenmesine kadar bir dizi faaliyet gerçekleştirilmiştir.³⁰⁷

³⁰⁴ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul: Birey Yayınları, 2001, s.100.

³⁰⁵ Muzaffer Şahin, **MGK 28 Şubat Öncesi ve Sonrası**, Ankara: Ufuk Kitabevi, 1998, s.75.

³⁰⁶ Talat Turhan, **27 Mayıs 1960’tan 28 Şubat 1997’ye Devrimci Bir Kurmay Subay’ın Etkinlikleri**, İstanbul: Sorun Yayınları, 2001, s.423-425.

³⁰⁷ Oran, s.221.

Sonuç olarak, özellikle Yeşil Kuşak projesi ile daha da güçlendirilen ve 1980 yılından sonra dönem iktidarları tarafından açıkça kollanıp önü açılan İslami kesim³⁰⁸ bu denli büyüdüktan sonra 28 Şubat süreciyle önü kesilmek istenmiştir. Özetle, 1980’li yıllarda önceki dönemlerde olmadığı kadar gelişmesine izin ve destek verilen İslami kesim, 1990’lı yıllarda tehdit olarak algılanmaya başlanmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde postmodern olarak ifade edilen bir askeri müdahaleyle bu yükselişin önü kesilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu 28 Şubat sürecinin ekonomiye ne derece yansıdığı konusunun çok ayrıntılı bir incelenmesi yapılmayacaktır. Bunun en önemli sebebi 28 Şubat’ın herhangi bir ekonomik problemi doğrudan çözmeye yönelik olarak yapılmamış olmasıdır. Ama şu ayrıntı da unutulmamalıdır: bu tür askeri müdahalelerinin olabilmesini sağlayan/kolaylaştıran iç dinamikler, dönemin hükümeti tarafından Batı yerine Doğu, AB yerine Arap, İstanbul (TÜSİAD) yerine Anadolu (MÜSİAD) sermayesine akıtılan ekonomik ve siyasi tercihlerle olgunlaşmıştır. Başka bir ifadeyle 28 Şubat’ı ekonomik gelişmelerden ve askeri darbelerin devlet-sermaye ilişkisinden ayrı düşünmek çok da doğru değildir. 28 Şubat askeri müdahalesinde gerek sermaye çevrelerinde büyüyüp gelişen gerekse iktidarı elinde bulunduran İslami kesimin daha fazla ve kontrolsüz yayılmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede hem Refah Partisi’nin kapatılması hem de İslami holdinglerin daha fazla denetlenmesine yönelik olarak birtakım politikalar uygulanmıştır.

Bu bilgiler ışığında 28 Şubat’ın ekonomiye yansımalarını görebilmek açısından sadece temel ekonomik göstergeler üzerinde kısaca durulacaktır. Bu sebeple 1997 yılının birkaç yıl öncesi ve sonrasına ait rakamlara da yer verilecektir.³⁰⁹

³⁰⁸ Akalın, s.148.

³⁰⁹ Oran, s.214.

Tablo 20
28 Şubat Sürecinin Temel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enf. (TEFE) (%)	TL / \$ kuru	GSMH (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	İhracat/ GSMH Oranı (%)	İthalat (milyon \$)	İthalat/ GSMH Oranı (%)	Dış Borç (milyon \$)	DB/ GSMH Oranı (%)	Doğrudan Yabancı Sermaye (milyon \$)
1994	120,7	29.704	130.886	18.175,9	13,83	23.270	17,78	65.601	50,12	830
1995	88,5	45.705	171.858	21.637,0	12,59	35.709	20,78	73.278	42,64	1.127
1996	74,6	81.137	184.601	23.224,5	12,58	43.626	23,62	79.637	43,14	964
1997	81,0	151.428	194.106	26.261,1	13,53	48.558	25,02	84.891	43,73	1.032
1998	70,2	260.039	205.808	26.974,0	13,11	45.921	22,31	96.906	47,09	976
1999	62,9	417.580	187.467	26.587,2	14,18	40.686	21,70	101.781	54,29	817
2000	32,7	623.685	201.977	27.774,9	13,75	54.502	26,98	119.664	59,25	1.719
Kaynak: DPT, DİE, Hazine Müsteşarlığı'na ait çeşitli gösterge ve istatistikler										

Tablo 20’de söz konusu döneme ait ekonomik rakamların oldukça dalgalı bir seyir izlemiş olduğu görülmektedir. 28 Şubat’ın yaşandığı 1997 yılının enflasyon rakamı yüzde 81 düzeylerindedir. 1994 yılında, yaşanan krizin etkisiyle Türkiye, tarihinin en yüksek enflasyon oranını görmüş ve bu rakam yüzde 120.7 olarak gerçekleşmiştir. Sonrasında düşme eğilimine giren enflasyon oranı, 1997 yılında tekrar yükselmiştir. Bu durum 28 Şubat süreciyle birlikte yaşanan gelişmelerin enflasyon üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir.

28 Şubat sürecinin dış ticaret rakamlarına bakıldığında, ithalatın ihracattan daha hızlı yükseldiği ve buna bağlı olarak dış ticaret açıklarının arttığı görülmektedir. Örneğin 1996 yılında yaklaşık 23 milyon \$ olan ihracat rakamı, 1997’de 26 milyon dolara yükselmiş; buna karşın ithalattaki yükseliş daha hızlı olmuştur. 1996’da 43 milyon \$ olan ithalat rakamı 1997 yılında 48 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde dış borç oranının da söz konusu dönemde artmış olduğu görülmektedir.

Tablo 20’de ülkenin temel ekonomik rakamlarındaki değişimler açıkça verilmiştir. Ancak, bir gerçeği göz ardı etmemek gerekir. 28 Şubat sürecinin Türkiye ekonomisine nasıl ve ne yönde etkilediğinin en açık ve en hızlı göstergesi bu rakamlar değil, söz konusu sürece ait borsa ve döviz kurlarına ilişkin rakamlardır. Bunun sebebi, diğer üç askeri müdahaleden farklı olarak 28 Şubat askeri müdahalesinin yaşandığı dönemde

ekonomideki reaksiyonların en rahat izlenebileceği ve olaylara en hızlı tepki veren piyasaların sermaye piyasaları ve para piyasaları olmasıdır. Bu açıdan 28 Şubat sürecinin borsa rakamları ve döviz kuru gibi ekonomik verileri, askeri müdahalenin anlık etkilerinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Bu noktadan hareketle 28 Şubat sürecinin döviz kurları üzerindeki etkisini görebilmek için, Merkez Bankası rezerv parası olan doların seyrine bakılacaktır. Merkez Bankası'nın verilerine göre³¹⁰ 1997 yılı Şubat ayı başında yaklaşık 116 bin seviyelerinde olan Amerikan doları 25 Şubata gelindiğinde 120 bin seviyelerine yükselmiştir. 26-27 ve 28 Şubat günlerinde dolar ortalama 122 bin seviyelerinde seyir göstermiştir. MGK toplantısı piyasalar kapandıktan sonra sona erdiğinden, etkileri 3 Mart Pazartesi günü piyasalar açıldıktan sonra görülmüştür. Ancak söz konusu etki doların seyrini değiştirecek boyutta olmamıştır. 3 Mart Pazartesi günü 1\$ = 123.210 TL iken, müdahaleden 10 gün sonra, 10 Mart günü 1\$ = 124.860 TL olmuştur. Daha açık bir ifadeyle 28 Şubat sürecinin döviz kurları üzerinde belirgin bir etkisi olmamıştır.

Benzer bir durum hisse senedi piyasaları için de geçerli olmuştur. 28 Şubat 1997 tarihinde borsanın kapanış değeri 1612 puan iken, müdahale sonrasındaki ilk üç iş gününde yüzde 14.8 oranında bir düşüş meydana gelmiştir ve İMKB 1372 puana gerilemiştir. Ancak, 28 Şubat Kararları sonrasında İMKB'nin gördüğü bu en düşük seviyeden itibaren 12 iş gününde yüzde 20.5 yükselişle borsa söz konusu kaybını geri almıştır ve normal seyrine devam etmiştir. Görüldüğü gibi 28 Şubat sürecinin borsa üzerinde de oldukça kısa süreli bir etkisi olmuştur.

Sonuç olarak 28 Şubat müdahalesinin gerek ülkenin temel ekonomik rakamları üzerinde gerekse ekonomideki anlık etkileri yansıtan piyasalar üzerinde çok derin etkileri olmadığı görülmektedir. Bu da 28 Şubat sürecinin, ülkedeki egemen sınıfların çıkarlarıyla örtüştüğü şeklinde yorumlanabilir.

³¹⁰ <http://www.tcmb.gov.tr>

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’de yaşanan askeri darbeler konusuna ekonomik açıdan ve devlet-sınıf ilişkileri göz önünde tutularak yaklaşılmıştır. Buradaki amaç askeri darbelerle ekonomik durum arasında bir bağlantı bulunup bulunmadığının araştırılması olmuştur. Daha açık bir ifadeyle TSK tarafından sivil iktidara ve ülke yönetimine doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan bir müdahalenin, ekonomiye nasıl ve ne yönde etki ettiği sorusunun cevabına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple bir yandan darbelerin enflasyon, ihracat, ithalat gibi temel ekonomik göstergeler üzerindeki yansımaları incelenirken diğer yandan gelir dağılımı ve bölüşüm politikaları üzerindeki etkilerine bakılmıştır.

Öncelikle çalışmanın teorik sonuçlarından bahsetmekte fayda vardır. İnceleme, devlet ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişki temelinde yol aldığından, teorik çerçeve çizilirken bu durum göz önünde tutulmuştur. Toplumsal sınıfların hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle olan ilişkilerinde bir çıkar çatışmasının var olduğu açıktır. Asıl üzerinde durulan nokta ise devletin buradaki işlevi ve niteliği konusu olmuştur. Bu noktadan hareketle oluşturulan teorik çerçeve üç başlık altında incelenmiştir. Çok kısa olarak hatırlatmak gerekirse, bunlardan ilki, devletin çeşitli sınıf ya da gruplar karşısında tarafsız olması gerektiğini savunan Çoğulcu Yaklaşım’dır. Buna göre devlet, toplumdaki herhangi bir sınıfın aracı değildir ve belli bir sınıfın çıkarlarına göre hareket etmez. Tam aksine toplumun genel çıkarına uygun şekilde davranır.

Buna karşın Ortodoks Marksist Yaklaşım’a göre, devlet toplumdaki egemen sınıfların doğrudan bir aracıdır ve yaptıklarını bu sınıfların çıkarına uygun olarak yapar. Devlet tarafından uygulanan politikalar ve alınan kararlar, toplumda egemen durumda olan kapitalist sınıfın kısa ve uzun vadeli çıkarlarıyla örtüşmektedir. Buna göre devletin söz konusu egemen sınıf karşısında herhangi bir özerkliği bulunmamaktadır.

Son olarak, devletin kapitalist sınıfın çıkarlarının doğrudan bir aracı olarak görülmesine karşı çıkan Yapısalcı Yaklaşım’dan bahsedilmiştir. Buna göre devletin egemen sınıf karşısında özerk bir yapısı vardır ve devletin asıl amacı sermaye sınıfının birliğini sağlamaktır. Tam da bu sebeple, yani sermaye sınıfının çıkarlarına uygun hareket edebilmek

için devlet özerk olmak zorundadır. Sermaye sınıfının herhangi bir alt bölümünün devleti doğrudan ele geçirmesi yani devletin direkt olarak bu kesimin çıkarlarına uygun hareket etmesi, söz konusu sermaye sınıfı içinde çatışmalara yol açacaktır. Bundan dolayı devlet zorunlu olarak egemen sınıflar karşısında özerk olmak durumundadır. Bunu yaparken diğer yandan da yönetilen sınıfların örgütlenmesini ve kapitalist sistem için bir tehdit oluşturmasını önlemek zorundadır.

Çalışmanın konusunu oluşturan darbeler de bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Zira yaşanan askeri darbelerin sınıf karakterinin, anlatılan yapısalcı yaklaşımla bağlantılı olduğu noktalar vardır. Şöyle ki, Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin tamamının gerek yapılış nedeni olarak ve gerekse darbe sonrası sağlanan kazanımlar açısından, sermaye sınıfı lehine müdahaleler olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri müdahaleleri, sermaye sınıfının kendi içindeki çıkar çatışmalarının bir yansımasıdır. Başka bir ifadeyle bu iki müdahale, sanayi burjuvazisi ile söz konusu dönemlerde siyasi ve ekonomik açıdan güçlü durumda bulunan tarım burjuvazisi arasındaki çıkar çatışmasıyla ilişkilidir. Hatta bir anlamda, sanayi burjuvazisinin ekonomik ve siyasi gücü ele geçirme konusundaki eğiliminin bir sonucudur. Buna karşın 12 Eylül 1980 askeri darbesi, sanayi burjuvazisinin bu kez işçi sınıfını bir tehdit olarak algılaması sonucunda gerçekleşmiştir. Özetle askeri darbelerin, sanayi sermayesinin siyasi ve ekonomik gücünün zayıfladığı ve çıkarlarının zarara uğradığı dönemlerde ortaya çıkmış olması altı çizilmesi gereken bir konudur.

Daha önce de ortaya konmaya çalışıldığı gibi, kapitalist bir toplumda devletin toplumsal sınıflardan tamamen bağımsız hareket etmesi mümkün değildir ve seçim dönemleri gibi popülist politikaların uygulandığı dönemler dışında çıkarları gözetilen sınıf sermaye sınıfı olmaktadır. Türkiye’de de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren destek ve teşviklerle güçlenmesine olanak verilen sınıf hep sermaye sınıfı olmuş ve devlet ile sermaye sınıfı arasındaki işbirliği darbe dönemlerinde de kesintisiz bir biçimde sürdürülmüştür. Askeri darbeler sonrası koşullarda, devletin, işçi sınıfı ve geniş halk kitleleri üzerindeki kısıtlayıcı politikaları, sermaye sınıfının ekonomik çıkarlarıyla yakından ilişkilidir.

Bu noktada çalışmadan çıkarılabilecek ekonomik sonuçlara değinmekte fayda vardır. Çalışma boyunca 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerinin yanı sıra 28 Şubat sürecinin ekonomik etkilerinde de değinilmiştir. Buna göre Türkiye’de yaşanan askeri

darbelerin ekonomi üzerinde yarattığı etkiler şu şekilde özetlenebilir: Her şeyden önce 27 Mayıs 1960 darbesinin kendine özgü birtakım farklı sonuçları olduğu göz ardı edilmemelidir. Özellikle darbe sonrası hazırlanan ve Türkiye'nin en özgürlükçü Anayasası olarak ifade edilen 1961 Anayasası'nın ülkedeki tüm sınıflar açısından birtakım kazanımlar yarattığı unutulmamalıdır. Her ne kadar bu Anayasa TSK'nin sivil iktidara müdahale etme yetkilerini arttıran ve rejimin pretoryen yönetime yönelişinin adımlarından biri olduysa da, özellikle işçi sınıfının grev, toplu sözleşme gibi haklara sahip olmasının da bir halkası olmuştur. Ancak verilen bu hakların uluslararası konjonktürün ve askeri müdahaleye meşruiyet ve taban sağlayacak halk desteğinin sağlanmasının bir gereği olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim daha sonra yapılacak olan iki askeri darbeye bu haklar geri alınmıştır.

Bu bilgiler ışığında 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ekonomik yansımalarına bakıldığında, darbe sonrası ekonomik göstergelerde düşük düzeylerde de olsa bir iyileşmenin varlığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, bu konudaki en belirgin iyileşme enflasyon alanında yaşanmıştır. 1959 yılında yüzde 19.5 olan enflasyon oranı 1960 yılında yüzde 5.3'e gerilemiş, 1961 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 2.9 olmuştur. Bunun yanı sıra söz konusu yıllarda planlı ve ithal ikameci bir ekonomi politikası uygulanmış ve GSMH hedeflerine de oldukça yaklaşmıştır. Her ne kadar darbe sonrası bazı ekonomik rakamlarda ufak çaplı bir iyileşme yaşandıysa da, darbe öncesindeki ekonomik rakamların zaten kötü düzeylerde olmadığının altı çizilmelidir. Yine de bu göreceli iyileşme diğer iki askeri darbeye ait ekonomik verilere göre farklılık göstermesi açısından önemlidir.

Zira gerek 12 Mart 1971 ve gerekse 12 Eylül 1980 darbeleri zaten olumsuz bir ekonomik konjonktür içerisinde gerçekleşmiş ve sonrasında da ekonomik durumun daha kötüleşmesine neden olacak gelişmelere yol açmışlardır. Örneğin 12 Mart askeri müdahalesinin ekonomik rakamları, önceki yıllara oranla olumsuz bir durumu göstermektedir. Buna göre darbe sonrasında bir yandan enflasyon ve işsizlik artmış, diğer yandan dolar cinsinden GSMH'da düşüşler gözlenmiştir. Ayrıca ihracat düşme, ithalat ise yükselme eğilimine girdiğinden dış ticaret açığı da yüksek boyutlara ulaşmıştır.

Benzer bir durum 12 Eylül dönemi için de geçerli olmuştur. Bu dönemle ilgili olarak yapılan çalışmalarda birbirinden oldukça farklı sonuçlara ulaşmak mümkünse de 12 Eylül darbesi ve 24 Ocak Kararları'nın geniş halk kitleleri üzerinde yarattığı olumsuz etki

tartışmaya yer bırakmayacak kadar açıktır. Çalışmada yer alan gelir dağılımı ve bölüşüm göstergeleri gerek 12 Mart gerekse 12 Eylül askeri darbelerinin geniş halk kitleleri üzerinde yoksullaştırıcı bir etki yaratmış olduğunu göstermektedir. Özellikle 1980’li yıllar bu yoksullaşmaların açıkça ortaya çıktığı, buna karşın sermaye sınıfının söz konusu süreçten karlı çıkıp hızla büyüdüğü bir dönemi ifade etmesi bakımından önemlidir.

Son olarak 28 Şubat süreciyle ilgili olarak yapılan değerlendirmeler ekonomik açıdan farklı bir durum ortaya koymuştur. 1980 sonrası iyiden iyiye gelişmesine olanak verilen ve önü açılan İslami kesime karşı olarak yapılan bu postmodern darbeyi de ekonomik gelişmelerden ve devlet-sermaye ilişkisinden bağımsız düşünmek doğru değildir. Başka bir ifadeyle bu darbenin, gerek sermaye çevrelerinde büyüyen ve gerekse iktidarı elinde bulunduran İslami kesimin daha fazla büyümesinin önüne geçilmesi amacıyla yapılmış olduğu söylenebilir. Bu anlamda yine devlet ve sermaye sınıfı arasındaki ilişkilerin bir yansıması olarak görülebilecek 28 Şubat sürecinin ekonomik değerlendirmesinde diğer darbelerden farklılık gösteren bir nokta vardır. Günümüzde yaşanan her hangi bir siyasal ya da toplumsal olayın ekonomiye yansımasının görülebileceği en hızlı göstergeler enflasyon, ihracat, ithalat rakamlarından ziyade döneme ilişkin döviz kuru ve borsa rakamlarıdır. Bu açıdan 28 Şubat süreci diğerlerinden farklı olarak, askeri müdahalenin anlık etkilerinin anlaşılabilmesi açısından önemli ve farklı bir dönemi ifade etmektedir. Ne var ki döneme ilişkin borsa ve döviz kuru rakamlarına ve de ulusal medyanın manşetlerine bakıldığında darbenin bu piyasalar üzerinde çok derin etkileri olmadığı görülmektedir. Bu da yine 28 Şubat sürecinin, ülkedeki egemen sınıfların çıkarlarıyla örtüşen bir müdahale olduğunun göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin ekonomik rakamlar üzerindeki yansımaları değişiklik göstermekle birlikte, darbelerin, ülkenin demokratikleşme sürecini askıya almasının ve geriletmesinin yanı sıra, geniş halk kitleleri üzerinde yarattığı etkilerin olumsuzluğu açıktır. Konuyla bağlantılı farklı verilere ulaşmak mümkünse de, Türkiye’nin yaşamış olduğu askeri darbelerin, gerek ekonomik gerekse sosyal ve siyasal açılardan her hangi bir kazanıma yol açmadığının, aksine, egemen sınıfın dışında kalan kesimler için büyük kayıplara neden olduğunun altı çizilmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AHMAD, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**. Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayınları, 1992.
- AKALIN, Uğur Selçuk. **Üç Dönem Üç Ekonomi**. İstanbul: Set Yayınları, 2004.
- AKALIN, Uğur Selçuk. **Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**. İstanbul: Set Yayınları, 2002.
- AKSOY, Hüsnü. **Devlet ve Demokrasi**. İstanbul: Yön Yayıncılık, 1994.
- ALTAN, Mehmet. **Darbelerin Ekonomisi**. İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001.
- ARON, Raymond, **Sınıf Mücadelesi: Sanayi Toplumu Üzerine Yeni Dersler**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- AYDOĞAN, Metin. **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (Cilt 2)**. İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2003.
- BAŞKAYA, Fikret. **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**. Ankara: Maki Basın Yayın, 2004.
- BAYRAMOĞLU, Ali. **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**. İstanbul: Birey Yayınları, 2001.
- BORATAV, Korkut. **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2005
- BORATAV, Korkut. **İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2004.
- BORATAV, Korkut. **Türkiye’de Devletçilik**. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- BORATAV, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2003.
- BORATAV, Korkut. **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908–1980**. 6. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- BORATAV, Korkut. **Türkiye Tarihi:5 Bugünkü Türkiye: 1980-2003**. İstanbul: Cem Yayınevi, 2004.
- BREMOND, Janine ve Alain Geledan, **İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü**. Ertuğrul Özkök (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi, ?.
- CEM, İsmail. **Tarih Açısından 12 Mart**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.

- CHOSSUDOVSKY, Michael. **Yoksulluğun Küreselleşmesi; IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**. Neşenur Domanıç (çev.). İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 1999.
- CİZRE, Ümit. **Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- CİZRE, Ümit ve Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilemin Anatomisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, ?.
- CLARKE, Simon (ed.). **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**. Ankara: Ütopya Yayınları, 2004.
- ÇAVDAR, Tefik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2004.
- DEMİR, Osman. **Ekonomide Devlet**. Sivas: Cumhuriyet Üniv. İİBF Yayın No: 007, 1996.
- DENİZ, A. Rıza. **Sosyal Sınıflar ve Siyasal Partiler Üzerine**. Ankara: Toplum Yayınları, 1976.
- DİRİMTEKİN, Halil. **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1989.
- EROL, Ümit. **Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997.
- ESER, Uğur. **Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi: Kamu ve Özel İmalat Sanayi Sektörleri Ayırımında Nicel Bir Çözümleme**. Ankara: Türk Harb-İş Sendikası, 1995.
- FİŞEK, Kurthan. **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**. Ankara: Doğan Yayınevi, 1969.
- GEVGİLİLİ, Ali. **Yükseliş ve Düşüş**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1981.
- GÜLALP, Haldun. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- HALE, William. **1789'dan günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**. 1. Baskı. Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- HUBERMAN, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**. 3. Baskı. Murat Belge (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- İŞİK, Taylan. **Türkiye Tekelci Kapitalizmi ve Yapısal Bunalımın Nedenleri**. İstanbul: Emek Yayıncılık, 1997.
- İBA, Şaban. **Ordu Devlet Siyaseti**. İstanbul: Çiviyazıları, 1998.
- İNSEL, Ahmet. **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.

- KAFAOĞLU, A. Başer. **Türkiye Ekonomisi: Yakın Tarih 1**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- KARLUK, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim**. İstanbul: Beta Basım Yayın, 1995.
- KAYALI, Kurtuluş. **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- KAZGAN, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- KEPENEK, Yakup ve Nurhan YENTÜRK. **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- KEPENEK, Yakup. **12 Eylül'ün Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasi**. Ankara: V Yayınları, 1987.
- KEPENEK, Yakup. "Türkiye'nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci". **75 Yılda Çarklardan Chiplere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- KESER, İhsan. **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- KEYDER, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- KILIÇBAY, Ahmet. **Türk Ekonomisi**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- KONGAR, Emre. **28 Şubat ve Demokrasi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- KONGAR, Emre. **Tarihimize Yüzleşmek**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Marxist Düşünce Sözlüğü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993
- ORAN, Baskın. **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- ORAN, Baskın. **Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- OYAN, Oğuz. **Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye?**. Ankara: Türk-İş Yayınları, 1998.
- ÖZDAĞ, Ümit. **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2004.
- QUATAERT, D.ve E.J. Zürcher. **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950)**. Cahide Ekiz (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- ROZALİYEV, Y.N. **Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**. M. Anibal (çev.). İstanbul: Belge Yayınevi, 1979.
- ROZALİYEV, Y.N. ve A.Şnurov. **Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları**. Güneş Bozkaya (çev.). İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

- SANDER, Oral. **Türk-Amerikan İlişkileri 1947–1964**. Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1979.
- SAVRAN, Sungur. **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri**. İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.
- SENCER, Oya. **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**. İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.
- SÖNMEZ, Mustafa. **Türkiye’de Gelir Eşitsizliği**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- SÖNMEZ, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- SWEEZY, Paul. **Kapitalizm Nereye Gidiyor**. Aslan Başer Kafaoğlu (çev.). İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970.
- ŞAHİN, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1997.
- ŞAHİN, Muzaffer. **MGK 28 Şubat Öncesi ve Sonrası**. Ankara: Ufuk Kitabevi, 1998.
- TANİLLİ, Server. **Değişimin Diyalektiği ve Devrim**. 5. Basım. İstanbul: Adam Yayınları, 2004.
- TANİLLİ, Server. **Uygarlık Tarihi**. 10. Basım, İstanbul: Adam Yayınları. 2004.
- TEZEL, Yahya. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- TOUSSAIND, Eric. **Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları**. Maral Berberyan (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999.
- TURAN, Şerafettin. **Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2002.
- TURHAN, Talat. **27 Mayıs 1960’tan 28 Şubat 1997’ye Devrimci Bir Kurmay Subay’ın Etkinlikleri**. İstanbul: Sorun Yayınları, 2001.
- UZGEL, İlhan. **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2004.
- WENT, Robert. **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar**. Emrah Dinç (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001.
- YAŞA, Memduh. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi: 1923-1978**. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 1980.
- YENAL, Oktay. **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- YERASİMOS, Stefanos. **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşından 1971’e**. Babür Kuzucu (çev.). İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977.
- YETKİN, Çetin. **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006.

ZEYTİNOĞLU, Erol. **Ekonomik Sistemler**. İstanbul: Marmara Ün. Yayın No: 429, 1985.

Sürekli Yayınlar

“Düzenlemeden Yeniden Düzenlemeye: Türkiye’de Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Devletin Değişen Rolü”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 9, Kış-Bahar 2003.

“Sınıf Tartışmaları”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2002.

“Türkiye: Tarihsel Süreçler ve Sınıf İlişkileri”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 5, Kış 2002.

AKKAYA, Yüksel. “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1”. **Praksis Dergisi**. Sayı 5, Yıl 2002, ss. 131-177.

BAYRAMOĞLU, Ali. “Asker ve Siyaset”. **Birikim Dergisi**. Sayı: 160-161, Ağustos-Eylül 2002, ss. 28-49.

BORAN, Behice. “Türkiye’de Burjuvazi Yok mu?”, **YÖN Haftalık Gazete**. 12 Eylül 1962, Yıl: 1, Sayı: 39.

CLARKE, Simon. “Devlet Tartışmaları”. **Praksis Dergisi**. İbrahim Yıldız (çev.). Sayı 9, Kış-Bahar 2003, ss. 379-411.

ÇAKIR, Necip. “Piyasa ve Demokrasi”. **11. Tez Kitap Dizisi: 6**. İstanbul: Uluslararası Yayıncılık 1987, ss. 89-132.

ERHAN, Çağrı. “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”. **AÜ SBF Dergisi**. Cilt 51, Sayı 1-4, Ocak-Aralık 1996.

LAÇİNER, Ömer. “Türk Militarizmi”. **Birikim Dergisi**. Sayı 160-161, Ağustos-Eylül 2002, ss. 10-18.

ÖNGEN, Tülin. “Marx ve Sınıf”. **Praksis Dergisi**. Sayı 8, Güz 2002, ss. 9-29

ÖZUĞURLU, Metin. “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”. **Praksis Dergisi**. Sayı: 8, Güz 2002, ss. 29-51.

SAVRAN, Sungur. “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”. **11. Tez Kitap Dizisi: 6**. Haziran 1987, ss.132-169.

SÖNMEZ, Mustafa. “Türkiye’de Tarım ve Büyük Burjuvazi”. **11. Tez Kitap Dizisi**. Kasım 1987.

TANYOL, Cahit. “Türkiye’de Burjuva Meselesi”. **YÖN Haftalık Gazete**. 17 Ekim 1962, Yıl: 1, Sayı: 44.

TOPAL, Aylin. “Latin Amerika’da Tabandan Gelen Hareketler ve Yerelleşme Politikaları”. **Birikim Dergisi**. Sayı 208, Ağustos 2006, ss. 31-36.

UZGEL, İlhan. “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”. **Birikim Dergisi**. Sayı 160-161, Ağustos-Eylül 2002, ss. 114-122.

ÜSTÜNER, Fahriye. “Türkiye’de Demokrasi Tartışmalarının Düşünsel Arka Planı: 1945-1950”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Cilt 27, Sayı 1-2, 2000, ss. 183-205.

YILMAZ, Zafer. “Günümüz Türkiye’inde Devlet ve Hakim Sınıflar Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi”. **Praksis Dergisi**. Sayı: 9, Kış-Bahar 2003, ss. 55-93.

Diğer Yayınlar

DEMİR, Osman ve Adem Üzücü. “Türkiye’de yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”. <http://idari.cu.edu.tr/igunes/makale/ararejim.doc> (11 Mayıs 2007).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, internet sitesi. <http://www.tcmb.gov.tr>